ISSN 2707-5249 (Online)
ISSN 1682-3540 (Print)
https://doi.org/10.15407/ukrmova

Українська мова

2(98)
2026

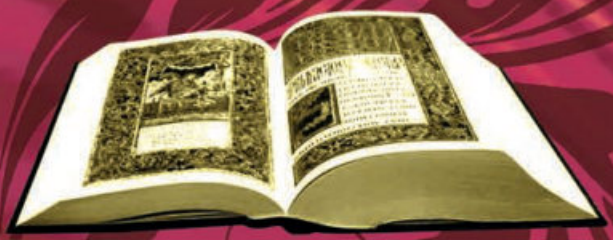

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

Українська мова

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2(98) 2026

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор Катерина ГОРОДЕНСЬКА

Заступник головного редактора Світлана СОКОЛОВА

Андрій КОЛЕСНИКОВ
Тетяна КОЦЬ
Марина НАВАЛЬНА
Світлана РОМАНЮК
Микола СТЕПАНЕНКО
Галина СЮТА
Марія ЧІЖМАРОВА
Світлана ШАБАТ-САВКА
Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники
Національна академія наук України
Інститут української мови НАН України

Ідентифікатор медіа R30-01171

Унесено до Переліку друкованих наукових фахових видань України категорії «Б» (наказ МОН України № 928 від 11.06.2026)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706

Електронна пошта: movajournal@ukr.net

сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua

Тел.: +38 (044) 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 8 від 28.05.2026

Відповідальний секретар
Оксана Яцевська

Редагування
Валентина Фурса

Комп'ютерне верстання
Катерина Васильковська

Підписано до друку 13.07.26. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Newton C. Ум. друк. арк. 13,83. Обл.-вид. арк. 12,62.
Тираж 114 прим. Зам. 8113.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України, вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.003
УДК 811.161.2:81'282.36

А.О. КОЛЕСНИКОВ, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
вул. Ріпина, 12, м. Ізмаїл, 68600
E-mail: akolesnykov2015@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8365-7598
М.С. ДЕЛЮСТО, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
вул. Ріпина, 12, м. Ізмаїл, 68600
E-mail: mdelyusto@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-9162-4131

ІННОВАЦІЙНИЙ ПАРАДИГМОЛОГІЧНИЙ ОПИС ЧАСТИНОМОВНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті представлено досвід інноваційного опису частиномовної системи сучасної української мови на засадах парадигмологічного підходу до морфологічних класів слів. Подано окремі фрагменти такої дескрипції, у яких розв'язано деякі дискусійні питання граматики української мови. Обґрунтовано, що саме морфологічна парадигма є тією узагальнювальною мовною одиницею, класифікаційні характеристики якої на морфологічному рівні дають змогу об'єктивно описати частини мови.

***Ключові слова**: морфологічна парадигма, парадигмологія, морфологія, граматика, структура мови, граматична категорія, частини мови.*

Традиційна дескрипція граматики української мови склалася на основі описів європейських мов, зокрема на ґрунті давньогрецької і латинської (Аристотель, Варрон, Донат та ін.) та старослов'янської мов (Л. Зизанія, М. Смотрицький та ін.), і координована з описами інших сучасних слов'янських мов (О.О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, В. Матезіус, Л.А. Булаховський та ін.) (Вихованець, 2007). Інтеграція та подекуди спрощення таких моделей

Цитування: Колесников А.О., Делюсто М.С. (2026). Інноваційний парадигмологічний опис частиномовної системи сучасної української мови. *Українська мова, 2* (98), 3—25. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.003

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

дескрипції мали наслідком формування вчення про систему частин мови української мови, що складається з десяти частиномовних морфологічних класів: шести повнозначних частин мови (*іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник*), трьох службових частин (або часток) мови (*прийменник, сполучник, частка*) та частини мови (*вигук* або *інтер'єктив*), що не належить до зазначених типів морфологічних класів частиномовного характеру, оскільки вона не називає (як повнозначні частини мови), а лише виражає (власне *вигук*) та імітує (*звуконаслідування*) і не має службової (релятивної чи іншої граматичної) функції щодо повнозначних частин мови (як службові частини мови). Таке вчення про частини мови стало основою «шкільної» граматики, а також деяких «наукових» граматичних дескрипцій, які, різною мірою заперечуючи постулати «шкільної» граматики, подають інші інтерпретації частиномовних класів. Зокрема, у наукових граматиках: 1) по-різному витлумачено морфологічний статус займенників, не виокремлено їх як частину мови, а розподілено займенникові слова між іменниками, прикметниками, числівниками та прислівниками; 2) неоднаково представлено наповнення лексико-граматичними різновидами дієслів, виділивши як перехідні між дієсловами та іншими морфологічними частиномовними класами так звані вербоїди (інфінітив (дієйменник), дієприкметник, дієприслівник, форми на *-но, -то* та ін.), прикметників та числівників (напр., порядкові слова зараховано не до числівників, а до прикметників; дієприкметники інтерпретовано як прикметники, а дієприслівники як прислівники); 3) виокремлено частини мови, не виділювані у традиційній класифікації (категорія стану чи станівник, модальні слова чи модальник та ін.). Щодо інтерпретації службових частин мови також не все однозначно. Зв'язку *бути (є)*, а також зв'язкові слова *бувати, ставати, робитися, зробитися, здаватися, лишатися, являтися, вважатися* та інші, наприклад, кваліфіковано як морфологізований вияв дієслова чи окрему службову частину мови. Лексичне наповнення прислівника в деяких наукових граматиках витлумачено ширше за традиційні, уналежнивши до них прийменниково-іменникові сполуки з обставинним значенням (аналітичні прислівники), наприклад як обставинні прислівники умови визнано прийменниково-відмінкові форми *за умови надання, за умови тиші, за наявності заперечення* тощо (Вихованець та ін., 2017, с. 528). Відомі й інші часткові (а подекуди й відносно кардинальні) моделі наукових граматик, що відрізняють їх від традиційної [1].

Нове наукове моделювання частиномовної системи української мови подано у працях українських лінгвістів, що представляють функційно-семантичний граматичний напрям (Вихованець, Городенська, 2004; Загнітко, 1996; Загнітко, 2011 та ін.). І.Р. Вихованець уперше чітко змоделював опис частин мови з використанням функційно-концентричної системи координат, визначивши частиномовний центр (іменник і дієслово) і периферію

[1] Але саме традиційна модель стала основою моделі-матриці, що її використано для опису специфіки діалектної форми української мови.

повнозначних частин мови (прикметник і прислівник), схарактеризувавши прикметник як менш віддалену від іменникового і дієслівного центру частину мови, а прислівник — як абсолютно периферійний частиномовний компонент, а також залишивши поза межами частин мови службові слова, числівник та вигуки (Вихованець, 1988). Інтерпретація І.Р. Вихованцем службових частин мови та числівника як «лексичних морфем» є втіленням ідей Є. Куриловича, сформульованих ще в І пол. XX ст. (Kuryłowicz, 1936). Ця концепція І.Р. Вихованця, хоч деякі прогресивні її ідеї і були втілені й розпрацьовані в пізніших, більш деталізованих, дескрипціях граматики української мови (Вихованець, Городенська, 2004; Вихованець та ін., 2017), усе ж залишилася не до кінця реалізованою в докладних описах моделлю щодо багатьох її важливих і прогресивних теоретичних аспектів. У пізніших навчальних посібниках системно й детально не відбито концентричну модель дескрипції частиномовних класів, а як лексичні морфеми описано лише «службові слова-морфеми», але не числівники, схарактеризовані як «частиномовна морфологічна периферія» (Вихованець, Городенська, 2004).

Розвиток української граматичної науки вимагає перевіряння на широкому фактичному матеріалі сучасної української мови тих прогресивних ідей, що були почасти втілені в наявних наразі дескрипціях. Крім того, з'являються нові прогресивні думки як гіпотетичні відповіді на питання і проблеми, не розв'язані на попередньому етапі лінгвістичної науки. Ці нові ідеї також потребують реалізації та апробації в інноваційних граматичних описах.

На нашу думку, проблемним досі є бачення об'єкта морфологічної науки та структури граматики української мови (як науки) загалом, оскільки воно не відповідало одиницям структурних рівнів системи української мови. Основною одиницею морфологічного рівня була визнана морфема, але її визнавали об'єктом морфемології як окремої лінгвістичної дисципліни. Об'єктом же морфології як вчення про частини мови не без впливу Виноградівського «граматичного вчення про слово» визнано слово, іноді — якесь особливе «граматичне слово». Але поняття «граматичне слово» немає серед одиниць мовної структури, а «слово» як поняття частково синонімійне поняттю «лексема» є одиницею лексико-семантичного рівня мовної структури, тому воно не може бути водночас одиницею морфологічного рівня, протиставлюваного у класифікації мовних ярусів рівню лексико-семантичному. Така невідповідність стимулювала мовознавців переосмислити структурний устрій граматики, зокрема морфологічний рівень, розширивши його та ввівши до нього: 1) морфемологію (з основною одиницею морфологічного рівня — морфемою); 2) словотвір, що в класичній інтерпретації кваліфіковано як проміжний рівень мовної структури, оскільки її одиницею була визнана одиниця іншого рівня мовної структури — лексико-семантичного рівня — похідне слово (а насправді — словоформа похідного слова. — *Авт.*); 3) парадигмологію (чи морфологічну парадигмологію). Назва останньої часткової лінгвістичної науки з-поміж тих, які вивчають під-

рівні морфологічного рівня, мотивована тим, що словоформи — реально спостережувані текстові номінативні одиниці мовної структури, узагальнені на лексико-семантичному рівні як слова, лексеми, на морфологічному рівні кваліфіковано щодо свого морфного і морфемного складу (на морфемологічному підрівні), щодо своєї похідности (на словотвірному підрівні), а для класифікації лексичного складу мови на морфологічні класи (частини мови, лексико-граматичні розряди і словозмінні класи) їх витлумачено як морфологічні парадигми. Отже, морфологічна парадигма, а не слово чи навіть «граматичне слово», є істинним об'єктом тієї частини морфології, у межах якої розробляють учення про частини мови, установлюють морфологічні і деякі синтаксичні правила вживання лексики. Звідси й нова назва цієї науки — парадигмологія.

Вибір і послідовне намагання втримати в полі зору як істинний об'єкт дослідження морфологічну парадигму, опис морфології як науки, що складається з трьох частин (морфемології, словотвору і парадигмології), на момент нашої спроби дескрипції морфологічного рівня української мови вже було апробовано (Мойсієнко, 2013). Утім наше бачення специфіки і завдань опису морфологічної парадигматики лексики української мови відмінне від концепції авторів зазначеного підручника.

По-перше, об'єктом у нашій дескрипції є парадигма, насамперед морфологічна парадигма, а не «слова» та їхня «... словозміна в парадигматичному і синтагматичному аспектах» (Мойсієнко, 2013, с. 222); послідовно зосереджуємо увагу на ній, класифікуємо її та робимо висновки про інші поняття морфології на основі таких класифікацій.

По-друге, уважаємо, що морфологічна парадигма (а також і синтаксична) — це не просто система граматичних форм, а завжди білатеральний об'єкт, у якому система форм своєрідно співвідноситься і взаємодіє із системою значень, причому різноманітні диспропорції між системою форм і значень становлять окремий, якоюсь мірою самодостатній, об'єкт спостережень і узагальнень. Таке розуміння морфологічної парадигми вможливлює залучення її як класифікаційного чинника для всіх інших важливих понять парадигмології. Наприклад, у пропонованому граматичному описі втрачає традиційну аморфність таке поняття, як «лексико-граматичний розряд» (далі — ЛГР), що розуміємо як парадигматичну схему слів усередині частини мови, де система форм морфологічних парадигм підпорядкована системі значень, закладених у тому чи тому розрядові як відповідна схема морфологічної парадигми.

По-третє, послідовність опису частин мови в нашій дескрипції не є традиційною. Вона не починається з так званих іменних частин мови (іменника, прикметника, числівника, займенника), а потім переходить до дієслова, прислівника, завершуючись службовими словами та вигуками. Реалізуємо функційно-концентричну модель дескрипції морфологічних класів з описом їх від центру і до периферії. Така послідовність відбиття частин мови є інновацією, але, як і будь-яка інновація, вона не абсолютна, а спирається на ідеї, висловлювані та частково апробовані раніше. Зокрема, ідею

про статус службових частин мови як лексичних морфем, сформульовану Є. Куриловичем, уже частково відображено у працях сучасних українських граматистів (Вихованець, Городенська, 2004). Так само частково змодельовано опис частин мови від центру до периферії (Вихованець, 1988). Зазначимо, що, спираючись на цей досвід, ми спробували створити системний, докладний, максимально повний і деталізований опис парадигмології української мови як складника її морфології. Застосувавши відцентрову модель, спочатку описали семантико-граматично центральний іменник як частину мови, що позначає предметність [2] (Колесников, Делюсто, 2024), залучивши до дескрипції цієї частини мови й прийменник (як аналітичний засіб вираження значень ГК відмінка іменника) та числівник (як аналітичний компонент форманта ГК субстантивного числа). Потім як другу центральну частину мови, але з погляду комунікативно-синтаксичного [3] описали дієслово (Колесников, Делюсто, 2025), зокрема його дієвідмінювані форми (а також форми минулого часу і наказового способу) та вербоїди (інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, форми на *-но, -то*, станівник) — перехідний і неоднорідний гібридний морфологічний підклас між дієсловом та іншими частинами мови (іменником, прикметником, прислівником). Підготовлено до видання навчальний посібник, присвячений прикметникам і прислівникам як частинам мови, що позначають непроцесуальні ознаки. Прикметник позначає непроцесуальну ознаку предметности, а прислівник — непроцесуальну ознаку іншої ознаки. Обидві ці частини мови перебувають на морфологічній периферії повнозначних частин мови, причому прикметник посідає напівпериферійне місце, а прислівник — власне периферійне. Займенникові слова вважаємо важливим морфологічним класом української мови, який, утім, не має достатніх підстав бути кваліфікованим як частиномовний клас, тому опис займенникових слів подано разом із тими автосемантичними (незайменниковими) розрядами частин мови, з якими він співвідноситься семантично, морфологічно і синтаксично — з іменниками, прикметниками, прислівниками та числівниками.

Завершуватимуть парадигмологічну дескрипцію морфологічного рівня сучасної української мови описи: сполучників (вони є засобами оформлення синтаксичної парадигматики); часток, зокрема тих, що не були описані як засоби формотворення повнозначних частин мови, — заперечних і стверджувальних, питальних, модальних; вигуків та звуконаслідувань.

Отже, від попередніх інноваційних описів української мови, що містять учення про частини мови, кваліфікуючи його як парадигмологію, нашу дескрипцію відрізняє насамперед: 1) визначення парадигми як об'єкта цього розділу мовознавства; 2) цілеспрямований пошук різноманітних диспропорцій між системою форм і значень у структурі парадигм ГК, частин мови, ЛГР та їхніх підрозрядів; 3) класифікація таких диспропорцій із протиставленням

[2] Усі інші частини мови семантико-граматично залежні від іменника, оскільки позначають ознаки предметности та ознаки ознак предметности.

[3] Саме дієслово є морфологічною умовою формування речень, висловлювань, комунікації загалом.

двох основних типів — морфологічної недостатности і морфологічної надлишковости; 4) погляд на ЛГР у межах частин мови як на парадигматичні схеми. На відміну від попередніх описів частиномовної системи української мови із застосуванням функційної концентрично-відцентрової моделі, його характеризує більша повнота і деталізація, послідовне застосування цієї моделі — не лише до повнозначних частин мови, а до всіх морфологічних класів і граматичних категорій. Такий дескриптивний прийом визначили як принцип градуальности і континуальности, що покликаний відбити в описовій моделі градуальність і континуальність самої мовної системи, зокрема її граматичної підсистеми. Визнаючи, що мовна система структурована частіше не подібно до розкресленої у клітинку сторінки учнівського зошита, а радше подібно до мольберта художника, де також є своя система і структура, спричинена закономірностями і потребами змішування різних фарб, але вона значно складніша, така, компоненти класифікації якої можна побачити лише крізь призму шкали градації. Відповідно до цього принципу у структурі кожної частини мови, кожного ЛГР, кожної ГК є явища центральні (системні, типові, більш частотні, регулярні тощо) та периферійні (асистемні чи менш системні, нетипові, нерегулярні, спорадичні тощо). Крім того, між цими протиставлюваними типами явищ є численні проміжні, які для їх об'єктивної класифікації доцільно проєктувати на градуальну шкалу. Те ж саме стосується і визначення меж між морфологічним, синтаксичним та лексичним рівнями мовної структури, їхніми одиницями й категоріями.

Але, не прагнучи інноваційности як самоцілі [4], ставимо за мету передусім удосконалити, удокладнити граматичний опис на підставі нових достовірних знань, нового етапу розвитку української мови, наближення описової моделі української мови до її реального стану, зважаючи на сучасні тенденції її розвитку [5]. Тому звертаємо увагу й на деякі аспекти вже не нових мовознавчих теорій, які традиція досі враховувала, на нашу думку, недостатньо. Ці аспекти стосуються реалізації насамперед семіотичного підходу до мови та функційно-семантичних аспектів її дескрипції, а також логічних принципів лінгвістичної класифікації. По-перше, не поділяємо думку про принцип безвинятковости опису мовних явищ та категорій, частково навіяної структурним методом мовознавства. По-друге, уважаємо, що потрібно ширше використовувати нелінійні — ієрархічні класифікації. Це зумовлено логічною вимогою єдиного принципу класифікації. По-третє, послідовного втілення ще потребує семіотичний підхід до мовної системи, а саме врахування того, що мова послуговується знаками, у структурі яких є план значення і план форми, що своєрідно співвідносяться і взаємодіють. Складність такого співвідношення і взаємодії полягає в тому,

[4] Для нас до певної міри стимулом для створення нового опису системи частин мови стало невдоволення моделлю-матрицею, за допомогою якої діалектологи, до яких належать й автори, змушені описувати діалектну форму української мови (Колесников, 2015), намагання її поліпшити, удосконалити.

[5] Сюди входить і відмова від принципу подібности опису української мови до описів російської мови, пошук унікальних, властивих саме українській мові моделей.

що, з одного боку, для того, щоб мовний сегмент був визнаний знаком як складником мовної системи, він обов'язково повинен мати план форми і план значення (якщо у форми немає значення, то це звук або звукосполука — дознакові мовні одиниці, а не знаки, а якщо в системі немає форми, але є значення, то це також не знак, хоч граматики традиційно в багатьох таких випадках виділяють так звані «нульові морфеми» як мовні знаки), але, з іншого боку, фактам умовно асистемним (менш системним, своєрідним виняткам, що утворюють свої підсистеми) властиві й диспропорції між планом форми і значення мовного знака, коли в межах певного рівня мовної системи наявна форма, але немає значення (напр., форма іменника *вершки* — множина, а іменника *молоко* — однина, натомість значення ні однини, ні множини в цих форм немає, адже вони необчислювані), або наявне значення, але немає форми (напр., іменники *таксі, бюро, інтерв'ю* не мають морфологічної форми числа, натомість є семантика цієї категорії, виражена не на морфологічному, а на синтаксичному рівні, проте з такою ж обов'язковістю, з якою виражають значення числа морфологічні форми більшости обчислюваних субстантивів). Диспропорція форми і значення може іноді виявлятися і найбільш парадоксально, коли план значення і план форми суперечать одне одному, наприклад іменник *Чернівці* за формою — множина, а за значенням — однина.

Неодноразово висловлювали думку, що в навчальних посібниках з української мови недостатньою мірою втілені постулати теорії мовознавства про семіотичну сутність мови, про те, що мова є системою категорій відображення дійсности і водночас когнітивним процесом, реалізованим через комунікацію, про те, що саме через мову і в мові людина концептуалізує реальну дійсність. Мова є формою соціальної координації та перевіряння індивідуального чуттєвого досвіду людини. Отже, дуже важливими, але недостатньо висвітлюваними в навчальних виданнях питаннями є семантичні аспекти вияву граматики, пов'язані з реалізацією і взаємодією в мовних знаках двох складників мовного значення — денотативного (тут мова безпосередньо виявляє себе як система категорій відображення дійсности) і концептуального, пов'язаного з уявленнями носіїв певної мови про позамовну дійсність. Ці два складники значення своєрідно взаємодіють у кожній категорії, у кожній грамемі, у кожній граматичній формі.

Створюючи презентований у цій статті інноваційний опис системи частин мови, намагалися максимально заповнити окреслені лакуни традиційних морфологічних дескрипцій.

Теоретичні аспекти парадигмології викладені в окремому навчальному посібнику (Колесников, 2020), а також в інших, зазначених вище, що мають практичний характер. Далі сконцентруємося на конкретніших питаннях, основних досягненнях, на деяких проблемних аспектах, що їх, на нашу думку, удалося розв'язати. Окреслимо також перспективи подальшої праці в напрямку інноваційного моделювання граматики української мови.

У дотеперішніх описах частин мови в українській лінгвістиці нечітким є поняття «ЛГР». Воно не має несуперечливого загальноприйнятого ви-

значення, його використовують лише щодо окремих повнозначних частин мови (частіше — тільки щодо іменника і прикметника), але чіткої класифікації ЛГР немає навіть у межах цих частиномовних класів. У пропонованій парадигмологічній дескрипції поняття «ЛГР» визначаємо як внутрішньочастиномовну парадигматичну схему, виділювану за двома обов'язковими критеріями: семантичним і морфологічним. Морфологічним (найголовнішим) є зазначений парадигматичний критерій. ЛГР завжди мають особливості структури морфологічних парадигм (словозмінних, формотвірних, словотвірних), що зумовлені не суто формально-граматичною парадигматичною специфікою, а насамперед семантичними особливостями структури парадигм, тобто семантичним критерієм. Але семантичний критерій не є головним, оскільки він, часто стаючи причиною формування певного ЛГР, діє вже не обов'язково. Причиною формування протиставлюваних ЛГР істот і неістот іменників, наприклад, стала потреба розрізнити живе і неживе. Назви живої предметности, що можуть виконувати функцію і активного суб'єкта, і об'єкта (на відміну від неживої предметности, яка може бути лише об'єктом), за сформованого вільного порядку слів у реченні потребували свого часу відмінної від суб'єктної форми Н. в. морфологічної форми для позначення прямого об'єкта, і вони з розвитком мови отримали її як форму, що омонімійна формі Р. в. (*бачу учня, бачу учнів* — істота і *бачу стіл, бачу столи* — неістота). Ця граматична властивість поширилася також на деякі назви неживої предметности (пор.: *бачу ферзя, мерця; бачу ферзів, мерців*), тому основною для розрізнення ЛГР істот і неістот стала омонімічність Зн. в. з Р. в. або Н. в. Факультативним критерієм для виділення ЛГР є словотвірний — часто ЛГР словотвірно марковані, пор.: збірність (*козацтво, звірота, професура*), одиничність (*квасолина, капустина, зернина*), абстрактність (*хитрість, гуманізм, геройство*) та ін.

Зазначений підхід до поняття «ЛГР» разом із застосуванням до класифікації системи ЛГР принципу однієї підстави поділу на одному рівні членування дає змогу вибудувати чітку і несуперечливу систему, поширювану на всі повнозначні частини мови.

У межах іменникового морфологічного класу за парадигматикою числа протиставляємо ЛГР обчислюваних (злічуваних, рахованих, конкретних) іменників, референти яких можна порахувати, і необчислюваних (незлічуваних, нерахованих), референти яких не можна порахувати. Перші мають парадигматично організовану систему значень числа (для якої мова зазвичай знаходить і відповідну систему форм — морфологічних або інших), а другі не мають такої системи значень (а як наслідок — і форм). У межах обчислюваних іменників на другому етапі членування за парадигматикою граматичної категорії числа протиставляються, з одного боку, власні назви, що називають предметність індивідуально, значеннєве наповнення яких співвідносне з конкретним предметним денотатом, тобто із граматичним значенням однини, та загальні назви, що називають предметність як таку (представляє певний клас предметів), значеннєве наповнення яких співвідносне з концептом, що може бути граматично репрезентований як

в однині, так і в множині. У межах необчислюваних іменників на другому етапі членування за семантичними рисами, пов'язаними зі специфікою вияву категорії числа, та словотвірними ознаками протиставляються ЛГР абстрактних, збірних та речовинних іменників. На третьому етапі поділу за специфікою вияву категорій роду та відмінка в межах обчислюваних іменників протиставляються ЛГР назв істот (у них рід позначає стать (та недорослість — середн. р.), а Зн. в. = Р. в. за формою) і неістот (у них форма роду асемантична, а Зн. в. = Н. в.). На цьому ж рівні поділу констатуємо, що від ЛГР необчислюваних речовинних іменників утворюють одиничні (сингулятивні) субстантиви на зразок *капустина, цибулина, зернина*, які є словотвірним різновидом (підрозрядом) ЛГР обчислюваних іменників. Назви неістот на четвертому рівні членування за специфікою словотвірного вияву категорії роду поділяють на назви тварин і назви осіб (Колесников, Делюсто, 2024, с. 16—46).

У межах дієслова система ЛГР складніша порівняно з іменниковою. Це зумовлене взаємодією категорій лексико-граматичного та формотвірного, а також словозмінного характеру.

Парадигматичними схемами (тобто ЛГР) дієслова щодо категорії виду є ЛГР граничних та неграничних дієслів, протиставлюваних у межах категорії лімітативности. Неповнотою парадигми виду характеризовані неграничні дієслова, які є одновидовими дієсловами недоконаного виду. Окремим різновидом ЛГР дієслів щодо категорії виду є способи дієслівної дії (СДД), що репрезентують морфологічно (формально і семантично) марковані різновиди одновидових дієслів. Дієслова, марковані в межах грамем СДД, не утворюючи корелятивних форм протилежного виду, самі іноді є членами парадигми виду, але не в її формотвірному, а в словотвірному вияві. До СДД, у яких неграничність морфологічно маркована і яким властива неповнота формотвірної парадигми виду дієслів із наявністю форм і значень лише недоконаного виду, належать: 1) ускладнено-інтенсивний (*витанцьовувати, висвистувати*); 2) процесно-тривалий (*розгулювати, попивати*); 3) процесно-пом'якшувальний (*насвистувати, накрапати*); 4) процесно-супровідний (деякі дієслова: *підсміюватися, підморгувати, пританцьовувати*); 5) переривчасто-пом'якшувальний (*покрикувати, постукувати*); 6) багатократно-дистрибутивний (*перегукуватися, перестрілюватися*). Крім того, до таких СДД уналежнюємо й постфіксально марковані: 7) безособові дієслова (*хотітися, сидітися*); 8) дієслова з неповною особовою парадигмою (*виднітися, колоситися*); 9) активно-безоб'єктні (*кішка дряпається*); 10) якісно-характеризаційні (*віск плавиться*); 11) загально-зворотні (*хвилюватися, метушитися*). Парадигматичну групу одновидових дієслів доконаного виду з різною мірою обов'язковости вияву цієї ознаки формують такі СДД: 1) початковий (починальний) (деякі дієслова на зразок *закричати, побігти*); 2) початково-результативний (*побачити, зрозуміти*); 3) нетривало-обмежувальний (делімітативний) (деякі дієслова на зразок *поговорити, здрімнути*); 4) тривало-обмежувальний (пердуративний) (деякі дієслова на зразок *проблукати, переночувати*); 5) фінітивний

(*відзеленіти, відпрацювати, перебоятися*); 6) однократний (одноразовий) (більшість дієслів на зразок *прозвучати, збігати, помолитися, привітати*); 7) миттєвої дії (*стрибнути, штовхнути*); 8) кумулятивний (*напрасувати, наліпити*); 9) дистрибутивний [деякі однопрефіксні дієслова (*перестріляти, познімати*) і всі двопрефіксні (*повиносити, повирубати*)]; 10) кумулятивно-дистрибутивний (*понапікати, понашивати*); 11) фінально-негативний (пейоративний) (*добігатися, догратися*); 12) досягальний (сатуративний) (*наговоритися, награтися*); 13) багаторазово-результативний (*ви́бігати, ви́ходити, ви́їздити*); 14) починально-інтенсивний (*розкричатися, розхворітися*); 15) обмежувально-інтенсивний (*попоходити, попопити*); 16) однократно-інтенсивний (*рубонути, скрикнути, здригнутися*).

ЛГР щодо парадигматики категорії стану є перехідні та неперехідні дієслова. Останні не мають парадигматичного протиставлення грамем активного та пасивного стану. Зворотність, будучи грамемою категорії стану, формує щодо протиставлення грамем активного і пасивного стану окремий ЛГР дієслів, адже зворотність становить формально виражену неперехідність, тобто зворотні дієслова є морфологічно маркованим підрозрядом ЛГР неперехідних. Безособові дієслова також формують окремий ЛГР дієслів, виділюваний щодо парадигматики категорії стану, хоч граматичне значення безособовости формується в межах іншої категорії дієслова — міжрівневої категорії особи. Безособові дієслова разом із неперехідними, зокрема й зворотними, протиставляються перехідним як такі, що не творять протиставлення актив — пасив (не творять вони й протиставлення актив — зворотність). Причина неповноти парадигматики категорії стану цих двох ЛГР дієслів полягає в тому, що неперехідні дієслова позначають процесуальну ознаку, яка не може переходити на прямий об'єкт, а безособові — процесуальну ознаку, яка не має суб'єкта. Тобто в актантній схемі дієслів цих ЛГР немає складників, що їх можна трансформувати в межах міжрівневої морфолого-синтактико-словотвірної категорії стану, що виражає суб'єктно-об'єктну деталізацію дії.

У межах прикметника протиставляються два ЛГР: якісні (вони мають парадигматику формотвірної морфолого-синтаксичної категорії ступенів порівняння) та відносні (вони не мають такої парадигматики). На другому рівні членування відносні прикметники за словотвірними ознаками поділяють на власне відносні, присвійні (утворені від назв істот) та порядкові (утворені від числівників).

Важливим аспектом під час аналізу частиномовних класів є також послідовність висвітлення їхніх граматичних категорій. На нашу думку, вона, як і послідовність представлення самих частин мови, має відбивати концентричну центрально-периферійну функційну будову всієї морфологічної системи.

Для іменника всі граматичні категорії є номінативними (відбивають референтні риси відображуваної іменниками предметности), але вони як номінативні по-різному охоплюють іменникову лексику. Відмінок як категорія, що відображає якісно-функційний вияв предметности, номінативний

для всіх іменників. Число передає кількісні ознаки референтів лише в межах ЛГР обчислюваних іменників. Рід позначає стать та недорослість тільки для іменників, що належать до ЛГР істот. Опис цих категорій, утім, зазвичай починають із категорії роду як категорії класифікаційної (словотвірно-класифікаційної. — *Авт.*), потім переходять до числа, як категорії словозмінної (для одних іменників) і класифікаційної (для інших), і завершують відмінком як суто словозмінною категорією (з аналітичним складником — прийменниками). Той факт, що, незважаючи на охоплення іменникової лексики цими категоріями в їхніх зазначених семантичних та формальних виявах, усі вони мають в іменниках української мови (окрім незмінюваних субстантивів) формальні морфологічні показники, уповажнює на визнання доцільности аналізу іменникових категорій від несловозмінних до словозмінних (спочатку — рід, потім — число, потім — відмінок).

Дієслова порівняно з іменником мають більшу кількість ГК, складніший зв'язок із референтною сферою, складнішу (переважно міжрівневу) формальну будову, складніші семантичні та формальні взаємозв'язки і взаємодію з іншими категоріями (як дієслівними, так і іменниковими та загальномовними). Уважаємо, що визначальною ГК дієслова є категорія часу, тому невипадково, що в українській термінологійній традиції натрапляємо на терміни, які відбивають усвідомлення лінгвістами її центральности для дієслова [*часівник* (Є. Тимченко, М. Грунський), *часослово* (О. Партицький)], а в граматиці польської мови цей термін закріпився офіційно як основний (*czasownik*). Категорія часу є номінативною категорією українського дієслова, яка спрямована на відображення позамовного фізичного часу. Але час, хоч і є фізичною категорією, виявляється складнішим порівняно з іменниковими категоріями, оскільки кількість, стать, речовинність, сама предметність та більшість інших ознак предметности, відображених відповідними категоріями іменника, пізнавані безпосередньо органами чуття людини або ж опосередковано, але через органи чуття, проте час людина не може побачити, сприйняти нюхом, слухом чи дотиком. Час є результатом усвідомленого пізнання людиною навколишнього світу крізь призму досвіду свого буття у просторово-часовому континуумі. Закономірно, що в мові фізичний час відбито фрагментарно — з опорою на ролі мовця, співрозмовника та момент мовлення як центр осі координат. Категорію часу ми кваліфікуємо широко, охоплюючи не лише власне час як категорію словозмінно-формотвірну (*пишу, писав, писатиму, буду писати*), а й вид як категорію формотвірно-словотвірну (*пишу — напишу, перепишу, запишу, відпишу* тощо) та СДД як лексико-граматичну і словотвірну категорію (*виписую (старанно), пописую (час від часу), переписуюся, писатися (мені легко пишеться), понаписав, понаписував, дописався, попописав*).

Після категорії часу аналізуємо ГК особи дієслова, оскільки остання з першою поєднується в дієслівній словозмінній підпарадигмі майбутнього і теперішнього (теперішньо-майбутнього) часу. Друге порядкове місце категорії особи зумовлене також її статусом власне дієслівної категорії. Уважаємо, що категорія часу є суто дієслівною категорією, а категорія осо-

би — власне дієслівною категорією міжрівневого типу. Вона використовує як аналітичні компоненти займенникові особові іменники (І особи — *я, ми*; ІІ особи — *ти, ви*; ІІІ особи — *він, вона, воно, вони*) та автосемантичні субстантиви (вони є компонентом аналітичних форм ІІІ особи), напр.: *я пишу, я писав, ми пишемо, ми писали; ти пишеш, ти писав, ви пишете, ви писали; він / учень пише, він / учень писав, вона / учениця пише, вона / учениця писала, воно / дитя пише, воно / дитя писало, вони / діти пишуть, вони / діти писали.* Категорія особи дієслова має фузійний вияв і в словозмінних формах наказового способу, поєднуючись із підпарадигмою категорії числа дієслова. Із категорією числа дієслова поєднується категорія особи й у зазначених словозмінних підпарадигмах майбутнього і теперішнього (теперішньо-майбутнього) часу. У підпарадигмі ж минулого часу категорія часу поєднується з категорією числа і категорією роду (він диференціює форми минулого часу в підпарадигмі однини). Така взаємодія категорій у межах словозмінних (у минулому часі — з елементами формотворення) парадигмах зумовила доцільність поєднаного вивчення категорії особи (категорії власне дієслівної) і категорій невласне дієслівних — числа і роду. Ці граматичні значення у формах дієслівної парадигми накладаються на часові значення.

Після категорій особи, числа і роду дієслова подаємо міжрівневу категорію стану, що використовує морфологічні засоби словотвірного характеру, а також синтаксичні форми, і визначаємо як номінативну дієслівну категорію на позначення суб'єктно-об'єктної деталізації дії. Вона взаємодіє з категорією особи, оскільки безособові дієслова формують окремий ЛГР безособових дієслів та окрему грамему в межах категорії стану дієслова (безособовий стан).

Останньою з-поміж ГК дієслова висвітлюємо дієслівну категорію способу, яка є частковим виявом загальномовної категорії модальности і в межах якої відбувається взаємодія з категорією часу. З одного боку, категорія часу має семантичне навантаження лише в реальній модальності, ірреальна ж модальність — позачасова; з іншого боку, майбутній час є виявом ірреальної модальности, оскільки маркує події, яких немає і яких не було, але які, на думку мовця, з певною мірою ймовірности можуть відбутися.

У нашій дескрипції також наявні нові інтерпретації морфологічних показників граматичних значень, структури категорій, системи їхніх грамем, окремих граматичних значень та форм. Наприклад, висловлюємо припущення про доцільність витлумачення словозмінних форм майбутнього часу як таких, де відбувся перерозклад на користь флексії не лише між коренем колишнього дієслова і його флексією, а й між формантом інфінітива *-ти*. Ці форми структурно подібні до аналітичних форм майбутнього часу, утворених за допомогою зв'язки *бути* в особово-числових формах теперішньо-майбутнього часу, доданої до основного дієслова у формі інфінітива (*буду писати, будемо (будем) писати, будеш писати, будете писати, буде писати, будуть писати*). Синтетичні й аналітичні форми є повністю рівнозначними щодо вираження часової семантики. Синтетичні форми, також утворені (історично) від форми інфінітива (але разом із суфіксом, а

не від основи інфінітива) за допомогою приєднання до нього (проте вже в постпозиції) особово-числових форм допоміжного дієслова *ѩти* (*имати*), коренева частина якого (у зв'язку з накладанням кінцевого голосного інфінітива на початковий дієслова *имати*) у сучасній українській мові трансформувалася у звук [*м*] (*писатиму, писатимеш* тощо). Якщо аналізувати ці форми в аспекті їх сучасної синхронної інтерпретації, то їхній суто словозмінний статус є сумнівним, оскільки в одних джерелах виділено в цих формах формотворчий суфікс -*м*- і особові закінчення теперішнього часу, успадковані від допоміжного дієслова (Грищенко та ін., 2002, с. 381), а в інших констатовано, що внаслідок злиття форм з'явився аломорф особових закінчень із нарощеною морфемою -*м*- на особове закінчення теперішнього часу (-*му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть*) (Вихованець, Городенська, 2004, с. 254). За таких інтерпретацій, ці форми є винятком із важливого граматичного правила української мови: суфікс інфінітива -*ти* не входить до його структурної основи, адже не залишається у структурі похідних від нього форм і слів. Тоді ця форма є в сучасній українській мові єдиною, яка використовує для творення форм не основу інфінітива, а весь інфінітив, і це, з погляду синхронії, навряд відповідає дійсності. Уважаємо, що формант цієї форми генетично трикомпонентний. Він складається з форманта інфінітива *писа-ти*, формалізованого як службова постфлексійна морфема елемента колишнього кореня -*м*- допоміжного дієслова *ѩти*, флексії з особово-числовим значенням (-*у, -еш, -е, -емо, -ете, -уть*). Із синхронного ж погляду, якщо припустити, що відбувся перерозклад із поглинанням суфіксального компонента -*м*- новим формантом — флексією (-*му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть*), то проблемним є питання щодо синхронного статусу колись формотворчого форманта -*ти*. На нашу думку, логічними будуть дві інтерпретації форманта цих форм. Якщо говорити про перерозклад, то треба або зараховувати до флексії і компонент форманта колишнього інфінітива -*ти* (тоді закінчення аналізованих форм будуть такі: -*тиму, -тимеш, -тиме, -тимемо, -тимете, -тимуть*), або визнати цей компонент формотворчим компонентом форманта -*тим*-, який маркує належність цих форм до підпарадигми синтетичних форм майбутнього часу недоконаного виду, сполучаючись з особово-числовими флексіями (-*у, -еш, -е, -емо, -ете, -уть*).

Так само, як і проаналізовані дієслівні форми, формант яких зберігає певною мірою історичну членованість, неоднорідність форманта мають і форми ступенів порівняння якісно-означальних прислівників на зразок *легше, цікавіше*. Зазвичай у них, як і у твірних для цих прислівників якісних прикметниках *легший, цікавіший*, виділяють суфікси -*ш-, -іш-*. Загалом це логічно, оскільки категорія ступенів порівняння транспонується з якісних прикметників у похідні від них прислівники. Така транспозиція стосується як значень, так і форм категорії, морфонологічні явища, що відбуваються в основі за приєднання морфемного компонента -*ш*-, однакові у прикметникових і прислівникових основах. Але наявні й інші факти, які впливають на транспоновані форми ступенів порівняння, адже в процесі

транспозиції значень, форм та категорій зазвичай відбуваються трансформації транспонованих одиниць і категорій, тому переносити класифікації з твірних форм у похідні можна, але з увагою до можливих формальних і семантичних змін транспонованої категорії. Наприклад, за поширеності аналітичних розмовно-просторічних і діалектних форм прикметників із компонентом *самий* (*самий цікавий, самий красивий*), прислівникових форм такої морфологічної будови немає.

З одного боку, *-ш-* та *-іш-* як компоненти формантів прислівників *-ш-е* та *-іш-е* зберігають упізнаваність, а іноді й автономність — у деяких прислівників вищого (а також іноді найвищого) ступеня порівняння кінцевий голосний [*е*] складених суфіксів *-іш-е*, рідше — *-ш-е*, може зникати: *миліш, більш (найбільш), скоріш, менш (найменш), болячіш, хутчіш, раніш, ясніш, ніжніш* та ін. Саме такі граматичні форми вищого ступеня порівняння прислівників *багато (більш)* і *мало (менш)* переходять у формотворчі частки, що утворюють аналітичні форми вищого ступеня порівняння прикметників (*більш цікавий, менш цікавий*) та прислівників (*більш цікаво, менш цікаво*), які є базою для творення аналітичних форм найвищого ступеня порівняння прикметників (*найбільш цікавий, найменш цікавий*) і прислівників (*найбільш цікаво, найменш цікаво*), а також елатива цих частин мови (*якнайбільш цікавий, щонайменш цікавий; якнайбільш цікаво, щонайменш цікаво*). З іншого ж боку, типовими формами вищого ступеня порівняння прислівників є саме прислівники на *-ше, -іше*. Але ці форманти, окрім упізнаваних зазначених компонентів, мають ще компонент *-е*, морфологічний (морфемний) статус якого синхронно невизначений. Зважаючи на незмінюваність прислівникових форм, уважаємо за доцільне синхронно вичленовувати форманти (суфіксальні морфеми) вищого ступеня порівняння прислівника *-ше, -іше*, у складі яких зберігаються як елементи неморфемного характеру компоненти, омонімійні відповідним суфіксам прикметників зі значенням вищого ступеня порівняння.

У нашому дослідженні наявні й деякі спостереження, які спростовують думку про непредставленість в українській мові інфіксів. Виділення суфікса *-овува-*, що є засобом творення форм недоконаного виду від дієслів доконаного виду із суфіксом *-ува-*, а також від деяких двовидових дієслів (*підмалювати — підмальовувати, конфіскувати — конфісковувати, мобілізувати — мобілізовувати, дезорганізувати — дезорганізовувати*), наприклад, зумовлене постулатом про відсутність в українській мові інфіксів. Насправді формантом у наведених дієсловах є сегмент *-ов-*, що має інфіксальну сутність. Кінцевий сегмент форманта (*-ува-*) в основах теперішнього часу реалізований як суфікс *-уй- (-юй-)* (*підмаль-ов-ую, мобіліз-ов-ую*), але інфікс *-ов-* залишається незмінним. Те саме відбувається і з традиційно виділюваними суфіксами суб'єктивної емоційної оцінки якости (*-есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*) у зменшувально-пестливих формах прикметників, у морфемній структурі яких, на нашу думку, потрібно виділяти суфіксальний компонент твірних основ *-еньк-* (*маленький*), який варіоморфно трансформується в *-іньк-*, і до цих морфних компонентів у препозиції додаються інфіксальні

морфні компоненти *-ес-* (до *-еньк-*) і *-іс-, -юс-* (до *-іньк-*) (*мал-ес-енький, мал-іс-інький, мал-юс-інький*).

У своїй парадигмологічній дескрипції пропонуємо також нові класифікації ГК. Найбільше інновацій, зокрема таких, що розв'язують труднощі попередніх дескрипцій, на нашу думку, маємо в описі категорії стану дієслова і ступенів порівняння прикметників.

Хоч ми і не ставили за найголовнішу мету вивчити категорію стану дієслова, проте нам удалося змоделювати безвиняткову структуру цієї категорії, що охоплює всі дієслова (перехідні, неперехідні та зворотні). Структура парадигми категорії стану в сучасній українській мові така. Активний стан складається з двох підграмем. Першу з них (АС1.) становить активний стан перехідних дієслів, які позначають дію суб'єкта чи процесуальну ознаку, носієм якої є суб'єкт, що втілюється в підметі, а об'єкт реалізується у прямому додатку (АС1.1.) або ж його немає (АС1.2.) (*Студент пише конспект; Студент пише; Лампа освітлює кімнату; Лампа освітлює гарно*). Другу підграмему активного стану (АС2.) становить активний стан неперехідних дієслів, що позначають процесуальну ознаку, носієм якої є суб'єкт-підмет (*Бабуся сидить; Дерево лежить; Дівчина сумує; Сад квітне*).

Першому активному протиставляється пасивний стан (ПС), що здійснює дзеркальну трансформацію його діатези. Дієслівні форми при цьому позначають процесуальну ознаку денотативного об'єкта, який мовець із комунікативною метою підвищити його комунікативний ранг, звернути на нього увагу співрозмовника ставить у позицію підмета, а денотативний об'єкт при цьому потрапляє в позицію додатка (ПС1.) або його не називає мовець (ПС2.) (*Конспект написаний студентом; Конспект написаний; Кімната освітлюється лампою; Кімната освітлена лампою; Кімната освітлюється (освітлена) гарно*).

Першому активному протиставляється й перший зворотний стан (перший рефлексив), маркований постфіксом *-ся (-сь)*. Дієслова першого зворотного стану (ЗС1.) утворюються від перехідних дієслів, тобто є трансформами першого активного стану. На другому рівні членування в межах зворотного стану виділяємо низку часткових грамем. Це такі грамеми: власне-зворотний стан (рефлексив) (ЗС1.1.) (*Дитина одягається; Тато голиться; Я вмиваюся*); побічно-зворотне значення власне-зворотного стану (ЗС1.1.1.) (*Дівчина тримається за перила; Дідусь ударився об двері*); взаємно-зворотний стан (реципрок) (ЗС1.2.) (*Павло з Дмитром сваряться; Хлопці сваряться*); непрямо-зворотний стан (ЗС1.3.) (*Господар будується; Білка запасається горіхами та насінням*); загально-зворотний стан (ЗС1.4.) (*Студент хвилюється; Вихователь сердиться*); потенційно-активно-безоб'єктний стан (ЗС1.5.) (*Собака кусається; Корова б'ється*); якісно-характеризаційний стан (ЗС1.6.) (*Скло б'ється; Папір рветься*).

Другому активному протиставляємо другий зворотний стан (другий рефлексив). Він, як і перший, також маркований постфіксом *-ся (-сь)*, але дієслова другого зворотного стану (ЗС2.) утворюються від неперехідних дієслів, тобто є трансформами другого активного стану. Вони не отримують

чіткої семантичної класифікації зворотности на другому рівні членування. Характер зворотного значення таких дієслів залежить від семантичного різновиду неперехідних дієслів, від яких вони утворені, та від інших компонентів словотворчого форманта. Утворення від дієслів на позначення процесуальної ознаки, яка посилюється (*біліти, червоніти*), послаблюють вияв такої ознаки (*білітися = ледь-ледь біліти десь далеко*) (ЗС2.1.). Префіксально-постфіксальні похідні від дієслів руху на зразок *сходитися, розходитися, збігатися, розбіга́тися* реалізують взаємно-зворотне значення постфікса *-ся* (ЗС2.2.). Із цим же значенням співвідноситься значення дієслів багатократно-дистрибутивного СДД, утворених префіксально-суфіксально-постфіксальним поліафіксом (*перегукуватися, перешіптуватися, перестрілюватися*). Дієслова досягального (*наїстися, наговоритися, наспіватися*), фінально-негативного (*догратися, договоритися, доспіватися*) СДД, а також починально-інтенсивного (*розкричатися, розбі́гатися, розговоритися*) і ті, що мають послаблено-інтенсивне значення (*прогулятися, пробігтися*) виражають процесуальну ознаку суб'єкта, що не переходить на об'єкт, а має для самого суб'єкта відповідне значення. Ці дієслова, як і дієслова багатократно-дистрибутивного СДД, вирізняються і тим, що вони можуть творитися і від перехідних дієслів та виражати ширший спектр значень, зумовлений також лексичним значенням твірної основи, пор.: *наговоритися, договоритися*, *виговоритися 'сказати все, що хотів', проговоритися 'сказати щось зайве, що не треба було казати', заговоритися 'довго говорити, захоплюючись розмовою'; 'говорити зайве'; 'говорити збиваючись, безладно'; прокашлятися, відкашлятися 'кашляючи, очищати горло від чого-небудь зайвого'; 'злегка покашлюючи, прочищати горло перед говорінням, співом і т. ін.'; 'закінчити кашляти', закашлятися 'починати сильно і довго кашляти, заходитися кашлем'* тощо. Взаємно-зворотне значення дієслів багатократно-дистрибутивного СДД (ЗС3.1.) та загально-зворотне значення інших названих тут дієслів (ЗС3.2.), утворених префіксально-постфіксальним способом, на нашу думку, потрібно зарахувати до різновидів третього зворотного стану (ЗС3.)

Зворотне значення дієслів, утворених суфіксально-постфіксальним способом від іменників, семантично співвідносне з непрямо-зворотним значенням зворотних дієслів (*телитися, котитися*) та їхнім взаємно-зворотним значенням (*гуртуватися, роїтися*), кваліфікуємо як значення четвертого зворотного стану (ЗС4.).

Зворотне значення синхронно непохідних дієслів (*сміятися, гордитися, боятися, пишатися, дивитися, лінуватися, сподіватися*), семантично співвідносне зі значенням загально-зворотного стану, витлумачуємо як значення п'ятого зворотного стану (ЗС5.), а самі такі дієслова, як і дієслова на зразок *котитися, ягнитися*, варто називати *reflexiva tantum*.

Безособовий чи нульовий (безсуб'єктно-безоб'єктний) стан (БС) диференціюємо на різновиди залежно від похідности дієслівної основи і характеру дієслівних основ, до яких приєднується постфікс *-ся* з безособовим значенням, та маркованости форми дієслова суфіксами *-но, -то*. Відпо-

відно, виділяємо безособовий стан непохідний, морфологічно немаркований (*світає, вечоріє*) (БС1.), і безособовий стан морфологічно маркований (БС2.). Останній поділяємо на безособовий стан похідний від основ неперехідних дієслів (*гуляється, сидиться, живеться, йдеться*) (БС2.1.), безособовий стан похідний від основ перехідних дієслів (*пишеться, п'ється, читається*) (БС2.2.), безособовий стан похідний від основ неперехідних безособових дієслів (*вечоріти — вечорітися, смеркати — смеркатися*) (БС2.3.) та безособовий стан, маркований суфіксами *-но, -то* (*зроблено, відкрито*) (БС2.4.). Підграмема БС2.2. не зовсім відповідає термінові *безсуб'єктно-безоб'єктний стан*, оскільки речення з деякими такими дієслівними формами [*І згадується Улянці дідова казка* (Олесь Донченко)] є трансформами базової станової діатези (*Улянка згадує дідову казку*), де присутній реальний суб'єкт (*Улянка*) і реальний об'єкт дії (*казку*). Унаслідок трансформації в підграмему БС2.2. об'єкт дії стає підметом, носієм процесуальної ознаки (*казка згадується*), а денотативний суб'єкт, набуваючи морфологічної форми давального відмінка (давального суб'єкта) та синтаксичної — непрямого додатка, концептуалізується як суб'єкт-носій стану (*згадується Улянці*). Така трансформація дуже схожа на ту, що відбувається під час реалізації пасивного стану (*Дідова казка згадується Улянкою; Дідова казка згадана Улянкою*), тому, імовірно, окремі дієслова зі значенням БС2.2. дехто з мовознавців витлумачує як окремий різновид зворотних дієслів — зворотно-пасивні дієслова, що виражають дію, приписувану пасивному суб'єктові (а точніше, стан, приписуваний безособовому носієві стану. — *Авт.*) (Плющ та ін., 2009, с. 279).

Центром такої парадигматичної системи категорії стану дієслова, на нашу думку, є грамеми активного стану (АС1., АС1.1., АС1.2., АС2.), пасивного стану (ПС1., ПС2.), підграмеми першого зворотного стану (ЗС1.) та всі реалізації безособового стану (БС). Протиставлення активного і пасивного стану є центральним насамперед із погляду синтаксичного і трансформаційного вияву категорії стану (у пасивному стані реалізується радикальна перестановка синтаксичних позицій актантів активного стану), з погляду ж функційного навантаження форм і значень категорії стану дієслів української мови центральним є протиставлення першого активного і першого зворотного стану. З-поміж підграмем першого зворотного стану периферійними вважаємо потенційно-активно-безоб'єктний стан (ЗС1.5.) і якісно-характеризаційний стан (ЗС1.6.).

Наша інноваційна класифікація категорії ступенів порівняння якісних прикметників, яка має двокомпонентні семантичну (кількість якісної ознаки, порівняльний контекст) та формальну (специфічні морфологічні (синтетичні й аналітичні) форми, а також синтаксичні форми, що відбивають суб'єкт і об'єкт порівняння) структуру, розв'язує низку проблем, зокрема питання систематизації грамем цієї категорії та входження грамеми звичайного ступеня і елатива до її парадигми. Питання входження у структуру дієслівної парадигми ступенів порівняння прикметникових форм звичайного (нульового) ступеня порівняння та суперлатива можна

розв'язати через системні зв'язки форм і значень цієї категорії. Звичайний ступінь порівняння (*швидкий, цікавий*) визначають як вихідну форму в системі значень і форм категорії ступенів порівняння прикметників, без якої неможливе творення та категорійне осмислення грамеми вищого ступеня порівняння та інших форм і значень цієї категорії. Вищий ступінь порівняння (компаратив) творять на основі форм звичайного ступеня (виняток становлять лише деякі суплетивні форми на зразок *гарний — кращий, поганий — гірший* та інші, які є вивідними з форм звичайного ступеня лише у значеннєвому плані) за допомогою суфіксів *-ш-, -іш-* (синтетичні форми) та часток *більш* і *менш* (аналітичні форми), напр.: *швидший, цікавіший; більш / менш швидкий, більш / менш цікавий.* Найвищий ступінь порівняння (суперлатив) твориться від усіх форм (синтетичних, аналітичних, суплетивних) за допомогою префікса *най-*, напр.: *найшвидший, найцікавіший, найкращий; найбільш / найменш швидкий* тощо. Аналітичні форми вищого ступеня порівняння, трансформуючись в аналітичні форми найвищого ступеня порівняння, зберігають системний статус аналітичних форм, хоч і творяться не аналітичним, а префіксальним способом. Суплетивні ж форми суперлатива характеризуються суплецією як способом формотворення лише щодо форми звичайного ступеня. Елатив прикметників твориться за допомогою приєднання префіксів *що-* і *як-* до форм найвищого ступеня порівняння, напр.: *якнайшвидший, щонайцікавіший, якнайкращий; якнайбільш / щонайменш швидкий* та ін. Така модель структури категорії, на нашу думку, відбиває її реальний стан у мовній системі, а також пояснює статус грамем звичайного ступеня порівняння прикметників як вихідної грамеми категорії ступенів порівняння і міри якости загалом (також ступенів якости, суб'єктивної оцінки якости) та елатива. Останній є грамемою цієї категорії не лише через формальний статус (форми елатива регулярно творяться зазначеними префіксами від форм суперлатива), а й семантичний (кількість якісної ознаки у процесі порівняння збільшується в цій грамемі настільки, що виходить із порівняльного контексту).

Акцентуючи увагу на семантиці парадигматичних відношень, на взаємозв'язку між системою форм і значень у структурі парадигм, класифікації та узагальненні типів різноманітних диспропорцій у системі форм і значень у структурі парадигм частин мови, наша парадигмологічна дескрипція не оминає і формальних класифікацій морфологічних парадигм — типізації словозмінних класів у межах частин мови, відомих як типи відмін (іменників, прикметників, числівників) і дієвідмін (дієслів).

Лінгвістичне відбиття словозміни іменників в українській мові має дві протиставлювані за обсягом охоплення лексичного складу субстантивів моделі. Одна модель — найвужча. Це описова модель, представлена зокрема у «шкільній» граматиці. Суть її полягає у визначенні чотирьох відмін іменників із поділом перших двох відмін на три групи (у кожній відміні) за твердістю-м'якістю. Причому у «шкільній» граматиці констатовано, що інші іменники, які не відповідають описові цих відмін «не належать до жодної відміни». Утім це не відповідає ні мовній дійсності, ні освітнім по-

требам (навіть у межах загальної середньої освіти), оскільки випускники шкіл повинні, на нашу думку, диференціювати не лише змінювані іменники і незмінювані (а вони також становлять окремий словозмінний клас, виділюваний за ознакою незмінюваности), а й іменники, що змінюються, але, не належачи до зазначених чотирьох відмін, мають у своїй парадигматиці закінчення, такі, як у прикметників, або ж поєднують прикметникові та іменникові закінчення чи мають лише підпарадигму форм множини тощо. Незнання цієї інформації (як інформації саме про типи відмін іменників) призводить до помилкового визначення іменників середн. і чол. роду на зразок *майбутнє, Котляревський* як іменників II відміни, а жін. роду на зразок *передова, нічия* — як іменників I відміни тощо. Протиставлена цій найвужчій моделі — найширша модель, яка налічує 689 типів іменникових парадигм і представлена у ГСУЛМ. У цій моделі враховано не лише флексійні набори парадигм, їхню неповноту у форматі підпарадигм, але й типи морфонологічних явищ в основах, зміни наголошення. Ця модель, яку ще можна розширювати через урахування різних типів лакунарности та диспропорцій парадигм, не підходить для описових граматик, потребуючи узагальнень. Ми обрали шлях зіставлення цих моделей із потрібним, на нашу думку, розширенням описової моделі до восьми відмін автосемантичних (незайменникових) іменників, де, окрім чотирьох базових субстантивних відмін та їхніх підтипів, виділено множинну відміну, ад'єктивну відміну, відміну різновідмінюваних іменників та словозмінний тип незмінюваних іменників (Колесников, Делюсто, 2024).

Традиційна дескрипція словозмінних класів дієслова також має різні щодо деталізації моделі — описову мінімальну (шкільну, де наявна інформація про дві дієвідміни), описову максимальну (вишівську, наукову, де до цієї інформації системно додано відомості про атематичні дієслова, структурні класи дієслів, у класифікації яких співвідноситься інформація про дієвідміну та структурне співвідношення основ інфінітива і теперішнього часу) та модель лексикографійну (відбиту в ГСУЛМ, де представлено 280 типів парадигм). Але й у шкільній моделі, і в більшості наукових описових моделей немає або подано завуальовано важливу інформацію про словозміну дієслова. Це інформація про те, що насправді диференціація формальних типів словозмінної парадигматики дієслова не обмежується поняттям дієвідміни, традиційно розрізнюваної діагностичними формами III особи множини (*пиш-уть — робл-ять*) та диференційованої іншими формами словозміни часткової парадигми теперішнього часу дієслова (*пиш-емо — роб-имо, пиш-еш — роб-иш, пиш-ете — роб-ите, пиш-е — роб-ить*). Окрім цих форм теперішнього (теперішньо-майбутнього) часу, специфіку яких відбиває поняття дієвідміни (і структурних класів дієслів), словозміну дієслова становлять також форми підпарадигми синтетичних форм майбутнього часу (вони співвідносні і для дієслів I дієвідміни, і для дієслів II дієвідміни з I дієвідміною, що зумовлене словозмінними особливостями морфологізованого дієслова *имати*, флексії якого стали маркерами фіналей словозмінних формантів усієї цієї підпарадигми), форми підпарадигм минулого часу

і наказового способу. Саме останні дві підпарадигми важливо додатково диференціювати в інноваційній моделі дескрипції. У цих підпарадигмах дієслова обох дієвідмін диференційовано на два для кожної із цих підпарадигм типи. Деякі форми дієслів як I, так і II дієвідмін у підпарадигмі наказового способу мають флексії у формі II особи однини *-и* (*пиши, роби*) або *-Ø* (*грай, стій*), а у формі I особи множини *-імо (-ім)* (*пишімо, робімо*) або *-мо* (*граймо, стіймо*). Так само дієслова I і II дієвідміни розподіляють на два словозмінні різновиди щодо вияву часткової парадигми минулого часу: один із них — із формантом *-в-Ø* у формі однини чол. роду (*писав, робив*), а другий — із формантом *-Ø-Ø* у цій формі (*допоміг, віз*).

Потрібно додатково деталізувати й опис парадигматики теперішньо-майбутнього часу (за якою дієслова традиційно поділяють на I і II дієвідміни), де атематичні дієслова *дати, їсти, розповісти* становлять специфічну, на нашу думку, III дієвідміну, внутрішньо неоднорідну щодо форм словозміни та їхньої неповноти. Дієслово *бути* — окремий різновид дієвідміни (IV дієвідміна).

У межах дієвідмін також маємо явище різнодієвідмінюваности, коли дієслово належить до різних дієвідмін або різних структурних класів у межах однієї дієвідміни. Дієслово, представлене інфінітивом *сукати* (та похідне від нього *засукати*), наприклад, має паралельні форми, належні до різних дієвідмін. Форми *сукаю, сукаєш, сукає, сукаємо (сукаєм), сукаєте, сукають* належать до I дієвідміни і відповідають II структурному класові, а *сучу, сучиш, сучить, сучимо (сучим), сучите, сучать* відповідають II дієвідміні і XII структурному класові. Паралелізм структурних класів у межах однієї дієвідміни нерідко пов'язаний із різним характером нормативности варіантних класів. Паралелізм II і VII структурних класів дієслів, наприклад, пов'язаний для одних дієслів із пріоритетом як більш нормативних форм II класу [*курликати (курликаю* і *курличу), мугикати (мугикаю* і *мугичу), микати (микаю* і *мичу), метати (метаю* і *мечу), дихати (дихаю* і *дишу)*], а для інших — VII класу [*скакати (скачу* і *скакаю), колисати (колишу* і *колисаю), плескати (плещу* і *плескаю), стругати (стружу* і *стругаю)*].

Різнодієвідмінюваність наявна й стосовно підпарадигм минулого часу та наказового способу. Дієслова *звикнути, змокнути, згіркнути, стихнути, худнути* та інші мають паралельні форми двох словозмінних класів дієслів щодо вияву парадигматики минулого часу: *звик* і *звикнув*, *звикла* і *звикнула*, *звикло* і *звикнуло*, *звикли* і *звикнули*; *худ* і *худнув*, *худла* і *худнула*, *худло* і *худнуло*, *худли* і *худнули* тощо. Окремі дієслова мають паралельні форми всіх грамем підпарадигми наказового способу (*дуй* і *дми, дуйте* і *дміть, дуймо* і *дмімо; смикай* і *смич, смикайте* і *смичте, смикаймо* і *смичмо*), а деякі інші дієслова мають паралельні форми лише II особи однини (*накресл-и* і *накресль-Ø, перекресл-и* і *перекресль-Ø, розкресл-и* і *розкресль-Ø, визнач-и* і *визнач-Ø, зазнач-и* і *зазнач-Ø, признач-и* і *признач-Ø, викінч-и* і *викінч-Ø, закінч-и* і *закінч-Ø*).

Самостійним критерієм диференціації словозмінних класів дієслів стали різновиди неповноти дієслівної словозмінної парадигматики. У дієслів

стривати, прощавати, наприклад, наявні лише всі форми наказового способу. У дієслова *могти* немає всіх форм наказового способу. Дієслово *їдати* має лише родо-числові форми минулого часу (*їдав, їдала, їдало, їдали*). Таку ж парадигму має і дієслово *знавати* (*знавав, знавала, знавало, знавали*).

Поєднання, взаємне накладання всіх цих критеріїв стало основою нашої описової класифікації дієслівної словозміни. У ній співвіднесено відомості про дієвідміни дієслова, виділювані за особливостями часткової парадигми теперішньо-майбутнього часу (з урахуванням відомостей про структурні класи дієслів), із двома типами дієвідмінювання за частковою парадигмою наказового способу та двома типами дієвідмінювання за підпарадигмою минулого часу, а також типами неповноти дієслівної парадигматики. Ці описові параметри співвіднесено із 280 кодами дієслівних парадигм, визначеними у ГСУЛМ (Колесников, Делюсто, 2025).

Інноваційна модель опису частиномовної системи української мови — тієї підсистеми мовної структури, яка зв'язує лексику української мови з її граматикою, формуючи систему правил уживання словоформ як мовленнєвих репрезентантів слів (лексичних одиниць мовної структури) та морфологічних парадигм (граматичних її одиниць), представлена у статті фрагментарно. Такий опис морфологічної парадигматики визначає закономірності між її типами (формальними та семантичними) і лексичним складом мови, уможливлюючи встановлення через ці закономірності частиномовних класів та їхніх підкласів — ЛГР. Ця інноваційна модель не претендує на досконалість чи бездоганність. Навпаки, вона ще потребує перевіряння, доповнень, виправлень та уточнень, урахування критичних зауважень. Звертаючи цією публікацією на неї увагу, закликаємо наукову лінгвістичну спільноту до обговорення проблемних питань, до дискусій. Зокрема, пропонуючи власні терміни для термінологійного позначення деяких грамем категорії стану, відкриваємо простір до наукової полеміки щодо кращої назви, скажімо, назви предикативних форм на *-но, -то* як *безособового позастанового предикатива* чи *предикатива безособового стану* тощо. Утім, на нашу думку, попри «живу не ідеальність» ця модель є робочою, такою, що може стати основою для майбутнього моделювання, удосконалення якої має позитивні для лінгвістики перспективи, і ті окремі нові проблемні питання, які постали в процесі нашого дослідження, лише підтверджують це припущення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГК — граматична категорія.

ГСУЛМ — Клименко Н.Ф. (ред.). (2011). *Граматичний словник української літературної мови. Словозміна.* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

ЛГР — лексико-граматичний розряд.

СДД — спосіб дієслівної дії.

ЛІТЕРАТУРА

Вихованець І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І., Городенська К. (2004). *Теоретична морфологія української мови: академічна граматика української мови*. Київ: Пульсари.

Вихованець І.Р. (2007). Граматика. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 113—116). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Загнітко А.П., Соколова С.О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Грищенко А.П. (ред.). (2002). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.

Загнітко А.П. (1996). *Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія*. Донецьк: ДонДУ.

Загнітко А.П. (2011). *Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: ТОВ «ВКФ “БАО”».

Колесников А.О. (2015). *Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка*. Ізмаїл: СМИЛ.

Колесников А. (2020). *Парадигмологія української мови: теоретичні питання*. Навчальний посібник. Ізмаїл: ІРБІС.

Колесников А., Делюсто М. (2024). *Парадигмологія української мови: іменник*. Навчальний посібник. Ізмаїл: ІРБІС.

Колесников А., Делюсто М. (2025). *Парадигмологія української мови: дієслово та вербоїди*. Навчальний посібник. Ізмаїл: ІРБІС.

Мойсієнко А.К. (ред.). (2013). *Сучасна українська мова. Морфологія*. Київ: Знання.

Плющ М.Я. (ред.). (2009). *Сучасна українська літературна мова*. Київ: Вища школа.

Kuryłowicz J. (1936). Derivation lexicale et derivation syntaxique. (Contribution a la théorie des parties de discours). *Bulletin de la Société Linguistique de Paris, XXXVII,* 79—92.

Статтю отримано 05.04.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Hryshchenko, A.P. (Ed.). (2002). *Modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Kolesnykov, A.O. (2015). *Morphology of Ukrainian South Bessarabian dialects: genesis and dynamics*. Izmail: SMYL (in Ukrainian).

Kolesnykov, A. (2020). *Paradigmology of the Ukrainian language: theoretical issues*. Study guide. Izmail: IRBIS (in Ukrainian).

Kolesnykov, A., & Deliusto, M. (2024). *Paradigmology of the Ukrainian language: noun*. Study guide. Izmail: IRBIS (in Ukrainian).

Kolesnykov, A., & Deliusto, M. (2025). *Paradigmology of the Ukrainian language: verb and verbid*. Study guide. Izmail: IRBIS (in Ukrainian).

Kuryłowicz, J. (1936). Derivation lexicale et derivation syntaxique. (Contribution a la théorie des parties de discours). *Bulletin de la Société Linguistique de Paris, XXXVII*, 79—92 (in French).

Moisiienko, A.K. (Ed.). (2013). *Modern Ukrainian language. Morphology*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Pliushch, M.Ya. (Ed.). (2009). *Modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Vykhovanets, I.R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Vykhovanets, I., & Horodenska, K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language: academic grammar of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R. (2007). Grammar. *The Ukrainian language. Encyclopedia* (pp. 113—116). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H., Zahnitko, A.P., & Sokolova, S.O. (2017). *Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
Zahnitko, A.P. (1996). *Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukrainian).
Zahnitko, A.P. (2011). *Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax*. Donetsk: TOV "VKF "BAO" (in Ukrainian).

Received 05.04.2026
Revised 26.05.2026
Accepted 06.07.2026

Andrii Kolesnykov, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head of Departmant of the Ukrainian Language and Literature
Izmail State University of Humanities
12 Ripyn St., Izmail 68600, Ukraine
E-mail: akolesnykov2015@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8365-7598
Maryna Deliusto, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of Departmant of the Ukrainian Language and Literature
Izmail State University of Humanities
12 Ripyn St., Izmail 68600, Ukraine
E-mail: mdelyusto@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-9162-4131

INNOVATIVE PARADIGMATIC DESCRIPTION OF THE PART-LANGUAGE SYSTEM OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

This article presents an innovative description of the inflectional system of the modern Ukrainian language through an exposition of the concept of a paradigmatic approach to morphological word classes in general, as well as through specific examples of such a description, in which, according to the author, certain complex problems of Ukrainian grammar have been successfully resolved. The series of textbooks, co-authored by the author of this article, is innovative primarily because the object of description chosen is not the word, as was done previously, but the paradigm. It is the morphological paradigm, in the author's view, that serves as the generalizing linguistic unit (with respect to linear units — word forms), whose classificatory characteristics at the morphological level allow for an objective description of parts of speech. However, the authors examine the paradigm not from a formal perspective (focusing primarily on the system of forms), but from a functional-semantic one (focusing on the interaction between the system of forms and the system of meanings within the structure of paradigms). The patterns of such interaction, the imbalances within this system, and the interaction of paradigms at different levels of linguistic structure become distinct objects of observation, which, in turn, form the basis for the classification of morphological classes. Certain fragments of the presented description (interpretations of some formants of grammatical categories, the structure of categories) serve as arguments proving the validity of this descriptive model and can also be taken into account in traditional descriptions, particularly in Ukrainian orthography.

Keywords: *morphological paradigm, paradigmatics, morphology, grammar, language structure, grammatical category, parts of speech.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.026
УДК 811.161.2'42:[821.161.2-1:2-583]

Н.В. ПІДДУБНА, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови імені професора Л.А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002
E-mail: piddubnan71@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-4425-0153

ПОЕТИЧНА МОЛИТВА В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ВОЄННОЇ ДОБИ

У статті проаналізовано особливості вербалізації молитви в сучасній воєнній поезії, визначено традиційні й новітні для її поетики та стилістики мовні риси, схарактеризовано властиві авторській молитві лінгвостилістичні засоби підвищення і зменшення фасцинації. Закцентовано на способах інтимізації поетичного тексту молитви, сакралізації України, продемонстровано алюзивність сучасної поетичної молитви. Зосереджено увагу на обсценних, термінологійних і розмовних лексичних елементах як мовних засобах експресивізації молитовного тексту, активізації хороніма Україна, а також на появі специфічних для цього часу адресатів молитви.

***Ключові слова**: алюзивність, експресивізація, інтимізація, лінгвопоетика, лінгвостилістичні засоби, мовна гра, мовні засоби, фасцинація.*

Екзистенційні виклики, пов'язані з війною і випробуваннями воєнного часу, призвели до зміни художніх парадигм українських митців. Психологічне й емоційне навантаження спричинило значне розширення кола тих, хто трансформує свої відчуття та думки у креативні вербальні тексти. Короткі поетичні форми, здатні передати емоції автора й відгукнутися в читача, — найпоширеніші вияви художнього красномовства сьогодні, коли особливо загострюється прагнення віднайти смисл буття, коли, як зазначав Д.В. Цолін, «усталені уявлення про справедливість, мораль, суспільний устрій, стосунки між людьми і навіть саму світобудову піддають

Цитування: Піддубна Н.В. (2026). Поетична молитва в українському художньому дискурсі воєнної доби. *Українська мова, 2* (98), 26—39. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.026

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

сумнівам, а реальність смерті є настільки виразною, що питання сенсу життя стає болісно нагальним. Саме тоді онтологічно притаманне людині жадання смислу набуває особливо гострого характеру, спонукаючи її до трансцендентації — виходу за межі поточних побутових уявлень про світ та осягнення смислу всіх смислів» (Цолін, 2024).

У загальній та індивідуальній свідомості українців відбувається переосмислення багатьох понять, зокрема таких, як «сакральний», «сакралізація», модернізується їх вербалізація, по-новому відбувається омовлення традиційних для нашої лінгвокультури концептів, серед яких і релігійні, а також релігійного почуття, яке, на думку одного з найяскравіших представників Харківської філологічної школи Д.М. Овсянико-Куликовського, є таким, що, на відміну від інших або принаймні їхньої більшості, разом з іншими моральними почуттями «є процесами, які зберігають і накопичують психічну силу» (Овсянико-Куликовский, 1909, с. 34). Вербалізацію цих процесів, їх актуалізацію і відбиття в поетичному мовленні спостерігаємо в жанрі поетичної молитви воєнної доби.

В омовленні релігійного почуття в сучасному художньому дискурсі особливе значення мають поетичні звертання до Бога. Бібліїзми стають оновленим потужним художнім засобом, актуалізується творче переосмислення і трансформація деяких релігійних жанрів, передусім сталого як у релігійному, так і у світському середовищах жанру поетичної молитви.

Зазначимо, що трансформація традиційних літературних жанрів у період війни є типовою для художнього дискурсу. М.І. Степаненко, який ґрунтовно дослідив змістову й вербальну структуру модерних воєнних колисанок, зазначив: «Зберігаючи зв'язки зі сформованим колективним поетичним досвідом й орієнтуючись на його основоположні цінності та норми, воєнний фольклор водночас набуває нової якості на рівні форми й змісту. Модерну семантичну закцентованість його детермінує зумовлена нагальними викликами сьогодення переорієнтація функцій — від утилітарних, магічних (пестувати, виплекувати, уберігати дитину від усього злого та лихого) до реальних, соціально й національно конотованих (виховувати її патріотом, сміливцем, захисником)» (Степаненко, 2024, с. 286). Цю думку можна поширити за межі фольклору, тотожне явище спостерігаємо і в авторській поезії.

Мета пропонованої статті — продемонструвати й проаналізувати мовні особливості жанру молитви в українській поезії періоду російсько-української війни з огляду на національні традиції та сучасні вияви авторської інтенції у віршовому вираженні релігійного почуття.

Сучасний релігійний дискурс позначений не лише наявністю специфічних ознак, а й також тих рис, якими він перетинається з іншими типами інституціональних дискурсів; релігійно-художній дискурс є особистісно орієнтованим, його функціювання не підтверджується авторитетом церкви-організації, а комуніканти виступають від свого імені.

Для українських митців звертання до Бога через молитву було й досі є типовою рисою, про що написано багато досліджень, як-от: М.В. Бородіно-

вої (Бородінова, 2008), Ж.В. Колоїз (Колоїз, 2009), В.І. Пахаренка (Пахаренко, 2008), І.І. Даниленко (Даниленко, 2017) та ін. В.І. Антофійчук зазначав: «Лаконічно основний зміст молитви можна передати рядком із вірша М. Руденка «Святі чуття, закладені в молитву», який концентрує справді найсвятіше, що є в житті людини: Бог і церква, матір і батьківщина, родина і народ, мова й усталені віками звичаї та обряди. Мабуть, немає почуттів і прагнень, яких не можна було б виповісти у молитві» (Антофійчук, 1996, с. 8).

Особливо виразно це простежуємо у творах воєнного періоду, у яких молитва часто набуває ознак щирої авторської молитви-оберега, витатуйованої на тілі одного з наших захисників (Піддубна, 2024, с. 174). Регулярно виявляємо інтертекстуальний зв'язок із прецедентними релігійними текстами, як-от у вірші О. Пеха: *Господи, почуй молитву мою тиху, / Бо на землі воля твоя. / На Вкраїні лихо, / Боже, збережи родину, / Землю рідну Україну! / Захисти в бою солдата — / Мого брата, мого тата! (...) Молитва Пречистої, Божа опіка — / На полі бою наша утіха! / Охорони молитву сокровенну, / Святу скорботну мамину сльозу... / Та жовно-синє захисти знамено / І символ волі — золотий тризуб! (...) / Дітки маленькі, мама і тато / В тихій молитві за свого солдата... (...) / У вишиванках під образами. / Знай: перемога точно за нами! / Не віддамо ні краплини свого! / Господь поруч з нами, славімо Його! (...)*.

Цілком очевидно, що в наведеному вірші наявні виразні ознаки молитви: звертання (*Боже, Господи*) до Всевишнього (***Господи**, почуй молитву мою тиху; **Боже**, збережи родину / Землю рідну Україну!*), уживання слова *молитва*, що є лексичним маркером визначення автором цього твору (*почуй **молитву**; **Молитва** Пречистої, Божа опіка — / На полі бою наша утіха!; Дітки маленькі, мама і тато / В тихій **молитві** за свого солдата*); дієслова-оптативи *почуй, збережи, захисти, охорони*, а також упізнавані слова з молитви Господньої *Бо **на землі воля твоя*** (пор. *нехай буде **воля Твоя**, як на небі, так і **на землі***).

Молитовне звертання до Матері Божої також часто трансформоване у віршовану форму. Передовсім ідеться про Діву Марію як покровительку України. Особливо відчувається сакральний зв'язок з іменуванням міста Маріуполя, часто названим у поетичному дискурсі воєнної поезії *містом Марії* (відповідно до внутрішньої форми топоніма Маріуполь — місто Марії). Саме його використав у своїй пісні Святослав Вакарчук, пор.: *Буде до віку стояти / Праведне **місто Марії**, / Доки над гордим Азовом / Сонце встає*.

Молитовне звертання до Матері Божої звучить рефреном, зокрема, у пісні-молитві О. Тулюка «Маріуполь»: ***Під твою милість взиваєм, Маріє! / Захорони нас, благаєм, Маріє!** За Маріуполем плаче Марія / "Я хочу жити" — каже дитина. / Просимо захисту / Закрий нам небо / Дай протриматися, / всім дуже треба! / **Під твою милість взиваєм, Маріє! / Захорони нас, благаєм, Маріє!***, де маркерами молитви є дієслова-оптативи *благати, взивати, дати*, що позначають дію, спрямовану на адресата молитви. Інтимности надає і відсутність будь-яких характеристик ліричного адресата, передусім типових означень *Пренепорочна, Пресвята* та інших, що є важливими,

оскільки створюється ефект прямої комунікації, а також ефект значущої відсутности (термін Р. Якобсона), за якого підвищується інтимізація спілкування з Богоматір'ю.

На нашу думку, зазначені мовні засоби відіграють знакову роль для фасцинативного впливу на читача під час сприйняття поетичного тексту. Українські мовознавці О.О. Скоробогатова та А.А. Золотько, підтримуючи наукові ідеї вихованця Харківської філологічної школи Ю.В. Кнорозова, фасцинацію витлумачують як процес, що зумовлює стан «шарму» адресата через певний подразнювальний сигнал індуктора (адресанта). У такому стані рецептори аналізатора реципієнта зменшують пропускну здатність інших сигналів, за винятком сигналів індуктора. Отже, реципієнт занурюється у стан, подібний до трансу [див., зокрема (Knorozov, 1967, с. 53)]. О.О. Скоробогатова та А.А. Золотько зазначали, що «на сучасному етапі поетичний твір — це візуально та аудіально організований, ритмізований текст, який передає фактуальну інформацію в концентрованому вигляді, має потужний сугестивний складник, об'єднує в собі характеристики словесних феноменів інформативного й фасцинативного типів» (Скоробогатова, Золотько, 2023, с. 74).

Назву цього жанру релігійної комунікації інколи виносять у заголовки твору, як, наприклад, у вірші відомого українського поета-військовослужбовця ЗСУ П. Вишебаби «Молитва» [див. про це детально (Піддубна, 2025, с. 206)] чи поетеси О. Могильди з такою самою назвою, або ж твір починається рядками прецедентного тексту — відомої майже всім молитви «Отче наш», як-от у вірші-молитві К. Калитко «Отче наш»: ***Отче наш, / сущий /*** *у серцях неоперених, / у стягнутих дротом руках, / у засохлій глині під нігтями, / у колючих дошках, із яких збивають хрести. /* ***Хай святиться /*** *кожне* ***ім'я*** *віднайдене, / кожна пожежа болю над краєм ями, / кожен жовтий клапоть зотлілої шкіри, / і той боєць, що довго блює між соснами, / а тоді повертається і копає. /* ***Нехай прийде /*** *наше військо. /* ***Нехай прийдуть /*** *люди в білих комбінезонах. /* ***Нехай прийде /*** *міжнародна прокуратура.* ***Нехай прийдуть /*** *наші невтішні рідні (...).*

Мовними маркерами молитви у творі К. Калитко є усталена форма звертання *Отче наш*, прикметник *сущий*, ужитий у деяких перекладах молитви «Отче наш» українською мовою (Німчук, Пуряєва, 2013, с. 146), повторювані спонукальні конструкції *Хай святиться*, *Нехай прийде / прийдуть*, *Нехай буде*, *визволи нас*, заперечна конструкція *не введи нас*, полісиндетон *і... і... і...*, початок парцельованої частини *Бо твоя є*, алюзія на вислів *Во ім'я Отця, і Сина...*, фінальні рядки *І нині, і повсякчас, і довіку.* Однак дистрибутивне оточення у вірші створює ефект обманутого очікування, який завжди пов'язаний зі здійсненням найменш прогнозованого результату ситуації, «за його допомогою актуалізується увага мовця, а думка виражається з особливою силою, експресією, посилюється аксіологічність тексту» (Космеда, Халіман, 2013, с. 56), що значно підвищує експресивність тексту, у якому омовлено трагічне сприйняття ліричним героєм воєнного сьогодення, його глибинний емоційний біль, що межує

із запереченням Бога: ***Але не введи нас на допит /*** *у підвальну катівню;* ***Але визволи нас / від пам'яті про тіла; визволи від клубка задухи / у повних землі ротах; Бо твоя є війна, і звірі, і сила, і слава, / і ексгумація, / і дух*** *тяжкий над могилою, / де* ***сина з отцем / кинуто поруч. / І нині, і повсякчас, і довіку.*** Посиленій експресивізації тексту сприяє і його візуалізація: розташування рядків вірша може нагадувати реципієнтові форму хреста й розп'яття:

Віддай *нам щоденні*
імена і прізвища,
хай напишуть *їх на табличках,*
поверни *наші голови,*
наші обличчя,
наші пізнавані татуювання (К. Калитко).

Сучасні поетичні молитви іноді нагадують іронічне звертання до Бога, яке межує із запереченням Усевишнього, що, зокрема, у тексті К. Калитко виражене через фінальні рядки, у яких поетеса імпліцитно висловлює розчарування, що Господь не реагує на наші молитви: *Ми ж так добре вивчили цю молитву. / Чому ти у нас / не питаєш нічого?*

Д.В. Цолін зауважував, що в таких віршах «немає непохитної віри в Бога, як і немає впевненості у Його участі в подіях людського життя. Є інтуїтивне, майже неосмислене звертання до Нього з болем, питаннями, обуренням». На думку дослідника, це можна назвати парадоксальною або змішаною рефлексією релігійного почуття в людині, коли Бог представлений імовірною Вищою Реальністю, до якої намагаються наблизитися, ще не роблячи того кроку, що називається вірою (Цолін, 2024).

У численних поезіях, як-от у вірші Ю. Мусаковської «Боже, скажи, що ти...», ліричний герой у час глибокого внутрішнього відчаю, спричиненого загибеллю близької людини-воїна, намагається почути й відчути бодай щось утішливе про останні хвилини його життя і загибель, тому звертається до Всевишнього: *Боже, скажи, що ти / тримав його за руку / до самого кінця, / стояв навколішки, / коли розжареним ковадлом / його втискало в землю / пекуче літнє сонце (...) Скажи, що ти / крутив йому / найкрасивішу кінострічку / з яскравими кадрами дитинства та юності.* Вірш завершується риторичним запитанням ... *І що з того, / що ти був поряд, / Господи?.* Подібною питальною конструкцією закінчується і вірш К. Калитко (*«Чому ти у нас / не питаєш нічого?»*), у якому також омовлено змішану рефлексію релігійного почуття людини: з одного боку, вона ніби заперечує не лише важливість Бога, його всемогутність, а й загалом ставить під сумнів його існування, саркастично проєктуючи жахливі реалії війни на відомі релігійні óбрази, однак, з іншого, усе ж таки саме до нього звертається у кризові моменти свого життя, намагаючись знайти в ньому підтримку. На думку Д.В. Цоліна, «тут все значно глибше, ніж може здатися на перший погляд. Адже цей вірш більше про незбагненну таємницю мовчання Бога, аніж про Його неіснування» (Цолін, 2024). Ця думка важлива для розуміння сучасної воєнної поезії, оскільки люди-

на, яка стикається з екзистенційними викликами, звертається до Творця з молитвою, позиціонуючи себе як Боже створіння.

У сучасній поезії воєнної доби зазнав актуалізації і псалом. Так, В. Махно виносить його в заголовок, але, на відміну від традиційної назви псалма, він містить назву міста Бучі — «Псальма Бучі», у якому йдеться про загиблих українців під час російської окупації цього населеного пункту у 2022 році (*най мій вірш буде їм* ***псальмою*** */ за Андрієм Петром Оксаною (...) най згадає усіх поіменно / у цій* ***псальмі*** *кожен іменник*).

У творі відомої поетеси-парамедика Ю. Паєвської (Тайри) наявна алюзія на один із найвідоміших «90 псалом», що його вважають охоронним. У поетичному дискурсі цей псалом персоналізовано, надано йому рис істоти — крука (*Високо над містом, /* ***дивлячись вниз, / дев'яностий псалом, / як крук, / завис****. Над Харковом, / ніби народжується знов / на моїх губах / (...) це сплетіння звуків, / крил і надій, / сплетіння віри, / координацій дій*). Авторка вірша підсилює свою молитву до Всевишнього за спасіння міста точними імплікованими (прихованими) цитатами, які стають компонентами розгорнутих тропеїчних синтагм (*На моїх губах / відлуння лише: /* ***паде від страни твоїй тисячна****, і слідом луна.* (...) ***І поперши льва і змія****, / і* ***яко на мя упова****, / скільки би це не тривало — / я знову за всіх одна. / Із серця низький, / як нелюдський, звук: /* ***з ним єсть в скорбі*** *— / ти можеш? — ізбав цих мук*), що дає змогу, з одного боку, передати стан ліричного героя, адже, як зазначала С.П. Бибик, «стан тривоги ліричного героя, пошук надії, морально-психологічної опори стимулює до перемикання стилістичного коду на сакралізований мікроконтекст-молитву» (Бибик, 2022, с. 39). З іншого боку, таке рясне, органічно вплетене незалапковане цитування молитви-псалма створює не лише ефект невидимого спілкування з Усевишнім, а також ефект упевнености в тому, що українські захисники і захисниці зможуть захистити й уберегти країну, бо мають надлюдські сили (*Ти можеш, а отже, можу і я, / тут десь причаїлась сила моя, / над Харковом, голос мій, / безкінечно линь: / і* ***явлю йому спасеніє моє. / Амінь***).

Сучасна поетична молитва набуває потужної фасцинативности, бо є молитовним звертанням до Творця, яке традиційно емоційно навантажене й об'єднує автора і реципієнта тексту в спільному відчутті та має ритмізовану образну поетичну форму, що створює ефект «занурености» не лише автора, але й читача в текст.

У сучасних віршах відсилання до молитви відбувається також через актуалізацію спільнокореневих лексем *молити, молитва, помолитися* [*За Україну* ***молюся*** *знов. / Мені нічого тепер не треба. / Чим більше віри і* ***молитов****, / Тим довше чисте над нами небо»; «Коли закінчиться війна, / Я сина поведу до школи. / Коли росія піде на... / І не повернеться ніколи, / Я в церкві свічку запалю / І* ***помолюсь*** *за убієнних* (О. Могильда)].

Вербалізація мовленнєвого жанру звертання до Бога в молитовному дискурсі актуалізує феномен інтимізації, що, наприклад, у тексті поезії Г. Бабіча «Дзвони мовчать — сирени гучніші за Великодні дзвони» зреалізовано в порівняльній конструкції, за допомогою якої ліричний герой

звертається до Господа не лише як до Всевишнього, але і як до бойового побратима (***Як до побратима звертаюся**, а не просто **до Бога***), що є вербалізацією найбільшої довіри й віри, яка поєднує земне і небесне.

У творі О. Стоміної цей феномен виражено через інтимізований характер спілкування, яке лірична героїня здійснює не публічно, а особисто: уявну комунікацію відтворено через приватні повідомлення в соціальних мережах, що, власне, відображено в назві вірша «В приват» і підкреслено повторенням назви цього способу спілкування наприкінці вірша: *Боже, я майже не маю сил, та вперто все це несу. / Але ти маєш почути, Боже! / Тому я пишу **в приват**.* Авторка за допомогою інтимної ліричної розмови з Богом передає духовний досвід людини в надскладні хвилини її життя.

Алюзією на відому християнську молитву «Богородице Діво, радуйся...» (***Богородице Діво, радуйся**, благодатна Маріє, Господь з тобою. Благословенна ти між женами і благословенний плід утроби твоєї, бо ти породила Христа Спаса, Ізбавителя душ наших. Достойно є воістину величати блаженною тебе, Богородицю, приснoблаженну, і пренепорочну, і Матір Бога нашого*) є авторська молитва-звертання М. Савки «Богородице, радуюся». Однак після першого рядка у вірші змінюється вектор спілкування, його тональність: із молитовного він перетворюється на воєнно-філософський, у якому поетеса розкриває найважливіші для неї причини радости — можливість побачити живими бойових побратимів; дієслова наказового способу поступаються дієсловам дійсного способу; молитва стає схожою на спілкування про наболіле, ніж на прохання, як це більш властиво молитві, пор.: ***Богородице, радуюся**, / Коли живі, засмаглі як чорти / і шлють смішні селфі. / Завмираю, коли ідуть, / Іконічно красиві, / Залишають свої рентгенівські погляди / На миготливих екранах. / Ти помітила, Діво, / Дивацтва нашої мови. / Між словами завмерти і вмерти / Інколи відстань у мить, / Інколи — у століття. Скільки нам років, Маріє, / Скільки віків? / Що зламало наш час? / Він якось дивно іде / Між розтяжками.*

Власне, стан тривоги ліричного героя вмотивовує молитву до незвичних адресатів, як-от до стіни чи стелі, про що йдеться в однойменному вірші К. Міхаліциної «Молитва до стелі». Цей вірш хоч і не має форми молитви, однак у самому тексті є вказівка: на війні задля порятунку об'єктом молитовного звертання може бути будь-хто і будь-що: *«мамо, а сонце все ще існує, скажи? / чи є тільки ця стеля з кіптяви та іржі? / мамо, а можна буде на вулиці якось / покопати м'яч? / а вулиця є ще? / мам, ну чого ти.. не плач». (...) «хлопчику мій, — шепоче, — м'ячик твій десь жиє, / сонце співає з неба вишням і мурашні. / **нам же молитись треба тихій оцій стіні, / стелі оцій прогірклій, чорній, але міцній.** / хлопчику мій маленький, **нумо молися їй**».* В аналізованій поезії авторка поєднала образи *мама* і *стеля* як земні символи захисту, і саме до них звертається ліричний герой: спочатку до матері, а потім саме мати пропонує сину молитися до стелі.

Поезії, особливо воєнній, часто притаманна пряма діалогічність: автор звертається до друга, коханої, дитини, матері, — до тих людей, які є найважливішими в його житті. Одним з актуалізованих у сучасній воєнній

поезії видом молитви є молитва до України, що засвідчує сакралізоване сприйняття своєї Батьківщини нашими захисниками, якій вони офірують душу й тіло, яку сприймають як найвищу цінність, любов до якої є жертовною, пор. молитву українського воїна-націоналіста, написану на бронежелеті: ***Україно, свята Мати Героїв**, / зійди до серця мого, / Щоб віра моя була гранітом, / щоб сміло йшов я в бій, / страху нехай не знаю я, / й не знаю, що таке вагання, / скріпи мій дух, загартуй волю, / У серці замешкай моєму / і розпливуся в тобі та вічно житиму в тобі / Відвічна **Україно, свята**, могутня і соборна!»* — або молитву, викарбовану на могильному хресті одного з бійців полку «Азов»: ***Україно, свята Мати Героїв**, / зійди до серця мого, / прилинь бурею вітрів кавказьких, / шумом карпатських ручаїв (...).*

У таких творах чітко простежуємо ознаки, притаманні релігійному текстові, зокрема інверсійний порядок слів (*зійди до серця мого; страху нехай не знаю я; у серці замешкай моєму, душа моя в тобі відродиться, славою твоєю опроміниться*), спонукальні конструкції (*страху **нехай не знаю я й не знаю**, що таке вагання, **нехай** душа моя в тобі **відродиться**, славою твоєю **опроміниться***), лексеми із сакралізованим значенням (***свята** Мати Героїв, **Пресвята***). За спостереженнями Ю.І. Браїлко, епітет *свята* є одним з основних способів оприявлення сакральних конотацій хороніма *Україна*, зокрема асоціативних зв'язків «Україна — святість», що є традиційним для української поезії та, хоч і завуальоване, зближення України з Богородицею (Браїлко, 2019, с. 81—82). Ця сакралізація країни посилює фасцинативність текстів, оскільки пов'язана з релігійною народною традицією.

Прикметно, що в сучасну молитву за українців, за її воїнів-захисників, і за Україну загалом органічно вплітаються мовні елементи, характерні для усної народної творчости. У вірші О. Пеха, наприклад, Україну вербалізовано як традиційно зображуваний у думах образ України з ясними зорями й тихими водами: ***Яснії зорі, тихії води** / Ми повернемо тобі, наш народе!* (пор. у «Думі про Марусю Богуславку»: *Ой визволи, може, нас, всіх бідних невольників /з тяжкої неволі, З віри бусурменської, **На ясні зорі, На тихі води**, У край веселий, У **мир хрещений**!*).

У зазначеному тексті, стилізованому під молитву, оприявнюється зв'язок з іншими національно прецедентними текстами, а саме з Гімном України: *Боже, дай сили нашим солдатам / Ворога-зайду з неньки прогнати! / Щоби **не вмерла ні слава, ні воля**, / Щоб нам **всміхнулася волечка-воля**!*

У воєнній поезії активізовано своєрідне «поєднання непоєднаного», про яке йшлося вище: у молитовному звертанні до Всевишнього поряд із виразними мовними засобами, притаманними молитовному дискурсові, наявні ненормативні, зокрема обсценні, лексичні елементи (*х**ня, нах**й, п**да*), що є виявами десакралізації [див. про це: (Піддубна, 2022)], термінологійна або розмовна «мелітарна» лексика (*тапик, псевдо, позивний, полівка, Генштаб, прорвемось, БеКа, плюс-плюс, зесеушник* та ін.), як-от у вірші-молитві госпітальєрки О. Герасим'юк: ***Отче наш! / Боже України суверенної!** / Піднімаю тапик **во ім'я Твоє,** / називаю у слухавку **псевдо Твоє*** (...) / *Це точно **Той, що єси на небеси?*** (...) / ***Отче наш! / Боже України суверен-***

ної! (...) ***Якась х**ня*** *із вхідними.* (...) ***Отче наш!*** (...) ***Нехай буде царство, і сила, і воля твоя,*** (...) ***Дай*** *нам часу, шприців та джгутів, /* (...) *Ми згодні* ***на будь-яку волю Твою,*** */* (...) ***Ми згодні на будь-яке царство Твоє,*** */* (...) */ Хай буде* ***як на небі, так і на землі,*** */ але не так, як під Іловайськом, коли кров і земля змішались / не дай так, як під Веселою Горою, коли душі не могли вилізти з-під трупів на* ***Суд Страшний,*** (...) */ Тому* ***даруй*** *Малишу, Валькірії та їхнім лопатам / щастя, благодаті да здравія* ***на віки вічні.*** (...) */* ***Отче наш! / Не присилай нам хліба насущного,*** *бо він псується без морозильника, / краще* ***дай*** *нам сигарет з капсулою, механіка толкового і наказ від Генштабу,* (...) */* ***Отче наш! / Прости нам борги наші!*** (...) *А* ***ворогам нашим не прощай*** *— вони перші вбили.* (...) */ Ти же* ***єси,*** *яка тут* ***п**да?*** *(...) /* ***Отче наш,*** *дай наказ і робочі БеКа! /* ***Хай же збудеться воля Твоя*** *на нашій землі. /* ***Даруй*** *нам втрати на обхідні листи,* (...) */ І* ***у спокусу застрелитись не введи*** (...) *Передавай вітання* ***Духу, Отцю і Сину / на віки вічні,*** *плюс-плюс /* (...) ***Отче вишній!*** */ Я знаю, залишилось трішки. / Покинь мене, коли схочеш / поговорити вживу.*

У вірші С. Савченка, стилізованому під молитву, натрапляємо на нетипове поєднання високого молитовного стилю (звертання до Всевишнього *Боже, Господи*, лексему *святий*) з іменниками, що не мають сакральної семантики, але які, однак, набувають її у вірші («*святим молотом*», «*святою артою*»). У традиційному для молитви прийомі повтору міститься обсценна лексема *в**бати*: ***в**би*** *їх,* ***боже,*** */* ***святим*** *молотом, / лютим голодом, /* ***святою*** *артою, / ніби водою їх окропи. /* ***в**би*** *їх тим — / незнамо чим, / що не відоме / ні нам, ні їм. / дістань свій грім / та розітни їх дім, / так як вони / розітнули наш. /* ***в**їби*** *їх,* ***господи,*** */ не промаж.* У такий спосіб експліковано семантику справедливої помсти росіянам за скоєння воєнних злочинів.

Фасцинативність зменшується внаслідок уживання ненормативної лексики, але саме в молитовному тексті вона є своєрідним способом актуалізації уваги читача.

Зрозуміло, тут спостерігаємо те, що Г.М. Сюта назвала «трансформацією художньо-естетичного канону української поетичної мови в час війни», зауваживши, що трансформація образно-виражального та емотивно-експресивного канонів, вульгаризація словника, домінування модальностей гніву, люті, обурення, ненависти, заклику до помсти й покарання щодо чужих і прослави, констатації єднання, глорифікації щодо своїх, поява нових семантичних та оцінних акцентів у лексемах є основними часово й ситуативно маркованими змінами в художній мові (Сюта, 2024, с. 104). Ця трансформація в жанрі поетичної молитви підвищує ефект непередбачуваности, важливий для художнього впливу на реципієнта поезії, а також імпліцитно вказує на абсурдність ситуації, спричиненої війною, для якої людина не створена.

У вірші О. Герасим'юк «Отче наш», як і в інших поезіях воєнного часу, ліричний герой не ставить під сумнів існування Всевишнього, хоч і висловлює віру в нього в незвичайний спосіб, оскільки для підтвердження своєї віри в Нього поряд зі старослов'янізмом *єси* вживає обсценізм (*Ти же* ***єси,*** *яка тут* ***п**да?***) або ж згадує Його антипода — чорта, що загалом

суперечить християнській традиції (***Отче наш! / Боже України суверенної! / У нас повалені вишки, не знаю, чи ти прослухав / мої попередні дзвінки, але чорт із ними***). У ньому чітко вираженими є маркери молитовного жанру, як-от усталене звертання *Отче наш!, Отче вишній!,* яке, проте, поширюється компонентом *Боже України суверенної!*, що його авторка повторює кілька разів, утворюючи своєрідний рефрен і вербалізуючи єдність Бога не з агресором, а з українцями і близькість Господа до наших воїнів. На думку Ю.І. Браїлко, образ *Бога України*, створений Т. Шевченком, «став інтертекстуальним, зазнавши нових художніх інтерпретацій у поезії XX—XXI ст.» (Браїлко, 2019, с. 81—82): ***Отче наш! / Боже України суверенної! /*** *Піднімаю тапик* ***во ім'я Твоє, /*** *називаю у слухавку* ***псевдо Твоє****.*

У контексті молитви О. Герасим'юк, у рядках, що викликають чіткі асоціації читача з рядками молитви Господньої, зокрема наявного в ній вислову *Нехай святиться ім'я Твоє*, на близькість Бога до наших бійців і госпітальєрів указує лексема *псевдо*, яка є своєрідним синонімом до лексеми *позивний* (*Піднімаю тапик* ***во ім'я Твоє, /*** *називаю у слухавку* ***псевдо Твоє***), а також властива мовленню військових лексема *тапік* — «військово-польовий телефон» та висловлені численні прохання до Нього як до бойового побратима зі сподіванням, що Бог почує молитви наших госпітальєрів: ***Дай*** *нам часу, шприців та джгутів, / гемостатичних бинтів, / декомпресійну голку, / пов'язку на вибите око, / соляру, мішків для смертників, / броню водіям-парамедикам, / щоб довезли живі і здорові / усіх живих і здорових;* ***Отче наш****, дай наказ і робочі БеКа!*

Традиційну заперечну конструкцію з молитви Господньої *і не введи нас у спокусу* доповнено авторським компонентом — дієсловом *застрелитись* (*у спокусу* ***застрелитись*** *не введи*), що зумовлене авторською інтенцією — передати безмежне моральне й фізичне виснаження, спричинене перебуванням на війні.

Особливого звучання набуває трансформований завдяки поширенню додатковими компонентами вислів *Хай же збудеться воля Твоя* ***на нашій землі,*** де смислове навантаження зсувається в напрямку до словосполучення *на нашій землі,* яке стає маркером віри в те, що Божа воля є справедливою і вона справдиться в Україні.

Очікуване *Хліб наш насущний дай нам сьогодні* в поетичному контексті перетворено на заперечну конструкцію ***Не присилай нам хліба насущного***, що також є своєрідною грою, спрямованою, очевидно, на створення ефекту обманутого очікування (сподівання) для експресивізації вислову й посилення уваги на наступні частини складного речення *бо він псується без морозильника, / краще дай нам сигарет з капсулою, механіка толкового і наказ від Генштабу, / бо сидимо тут без наказу*, у якій вербалізовано змінену шкалу цінностей у воєнних умовах.

У тексті цього вірша спостерігаємо своєрідний смисловий і пов'язаний з ним стилістичний дисонанс, певне «змістове відхилення», оскільки традиційно в молитві просять у Бога прощення і висловлюють готовність пробачити всіх (*і прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям*

нашим). Ліричний герой поезії О. Герасим'юк просить прощення (*Отче наш! / Прости нам борги наші!*) за дріб'язкові провини, а саме за гру разом із побратимами в карти, виправдовується, що нічого поганого ні з ким не сталося (*Ми знайшли тут карти і грали, / а не було чим віддавати, / бо добровольці — миші церковні, / у контрактників карточка, тому / ніхто не програв і ніхто не виграв*). Проте в дискурсі цієї молитви висловлено прохання не прощати наших ворогів, які розпочали криваву війну (*А **ворогам нашим не прощай** — вони перші вбили*). У риторичному запитанні *Як нам простити, Господи, як нам простити?* автор імпліцитно виявляє названу вище парадоксальну (змішану) рефлексію релігійного почуття в людині, що межує із запереченням християнської ідеї всепрощення.

Дуже емоційно це прокоментувала відома українська поетеса Г. Крук, виступивши 17 червня 2022 року на відкритті 23-го Берлінського поетичного фестивалю, яка зазначила: «Війна прокладає прірву між тими, хто її досвідчив, і тими, хто перебуває від неї на відстані. З дня у день я бачу, наскільки важче стало пояснювати людям «поза війною» назовні, що відчуваємо ми тут, усередині. Усе менше хочеться пояснювати. Ми говоримо дедалі незрозумілішою мовою, нам не до поезії. Коли в тебе чоловік на війні, одні родичі в жахливій окупації на Херсонщині, а інші — під постійними обстрілами на Харківщині, коли ти мусиш постійно зважати на сирени повітряної тривоги, бо після них часом прилітає й убиває, важко бути вищою від усього цього. Поезія тоді набуває дуже своєрідних форм: спонтанної молитви, скупого свідчення, ляменту чи навіть прокляття ворогові. Це не ті форми поезії, до яких звикла сучасна європейська культура, вони функціональні й ритуальні, надто первісні у своїх емоціях, надто суб'єктивні, надто пафосні й зовсім не толерантні. Важко бути толерантними до ворога, який убиває тебе чи твоїх дітей» (Крук, 2022). Звернемо увагу на підвищену ритуальність та емоційність воєнної поезії, на якій наголошено в цьому виступі.

Переконуємося вкотре, що в поетичному дискурсі воєнної доби молитва має особливе значення, оскільки саме через неї здійснюється релігійна комунікація з Усевишнім, омовлюється релігійне почуття і відбувається трансформація людської свідомости під впливом випробувань.

Зберігаючи основні мовні ознаки молитви, віршована авторська молитва воєнної доби зазнає суттєвої видозміни, що пов'язане з вербалізацією трагічних сторінок нашої історії відповідним добором мовних засобів, які вказують на зближення релігійного й воєнного дискурсів. Це, зокрема, засвідчено наявністю лексем «мілітарної» тематики, обсценної лексики. Спостерігаємо поєднання молитовної і поетичної фасцинативности з вербалізованим напруженням, що виявляється в різкому контрастуванні сакралізмів з обсценізмами. Ефект обманутого очікування є моментом віршового «вибуху», що слугує маркером когнітивного й стилістичного переходу. Він «висмикує» читача із традиційного релігійного наративу, акцентуючи на жахливих реаліях і привертаючи увагу саме до них.

Іронічне звертання до Бога, яке іноді межує із запереченням Усевишнього, лексика, непритаманна молитовному дискурсу, навіть стилістично

протилежна традиції, створюють ефект обманутого очікування, експресивізують текст, що також є мовним маркером парадоксальної (змішаної) рефлексії релігійного почуття людини.

Модернізація канонічного жанру молитви відбувається також через трансформацію прецедентних біблійних висловів, актуалізацію феномену інтимізації, що, однак, не свідчить про десакралізацію, а, навпаки, вербалізує глибокі релігійні почуття українців, зокрема наших воїнів, є мовним маркером новітньої сакралізації захисників й України.

Окрім трансформації жанру молитви, у сучасній українській поезії творчо переосмислюють і жанри сповіді, послання, що потребують подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

Антофійчук В. (упор.). (1996). Молитва, як сонце, вічна... (Жанр молитви в українській літературі). *Святі чуття, закладені в молитву...: Антологія української молитви: у 2 кн.* (кн. 1, с. 3—9). Чернівці: Рута.

Бибик С.П. (2022). Динаміка інтегративності в дослідженнях топонімійної стилістики (на матеріалі текстів періоду російсько-української війни). *Культура слова, 97*, 33—41. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.4

Бородінова М. (2008). Своєрідність «діалогу» української літератури першої половини XIX століття з Біблією. *Sacrum і Біблія в українській літературі* (с. 417—426). Lublin: Ingvarr.

Браїлко Ю. (2019). Сакральні конотації хороніма Україна (на матеріалі української поезії). *Науковий вісник Чернівецького університету: романо-слов'янський дискурс, 812*, 78—85.

Даниленко І. (2017). *Біблійні жанри і концепти в поезії Тараса Шевченка*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Колоїз Ж.В. (2009). Молитва як конфесійний і художній текст. *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Матеріали Міжнародної наукової конференції* (с. 422—432). Кривий Ріг.

Космеда Т.А., Халіман О.В. (2013). *Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігрема (теоретичне осмислення дискурсивної практики)*. Дрогобич: Коло.

Крук Г. (2022). «Мені шкода, що поезія не вбиває»: промова Галини Крук у Берліні. *Pen UKRAINE*. https://surl.li/zwwqgr (дата звернення: 23.02.2026).

Німчук В., Пуряєва Н. (2013). *Український «Отче наш»*. Київ: Грані-Т.

Овсянико-Куликовский Д.Н. (1909). *Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного). Собрание сочинений: в 9 т.* (т. VI: Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма, с. 5—41). СПб: Изд. Т-ва «Общественная польза», «Прометей».

Пахаренко В. (2008). «Ми віруєм твоїй силі» (Шевченкова теодицея). *Sacrum і Біблія в українській літературі* (с. 427—455). Lublin: Ingvarr.

Піддубна Н. (2022). Сакральна прецедентність в українській лінгвокультурі воєнного періоду. *Українська мова, 4*, 11—23. https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.011

Піддубна Н. (2024). Нові вектори української теолінгвістики: сакралізація в умовах війни. *Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України* (с. 171—189). Warszawa: WUW.

Піддубна Н. (2025). Біблійність воєнної поезії Павла Вишебаби (на матеріалі збірки «Тільки не пиши мені про війну»). *Slavica Wratislaviensia, CLXXXI*, 203—216. https://doi.org/10.19195/0137-1150.181.15

Скоробогатова О., Золотько А. (2023). Поняття «фасцинація» і «фасцинативність» у лінгвопоетичному дискурсі. *Лінгвостилістичні студії, 19*, 69—78. https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78

Степаненко М.І. (2024). Колискові пісні в парадигмі постфольклорного воєнного дискурсу: лінгвоаксіологійний аспект. *Лінгвістичні дослідження, 60*, 276—289. https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.22

Сюта Г. (2024). Трансформація художньо-естетичного канону української поетичної мови в час війни. *Культура слова, 101*, 102—111. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.101.8

Цолін Д. (2024). Віра крізь біль: поезія війни. *Патріярхат, 3 (503)*. https://surl.li/woogfz (дата звернення: 23.02.2026).

Knorozov Yu.V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambrige — Massachusetts.

Статтю отримано 01.04.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубіковано 06.07.2026

REFERENCES

Antofiichuk, V. (1996). Prayer, like the Sun, Eternal... (The Genre of Prayer in Ukrainian Literature). *Sacred Feelings Embedded in Prayer... Anthology of Ukrainian Prayer: in 2 vols*. (Vol. 1, pp. 3—9). Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).

Borodinova, M. (2008). The Specific Nature of the 'Dialogue' of Ukrainian Literature of the first half of the 19th Century with the Bible. *Sacrum and the Bible in Ukrainian Literature* (pp. 417—426). Lublin: Ingvarr (in Ukrainian).

Brailko, Yu. (2019). Sacred Connotations of the Toponym Ukraine (as evidenced by Ukrainian poetry). S*cientific Bulletin of Chernivtsi University: Romance-Slavic Discourse, 812*, 78—85 (in Ukrainian).

Bybyk, S.P. (2022). The Dynamics of Integrativeness in Studies of Toponymic Stylistics (as evidenced by texts from the period of the Russian-Ukrainian war). *Culture of the Word, 97*, 33—41. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2022.97.4 (in Ukrainian).

Danylenko, I. (2017). *Biblical Genres and Concepts in the Poetry of Taras Shevchenko*. Kyiv: Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia".

Knorozov, Yu.V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambrige — Massachusetts.

Koloiz, Zh.V. (2009). Prayer as a Confessional and Artistic Text. *The Ukrainian Language Among Other Slavic Languages: Ethnological and Grammatical Parameters: materials of the International Scientific Conference* (pp. 422—432). Kryvyi Rih (in Ukrainian).

Kosmeda, T.A., & Khaliman, O.V. (2013). *Language game in the paradigm of interpretative linguistics. Grammar of evaluation. Grammatical game (theoretical understanding of discursive practice)*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

Kruk, H. (2022). "I'm Sorry that Poetry doesn't Kill": Halyna Kruk's Speech in Berlin. *Pen UKRAINE*. Retrieved February 23, 2026 from https://surl.li/zwwqgr (in Ukrainian).

Nimchuk, V., & Puriaieva, N. (2013). *Ukrainian 'Our Father'*. Kyiv: Hrani-T (in Ukrainian).

Ovsianyko-Kulykovskyi, D.N. (1909). *Introduction to the Unwritten Book on the Psychology of Mental Creativity (Scientific-Philosophical and Artistic). Collected Works: in 9 vols*. (Vol. VI: Psychology of Thought and Feeling. Artistic Creativity. Foundations of Vedaism, pp. 5—41). SPb: Izd. T-va "Obshchestvennaia polza", "Prometei" (in Russian).

Pakharenko, V. (2008). "We Believe in Your Power" (Shevchenko's Theodicy). *Sacrum and the Bible in Ukrainian Literature* (pp. 427—455). Lublin: Ingvarr (in Ukrainian).

Piddubna, N. (2022). Sacred Precedent in the Ukrainian Linguoculture of the Wartime Period. *Ukrainian language, 4*, 11—23. https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.011 (in Ukrainian).

Piddubna, N. (2024). New Vectors of Ukrainian Theolinguistics: Sacralization in Wartime Conditions. War Experience. *The media-Discursive Space of modern Ukraine* (pp. 171—189). Warszawa: WUW (in Ukrainian).

Piddubna, N. (2025). The Biblical Nature of Pavlo Vyshebaba's War Poetry (as evidenced by the Collection "Just Don't Write to Me About the War"). *Slavica Wratislaviensia, CLXXXI*, 203—216. https://doi.org/10.19195/0137-1150.181.15 (in Ukrainian).

Siuta, H. (2024). Transformation of the Artistic and Aesthetic Canon of the Ukrainian Poetic Language in Times of War. *Word culture, 101*, 102—111. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.101.8 (in Ukrainian).

Skorobohatova, O., & Zolotko, A. (2023). The Concept of 'Fascination' and 'Fascinative Quality' in Linguopoetic Discourse. *Linguostylistic Studies, 19*, 69—78. https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78 (in Ukrainian).

Stepanenko, M.I. (2024). Lullabies in the Paradigm of Post-Folklore War Discourse: a Linguo-Axiological Aspect. *Linguistic studies, 60*, 276—289. https://doi.org/10.34142/23127546.2024.60.22 (in Ukrainian).

Tsolin, D. (2024). Faith Through Pain: Poetry of War. *Patriarchy, 3 (503)*. Retrieved February 23, 2026 from https://surl.li/woogfz (in Ukrainian).

Received 01.04.2026
Approved 26.05.2026
Published 06.07.2026

Nataliia Piddubna, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor of Professor L.A. Lysychenko Department of Ukrainian Language
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29 Alchevskykh St., Kharkiv 61002, Ukraine
E-mail: piddubnan71@gmail.com
https://orcid.org/0009-0005-4425-0153

POETIC PRAYER IN UKRAINIAN WARTIME ARTISTIC DISCOURSE

The article analyzes the features of the verbalization of prayer as one of the main genres of religious communication in modern war poetry. In particular, the role of prayer in the poetic expression of religious feeling is clarified, it is emphasized that in the works of the war period the author's prayer often acquires the features of a talisman, revealing an intertextual connection with precedent religious texts-deprecations. The ironic appeal to God, which sometimes borders on the denial of the Almighty, is interpreted as a manifestation of a paradoxical, or mixed, reflection of religious feeling in a person.

The main features of traditional prayer present in poetic texts are determined, including established forms of prayerful address, repeated incentive constructions, negative constructions in polysyndeton, allusions, etc. The linguistic means of fascination inherent in the author's prayer of the war period are characterized. Attention is focused on the intimacy of prayer through the use of comparative constructions and common address. The appearance of unusual addressees in prayer, such as to the wall or ceiling, is due to the verbalization in the poetic text of the state of anxiety of the lyrical hero. The prayer to Ukraine, actualized in modern war poetry, testifies to the sacralized perception of the Motherland.

The linguistic means of sacralization of Ukraine in war poetry are analyzed, the allusiveness of modern poetic prayer is demonstrated, its connection not only with religious texts, but also with texts of oral folk art is demonstrated.

It is demonstrated that the distributive environment in modern poetic prayer creates the effect of deceived expectations, which significantly expresses the text. Attention is focused on non-normative, in particular obscene, lexical elements, and on terminological and colloquial "military" vocabulary as linguistic means of expressivization in the prayer poetic text.

Keywords: *allusiveness, expressivization, intimization, linguopoetics, linguostylistic means, language game, language means, fascination.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.040
УДК 811.161.2'38Кузнєцова

Л.Т. МАСЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: masenko14@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-7759-4734

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ ЄВГЕНІЇ КУЗНЄЦОВОЇ «ВІВЦІ ЦІЛІ»

У статті проаналізовано лексичний склад роману Євгенії Кузнєцової «Вівці цілі», у якому виокремлено літературну мову київської родини та її оточення, елементи народної обрядової лексики, уживаної під час різдвяних свят, а також інтерфероване мовлення мешканки київської провінції. Проаналізовано запозичення, представлені в тексті переважно англізмами. Відображено зміни у ставленні київської інтелігенції до російської літератури після початку повномасштабної війни з Росією.

***Ключові слова**: лексичні особливості, інтерфероване мовлення, англізми, різдвяні звичаї, цифрові технології, інстаграм.*

Від 2014 року російсько-українська війна стала головною темою багатьох творів української літератури — і документальних, і художніх. З'явилися такі нові напрями сучасної літератури, як воєнна література, ветеранська проза, комбатантська проза.

Водночас письменники не оминають і тему життя цивільного населення країни під час воєнного стану. До таких творів належить, зокрема, роман відомої письменниці й перекладачки Євгенії Кузнєцової «Вівці цілі», опублікований 2025 року у «Видавництві Старого Лева». Назва роману є усіченим фразеологізмом *і вовки ситі, і вівці цілі*, що позначає ситуацію, за якої вдалося досягти компромісу, розв'язати суперечливе питання, нікого не образивши.

У творі події відбуваються під час святкування Різдва в перший рік великої війни, у селі неподалік Києва. Головний герой роману художник Мак-

Цитування: Масенко Л.Т. (2026). Лексичні особливості роману Євгенії Кузнєцової «Вівці цілі». *Українська мова, 2* (98), 40—48. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.040

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

сим, звільнений від служби в армії через травмоване око, переїздить туди із хворим на деменцію батьком і наймає для догляду за ним місцеву мешканку Любу. Драматизм вимушеної втечі Максима з Києва увиразнюють його сновидіння, у яких нинішній наступ російських військ спричиняє історичну паралель із нападом на Київ азійської орди в XIII ст.: *Він чув розпачливі крики бабусі по телефону: "Виїжджайте, вони дійдуть!" — і йому не раз снилось, як з вікна його кімнати видно орду* (Вівці цілі, с. 193) [1].

На Різдво до них приїжджають колишня Максимова дружина Карла з їхнім сином Давидом, його брат, який приїхав із фронту у відпустку, його дружина і син, а також товариш із подругою. До головних персонажів роману належить, крім Максима, дівчина Яна. Вона виїхала з України ще в 90-х роках XX ст. і мешкає в Барселоні, але на зимові свята приїхала до села навести лад у сусідній з Максимовою хаті, спорожнілій після смерти її батька. Крім того, їй треба зібрати для дисертації матеріал у місцевих мешканців про народні різдвяні звичаї.

Роман складається із семи розділів, у назвах яких відображено хронологійну послідовність різдвяних свят: «Романа», «Катерини», «Андрія», «Миколая», «Святвечір», «Маланки» і «Йордана».

У романі відображено реалії повсякденного життя українців в умовах воєнного стану з постійною загрозою ворожих обстрілів, тривогами та блекаутами.

Про перші втрати на фронті нагадує Максимові і Яні під час їхніх відвідин Києва траурна процесія похорону загиблого воїна, перед якою перехожі стають на коліно.

Війна спричиняє додатковий конфлікт у стосунках головного героя з його колишньою дружиною на ім'я Карла. Вона вимагає від Максима, щоб він оформив інвалідність і призначив своїм опікуном їхнього сімнадцятилітнього сина Давида, що дасть змогу звільнити його від служби в армії. Максим відмовляється це робити, тим паче, що сам хлопець збирається по досягненню повноліття йти на фронт.

Майже всі персонажі роману, крім доглядальниці Люби, належать до представників україномовної київської інтелігенції, тому їхнє мовлення відповідає літературному стандартові. Повномасштабне вторгнення Росії кардинально змінює їхнє ставлення до російської культури. Колоритно, з гумором змальовує письменниця сцену, коли Максим розпалює піч книжками російських класиків, що раніше становили вагому частку його бібліотеки, пор.: *...Яна присіла на подарункового Горького і зараз помітила, що книжки навалені купою навколо на позір усі як одна російською мовою.*

• Чистите бібліотеку? — спитала Яна.

• Потроху, — відповів Максим, — знаєте, не всі російські книжки погані. Деякі хороші — надруковані на простому папері. Я їх уже спалив у плиті. А деякі, як-от оце — Максим підняв книжку із серії «Жизнь Замечательных Людей» із написом ЧКАЛОВ — ці, ...коптять. От візьмемо Горького, наприк-

[1] Кузнєцова Євгенія. (2025). *Вівці цілі*. Львів: Видавництво Старого Лева. Далі в цитатах наведено лише сторінки роману.

лад, на «Матєрі» його хоч посидіть можна — хороша шкіряна палітурка. Тургенєв теж нічогенький, як табуретка. А є такі, що ну не приший кобилі хвіст. Ну от куда їх? (с. 48—49).

На відміну від українськомовного товариства киян, мовлення уродженки села Люби позначене впливом російської мови. Вона вживає такі фонетично українізовані росіянізми, як *січас, нільзя / ніззя, лучче, не должно, щас* і под., напр.: *А воно ж* ***січас*** *все треба економить* (с. 67); *І тарілки не митиму не тому, що я лінива, а тому, що* ***нільзя*** (с. 218); *Отак, як тепер, воно набагато* ***лучче*** (с. 248); *То і знаю, весна скоро. А* ***щас****?* (с. 224); *У погріб влізем? Так нас там завалить компотами* ***прошлогодніми*** (с. 99—100); ***Щотчики*** *прийшли провірять* (с. 142); *Я в* ***отвєти*** *(кросворда) подивилась* (с. 224); *Отак і* ***почуствуєм****, як воно — жить у квартирі із сусідами над головою* (с. 203); ***Щитається****, що од сьогоднішнього дня Спиридон крутане сонцем* (с. 159).

Оскільки мовленню Люби притаманні лише лексичні російські запозичення, його можна характеризувати як інтерфероване, а не мішане мовлення, відоме під назвою «суржик». Зазначимо, що на відміну від творів інших українських прозаїків, у яких інтерфероване або мішане мовлення персонажів зазвичай є ознакою низької культури, образ провінціалки Люби в романі Є. Кузнєцової не має негативних конотацій. Ба більше, її перевагою порівняно з містянами є значно кращі знання українських звичаїв та обрядів, що їх за радянської доби зберігали тільки сільські мешканці. На запитання Максима про те, чи приходив до її хати на Різдво Святий Миколай, Люба відповідає: *«Я з сім'ї простої, це у вас — батько* ***врач****, мати вчителька. Тоді таке* ***ніззя*** *було. А нам що? До нас ходив, нікого не виганяли, бо ніхто не партійний. То ваші більше. А нам що зробиш? Нічого»* (с. 131).

Любі належить головна роль під час святкування Різдва за народними традиціями. Якщо Яна готує обрядові страви за інструкціями, записаними від місцевих селян, то Любі інструкції не потрібні, вона знає звичаєві обряди з власного багаторічного досвіду. На свято Андрія вона керує приготуванням обрядового коржа *калити*, на Святвечір обсипає кути хати *маком*, що, за народним повір'ям, відганяє від хати нечисту силу, і, згідно з традицією, відкриває ритуальну вечерю поминанням померлих: *І просимо тебе, Боже, аби всі, хто у лісі заблудився, у водах утопився, наглою смертю умер, допусти їх до нашої куті, хай з нами повечеряють і в спокої дождуться на рік свят* (с. 215).

Тема Різдва і пов'язаних із ним народних традицій відображена в романі на тлі сучасного відкритого суспільства, яким є Україна, з її розмаїтими контактами з іншими країнами, що набули особливої інтенсивности внаслідок спричиненого російською агресією виїзду багатьох українських громадян за кордон.

Маркером змін у мовній ситуації країни є досить численна група англомовних запозичень і в авторській оповіді, і в мовленні персонажів. Так, сімнадцятирічного Максимового племінника Славу частіше названо в тексті не під своїм іменем, а під найменням *Джуніор*, утвореним від англійського *junior* ('молодший'). У Вікісловнику подано такі значення слова *джуніор*: 'молодший (за віком), підлеглий, (америк.) студент передостан-

нього курсу, (спорт.) юніор' (Вікісловник), у СНА — 'програміст-початківець' (СНА, 2022, с. 105). На сайті «Словотвір», де користувачі пропонують варіанти перекладу іншомовних слів українською, найбільше голосів набрала пропозиція перекласти це слово лексемою *початківець* (Словотвір). Зазначимо, що назва американської комедії 1994 року *«Джуніор»* в українському перекладі фільму лишилась автентичною. Припускаємо, що назва фільму вплинула на використання в романі цього англізма в ономастичній функції. Подібний приклад уживання запозиченого з англійської мови апелятива як власної назви персонажа підліткового віку подано в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». У романі авторка назвала одного з представників молодшого покоління *Тінейджером*, що походить від англійського *teenager* — 'молода людина перехідного віку від дитинства до юнацтва'. В українській транскрипції цей англізм зафіксовано на сайті «R2u» лише у формі жіночого роду (з покликанням на «Вебсловник жіночих назв української мови» Олени Синчак, 2022): *тинейджерка, тінейджерка* — 'дівчина перехідного віку (12—15 років) від дитинства до юнацтва' (R2u.org.ua).

Інколи використані в тексті англомовні назви зберігають автентичне написання, наприклад у метафоричному порівнянні пташок, що їх Яна ліпить із тіста й випікає як прикрасу до обрядового коржа, із птахами *Angry Birds* із комп'ютерної гри: *В духовці пташки роздалися і стали схожими на* ***Angry Birds*** *— товсті, роздуті і трохи злі* (с. 67). За Вікіпедією, *Angry Birds* — 'відеогра-головоломка, створена фінською компанією Rovo Entertaiment. Гравець за допомогою рогатки має стріляти пташками по свинях, розставлених на різних конструкціях' (Вікіпедія).

Із сучасними цифровими технологіями пов'язана лексема *онліфанс* у репліці Максима *«Ну, може, зайду сьогодні на* ***онліфанс****...»* (с. 138), що походить від англ. *OnlyFans* (дослівно 'тільки для фанатів') — назви 'онлайн-сервісу платної підписки на контент, що базується в Лондоні. Творці контенту запускають на ресурсі послугу платної підписки, що дозволяє надавати ексклюзивні матеріали своїм підписникам (фанатам)' (Вікіпедія).

Скорочене позначення мобільної електронної пошти *мейл*, що стало невід'ємною прикметою сучасної цивілізації, і пов'язані з використанням мобільного телефону лексеми *скриніти* і *скриншот*, похідне від англ. *screenshot* 'фотографія зображення екрану комп'ютера або смартфона' (СНА, 2022, с. 222), ужито в такому реченні: *Яна взяла телефон, і, поставивши яскравість на мінімум, почала бездумно* ***скриніти*** *новини, написала кілька повідомлень, відповіла на листи* (с. 175). Однак у цьому контексті доцільніше було б ужити дієслово *скролити* (від англ. *Scroll* 'прокручувати') — 'прокручувати, крутити коліщатко миші; побіжно переглядати інформацію на екрані комп'ютера або смартфона' (СНА, 2022, с. 223).

Цей епізод, пов'язаний з Яною — представницею молодшого покоління, демонструє поширену серед молоді звичку постійно використовувати мобільний телефон для пошуку інформації та для комунікації, що відрізняє і, до певної міри, відчужує молодь від старшого покоління. Зазначений

мотив увиразнює зміна у ставленні Яни до старшого за віком Максима, коли вона помічає в його телефоні іконку *тіндера* — ‘найпопулярнішого мобільного додатку для онлайн-знайомств’ (Вікіпедія), і він у її сприйнятті *знову перейшов у категорію молодих мужчин* (с. 137).

Закономірно, що лексику іншомовного походження переважно вживає Яна. Родина Яни переїхала до Португалії ще в 90-х роках XX ст. Батько не зміг там жити і повернувся в Україну. Натомість Янина мати й сестра адаптувалися в чужій країні і після його смерти навідалися до колишньої батьківщини лише для того, щоб навести лад у його хаті і здавати її «зеленим» туристам. У зв’язку із цим епізодом у тексті використано лексему *Інстаграм* (англ. *Instagram*) — назва американської соціальної мережі, що ‘базується на обміні світлинами, дозволяє користувачам робити світлини, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх через свій сервіс і низку інших соціальних мереж...’ (Вікіпедія). Від цієї назви походить дієслово *зінстаграмити*, що означає ‘сфотографувати якийсь об’єкт і виставити його світлину в мережі’, а також і прикметник *інстаграмний*: *Мама і сестра приїхали з Португалії до України, щоб остаточно розпрощатися з минулим і* ***зінстаграмити*** *батькову хату* (с. 33); *Тепер не до туризму. Тож хата, розцяцькована побіленими стінами,* ***інстаграмними*** *шторами і* ***ікеївськими*** *матрацами..., стояла якась сама не своя* (с. 15). У цьому реченні зафіксовано ще один прикметник іншомовного походження *ікеївський*, утворений від назви ‘транснаціональної корпорації ІКЕА, заснованої у Швеції, яка розробляє і реалізує швидкозбірні меблі, кухонну техніку й аксесуари для дому’ (Вікіпедія).

Зауважимо, що прикметник *інстаграмний* уже використовують в Україні в рекламних текстах, наприклад на сайті Doba UA^ «Київ *інстаграмний*: красиві місця для світлин 2023» із пропозиціями інстаграмних локацій столиці: *Гуляючи центром, робити* ***інстаграмні*** *світлини можна буквально на кожному кроці* (Київ інстаграмний).

Наведені приклади похідних утворень від назви популярної американської мережі засвідчують інтенсивність сучасних процесів словотвірного освоєння іншомовної лексики в українській мові, що має як позитивні, так і негативні наслідки (Городенська, 2013; Куцак, 2024).

Яна вживає слово іншомовного походження і в діалозі з Максимом, пояснюючи йому одне з народних вірувань, які вона записує в селі, збираючи матеріал для дисертації про українські народні звичаї, напр.: *От, наприклад, комин —* ***портал*** *в інший світ, там і відьми, і домовики, і будь-що загублене...* (с. 50), де *портал* у цьому поясненні традиційного вірування — це ‘архітектурно оформлений вхід до монументального будинку, переважно громадського призначення’ (СУМ VIII, с. 289).

Привертає увагу й латинізм *ітерація*, ужитий в епізоді про портрети батька, які час від часу малює Максим. Відтворюючи зміни в його зовнішності, він зауважує, що батько *...поступово тане й ця* ***ітерація*** *може лишитись поза серією його портретів* (с. 149). Лексема *ітерація* (з лат. *iteration* ‘повторення’) є математичним терміном, що означає ‘повторне застосування математичної операції (із зміненими даними) при розв’язанні об-

числювальних задач, яка дає можливість поступово наблизитися до потрібного результату' (Горох).

Лексичні запозичення представлені на сторінках роману в найменуваннях екзотичних продуктів і страв, що ввійшли до раціону українців з інших країн. Кілька з них пов'язані з гастрономічними смаками відлюдника Дєні. Яні порадили його як місцевого знахаря, проте Дєня виявився *новонаверненим буддистом*, який *снідав* ***авокадо і зернами чіа****, кожні два тижні їздив в* ***«Льо Сільпо»*** *по* ***кокосове молоко*** (с. 50—51), де *«Льо Сільпо»* (Le Silpo) — це «мережа делікатес-маркетів зі стильним дизайном, особливим асортиментом та високими стандартами персонального сервісу» (Fozzy Group). Ужито в романі й лексему *начос*, який купує Максим у київському супермаркеті: *Його кошик був увесь завалений пивом, м'ясом, сосисками, соусами, а зверху купою лежали пачки чипсів і* ***начос*** (с. 64), де *начос* — 'популярна закуска мексиканської кухні' (Вікіпедія). У розмові з Яною Максим називає також напій *мохіто* (ісп. *mojito*) — 'традиційний кубинський алкогольний напій' (Вікіпедія): *Життя одне, може, до літа й не доживем і в ядерному попелі пошкодуємо з вами, що для* ***мохіто*** *чекали літа* (с. 85).

У лексичному складі роману переважають англомовні запозичення, що відображає реальний стан сучасної мовної ситуації. Так, у зазначеному вище епізоді, пов'язаному з *«новонаверненим буддистом»* Дєнею, ужито транскрибований англізм *гьорлфренд*: *Дєніна* ***гьорлфренд*** *не готова була жертвувати своєю школою медитації заради ТЦК* (с. 51). Лексема походить з англ. *girl-friend* — 'подруга; кохана, люба дівчина' (АУС I, с. 478), і поряд з описом екзотичних гастрономічних смаків Дєні надає цьому образові додаткового гумористичного ефекту.

До англомовних запозичень належить слово *гайвей* у репліці Максима під час його поїздки до Києва *...чомусь так приємно, що оживає цей* ***гайвей*** (с. 135), що є транскрибованою формою анг. *Highway* — 'битий шлях; шосе; автомагістраль; автострада; тракт' (АУС I, с. 537). Зауважимо, що в тексті роману Є. Кузнєцової цей англізм ужито з початковим **г**, що більше відповідає англійській вимові слова, ніж фіксації його в лексикографійних працях у формі з початковим **х**, спільній з російською, — *хайвей* (ВТССУМ, с. 1337; СІНС, с. 728).

З англійської мови походить лексема *лобі*, ужита в реченні *Джуніор сидів у* ***лобі*** *готелю* (с. 184). Одне із значень англ. *lobby* — 'приймальна, вестибюль, передпокій, хол' (АУС I, с. 682). Доцільність використання цього запозичення можна поставити під сумнів, оскільки воно є синонімійним до вже усталених в українській мові лексем, а також через уживання його з іншою семантикою — на позначення 'групи представників тих економічно потужних прошарків суспільства, які чинять тиск на законодавчі й урядові органи задля ухвалення рішень на користь тих структур, чиї інтереси вона обстоює' (Горох).

Мовознавці звертають увагу на надмірність кількости нових англомовних запозичень і наголошують на недоречності їх уживання, якщо вони мають усталені відповідники в українській мові (Гриценко, 2026).

Англійська мова представлена в романі не тільки окремими лексемами, а й мобільними текстовими повідомленнями, якими син головного героя Давид обмінюється з друзями, вітаючи їх із Новим роком. Імовірно, використання англійської як мови спілкування в певних колах молоді відповідає реальності, але цей факт змушує нагадати застереження Ю.В. Шевельова, яке видатний гуманітарій висловив ще під час свого першого візиту до Києва в серпні 1990 року: «Дай Боже, — говорив Юрій Володимирович, — щоб люди навчилися англійської мови, але не дай Боже, щоб вона стала другою "общепонятною"» (цит. за: Масенко, 2023).

Висловлені зауваження не применшують, однак, змістової та естетичної цінности аналізованого твору Євгенії Кузнєцової, зокрема і в царині мовотворчости. Відображення в романі давніх народних звичаїв святкування Різдва поряд із реаліями новітнього суспільства цифрових технологій уводить традиційну українську культуру в контекст сучасного відкритого суспільства з його розмаїтими міжнародними контактами, які виходять за межі національного простору.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АУС — *Англо-український словник: у 2 т.* (1996). Київ: Освіта.

Вікіпедія — *Українська Вікіпедія*. https://surl.li/ifcbku (дата звернення: 10.03.2026).

Вікісловник — *Вікісловник*. https://surl.li/dweggm (дата звернення: 10.03.2026).

ВТССУМ — В.Т. Бусел (уклад.). (2003). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ — Ірпінь.

Горох — Українські словники. *Горох*. https://goroh.pp.ua/ (дата звернення: 12.04.2026).

Київ інстаграмний — Київ інстаграмний. Красиві місця для світлин 2023. *Doba UA*. https://surl.li/olawjn (дата звернення: 12.03.2026).

СІНС — *Словник іншомовних слів*. (1975). О.С. Мельничук (ред.). Київ: Головна редакція УРЕ АН Української РСР.

Словотвір — *Словотвір*. Майданчик для перекладу запозичених слів. https://slovotvir.org.ua/ (дата звернення: 10.03.2026).

СНА — Белей Л., Гончаренко А., Ківу М., Олександрук І. (уклад.). (2022). *Словник новітніх англізмів*. Київ: Наукова думка.

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

Fozzy Group — *Fozzy Group*. https://fozzy.ua/ua/ (дата звернення: 10.03.2026).

R2u — *Російсько-українські словники*. З незамулених джерел: https://r2u.org.ua (дата звернення: 10.03.2026).

ЛІТЕРАТУРА

Городенська К.Г. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова, 2* (46), 3—12.

Гриценко П.Ю. (2026). *Українська мова в реаліях сучасного державотворення*. Публічна лекція, виголошена у Волинському національному університеті імені Лесі Українки 24 лютого 2026 року. https://surl.li/uwwutk (дата звернення: 25.03.2026).

Куцак Г.М. (2024). Основні тенденції у словотвірному освоєнні новітніх запозичень для позначення дій і станів в українській літературній мові XXI ст. *Українська мова, 2* (90), 105—120. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.105

Масенко Л. (2023). Чи загальмує українізацію законопроєкт президента про застосування англійської мови? *Радіо Свобода*. https://surl.lu/khhwby (дата звернення: 15.03.2026).

Статтю отримано 03.04.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Horodenska, K.H. (2013). New phenomena and processes in Ukrainian word formation: dynamics or destruction of word-formation norms? *Ukrainian language, 2* (46), 3—12 (in Ukrainian).

Hrytsenko, P.Yu. (2026). *Ukrainian language in the realities of modern state-building.* A public lecture delivered at Lesya Ukrainka Volyn National University on February 24, 2026. Retrieved March 25, 2026 from https://surl.li/uwwutk (in Ukrainian).

Kutsak, H.M. (2024). The main trends in the word-formative adaptation of the latest borrowings to denote actions and states in the Ukrainian literary language of the 21st century. *Ukrainian language, 2* (90), 105—120. https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.105 (in Ukrainian).

Masenko, L. (2023). Will the president's draft law on the use of the English language slow down Ukrainization? *Radio Liberty*. Retrieved March 15, 2026 from https://surl.lu/khhwby (in Ukrainian).

Received 03.04.2026
Revised 26.05.2026
Accepted 06.07.2026

Larysa Masenko, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Leading Researcher in the Department of Stylistics,
Culture of Language and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhalo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: masenko14@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-7759-4734

LEXICAL FEATURES OF YEVHENIIA KUZNIETSOVA'S NOVEL "THE SHEEP ARE SAFE"

Since 2014, Ukrainian literature has been shaped by the Russian-Ukrainian war, which has become the central theme of many works, both documentary and fictional. At the same time, writers also address the lives of civilians in the country under martial law. One such work is the novel "The Sheep are Safe" by the well-known writer and translator Yevheniia Kuznietsova, published by Vydavnytstvo Staroho Leva in 2025.

The aim of this article is to examine the specific features of the lexicon in the novel "The Sheep are Safe" by the modern Ukrainian writer Ye. Kuznietsova.

The article analyzes the lexical composition of Yevheniia Kuznietsova's novel "The Sheep are Safe", distinguishing the standard literary language of a Kyiv family and its social circle, elements of folk ritual vocabulary used during Christmas celebrations, as well as the interference-influenced speech of a resident of the Kyiv region. It also considers foreign borrowings, predominantly anglicisms, present in the text. Special attention is paid to how the novel reflects changes in the attitudes of the Kyiv intelligentsia toward Russian literature following the outbreak of the full-scale war with Russia.

The novel consists of seven chapters, whose titles reflect the chronological sequence of Christmas holidays: “Romana,” “Kateryna,” “Andrii,” “Mykolai,” “Christmas Eve,” “Malanka,” and “Jordan”. The work portrays the realities of everyday life of Ukrainians under martial law, with the constant threat of enemy shelling, air raid alerts, and blackouts.

It has been established that a marker of changes in the country’s linguistic situation is the fairly large group of borrowings from English present both in the author’s narration and in the speech of the characters. English loanwords dominate the lexical composition of the novel, reflecting the actual state of the contemporary linguistic landscape. The study concludes that the depiction of traditional folk customs of Christmas celebration alongside the realities of a modern, technologically advanced society integrates traditional Ukrainian culture into the context of an open contemporary society with diverse international contacts that extend beyond the national sphere.

Keywords*: Christmas traditions, interfered speech, digital technologies, anglicisms, Instagram, lexical features.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.049
УДК 811.161.2: 81.37(477.81)

С.В. ШИЙКА, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та українознавства
Національний університет водного господарства та природокористування
вул. Олекси Новака, 75, м. Рівне, 33018
E-mail: svitlanashyyka@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8138-7205

ПРІЗВИЩА РОВЕНЩИНИ ВІД АПЕЛЯТИВІВ ЗА ВИДОМ АБО СФЕРОЮ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТИ

У статті проаналізовано прізвища Ровенщини, похідні від назв осіб за видом або сферою їхньої виробничої діяльности. Матеріал класифіковано за семантикою твірних основ. Установлено домінування назв оброблювальної галузі, ткацтва та пошиття одягу, сільського господарства. З'ясовано, що більшість прізвищ утворено семантичним переосмисленням загальних назв та морфологічним, переважно суфіксальним, способом. Проаналізовано історичні та сучасні, а також рідкісні регіональні прізвища.

***Ключові слова**: агентив, антропонім, прізвище, апелятив.*

Прізвища, похідні від назв осіб за видом або сферою їхньої виробничої діяльности, — один із найбільших пластів власних особових назв регіонального антропонімікону. Дослідження їх покликане розвинути лінгвістичні уявлення про особливості й традиції іменування, простежити динаміку суспільно-економічних змін за співвідносними професіями, ремеслами, промислами тощо. Основою таких прізвищ є назви виконавців дій, або агентиви (лат. *agens* 'діяч'), — «одна з категорій назв діячів на означення осіб за родом діяльності, фахом, заняттям» (Клименко, 2004, с. 391). Це переважно віддієслівні іменники чоловічого роду із загальнокатегорійним значенням 'особа — виконавець дії', які описують семою 'той, хто виконує дію', а також відіменникові та зрідка відприкметникові утво-

Цитування: Шийка С.В. (2026). Прізвища Ровенщини від апелятивів за видом або сферою виробничої діяльности. *Українська мова, 2* (98), 49—63. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.049

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

рення зі значенням ‘особа — носій процесуальної ознаки’, що репрезентовані семою ‘виконавець дії’. Значення дії в перших із них, як зазначала Н.Ф. Клименко, передається твірним дієсловом її виконавця — суфіксом, у других — потенційно, натомість семи конкретизаторів дії (об’єкта, знаряддя, місця, продукту) виражені у структурі слова (там само, с. 392—393). Найпродуктивніші способи творення відагентивних прізвищ — лексико-семантичний і морфологічний (переважно суфіксальний). Лексико-семантичний спосіб творення зумовлює безпосередню антропонімізацію загальних особових назв (непохідних чи афіксальних апелятивних дериватів), унаслідок якої вони формалізуються до розряду власних назв. Морфологічний спосіб полягає в нарощенні твірної антропонімної основи (прізвиська, прізвища) відповідним суфіксом (патронімним, суб’єктивної оцінки). Пояснюючи походження деяких прізвищ, потрібно також зважати на варіант паралельного використання цих способів.

Сучасні студії про відагентивні прізвища та їхні твірні основи в українській антропоніміці важливі й актуальні. Зокрема, групу прізвищ за соціальною належністю або за постійним заняттям (професією) класифікував Ю.К. Редько (Редько, 1966, с. 9; Редько, 1968, с. 37—39), а назви людей за їхньою діяльністю чи професією — П.П. Чучка (Чучка, 2008, с. 411). Протягом останнього часу оприлюднено результати досліджень системи прізвищ за видом діяльности та професією українських дослідників Н.Б. Вирсти (Вирста, 2013), К.Д. Глуховцевої (Глуховцева, 2015, с. 34—38), І.Д. Скорук та А.В. Случика (Скорук, Случик, 2018, с. 126—128), Н.В. Павликівської та М.В. Івацко (Павликівська, Івацко, 2023, с. 80—81), О.М. Фандуль (Фандуль, 2015, с. 687—690), О.В. Хвіщука (Хвіщук, 2014), В.П. Шульгача (Шульгач, 2021, с. 72—82; Шульгач, 2023, с. 263—322), Л.В. Ящук (Ящук, 2025, с. 86—91) та ін. Мета нашої розвідки — проаналізувати відагентивні прізвища Ровенщини, похідні від назв осіб за видом (або сферою) їхньої виробничої діяльности з огляду на їхні генетичні витоки та найвірогідніші способи творення. Джерельною базою дослідження слугували регіональні антропоніми, зафіксовані в історичних джерелах та архівних матеріалах, сучасних довідкових та науково-популярних працях, зокрема місцевого краєзнавця Я.О. Пури (КНН; СПР), а також дібрані із соціальних мереж.

Тематичну групу прізвищ Ровенщини, утворених від назв осіб, зайнятих у виробничій сфері і пов’язаних із ремеслами, промислами тощо, класифіковано за семантикою твірних основ у лексико-семантичні підгрупи (пор. інші класифікації: Редько, 1968, с. 38—39; Вирста, 2013, с. 40—42; Хвіщук, 2014, с. 99—101; Глуховцева, 2015, с. 34—38; Фандуль, 2015, с. 687—688; Скорук, Случик, 2018, с. 126—128; Павликівська, Івацко, 2023, с. 80—81; Ящук, 2025, с. 86—89). Вони охоплюють, зокрема, такі напрямки професійної зайнятости жителів краю, як: оброблення металів, дерева, волокна, шкіри та виготовлення виробів із них, будівельна справа й керамічне виробництво, добування сировини, виробництво різних речовин та торгівля ними, виробництво, приготування та реалізація продуктів харчування, транспортна галузь, різні види сільськогосподарського виробни-

цтва, інші види ремесел і промислів [пор. лексико-семантичну класифікацію О.В. Кровицької (Кровицька, 2002, с. 9—16)]. Лексичною базою для формування відагентивних прізвищ слугували загальні назви осіб та мотивовані ними апелятивні антропонімні основи таких галузей діяльности:

1) оброблення металів та виготовлення з них предметів, знарядь праці, зброї: ***Бляхар***, (вторинне) *Бляхарчук* (РІ 3, с. 273) < укр. *бляха́р* ‘майстер, що виготовляє різні бляшані вироби’, ‘робітник, що покриває бляхою дахи’ (СУМ І, с. 205); ***Гамарник*** (КНН 3, с. 167) < укр. *гама́рник* ‘той, хто працює в гамарні’, *гама́рня* ‘металоплавильна майстерня’ (СУМ ІІ, с. 24); *Железняк* (ТДР), *Желізняк* (КНН 3, с. 185), ***Залізняк*** (КНН 3, с. 187) < укр. *залізня́к* розм., заст. ‘торговець залізними виробами’, заст. ‘ливарник’ (СУМ ІІІ, с. 190), пор. *залі́зо* ‘желѣзо’ (Грінченко 2, с. 59); Яцько ***Золота(р)***, 1576 р. (ОО, с. 51) < ст.-укр. *золотаръ, золотарь* ‘золотар, ювелір’ (СУМ XVI—XVII ст. 12, с. 144), *золотарь* ‘золотих справ майстер’ (Тимченко 1, с. 336), укр. *золота́р* ‘майстер, що виготовляє художні вироби, прикраси і т. ін. із коштовних металів і каміння’ (СУМ ІІІ, с. 680); Mikolay ***Iglarz***, 1654 р. (ОО, с. 366) < ст.-укр. *игларъ* ‘той, хто виготовляє голки’ (Кровицька, 2002, с. 10); Ивашко ***Кова(л)***, Ма(р)ко ***Ковалъ***, 1576 р. (ОО, с. 49), Игнатій Романовъ *Коваль*, 1860 р. (МК, с. 101), *Коваль* (РІ 5, с. 248), (вторинні) Іосифа Васильева *Ковальця*, 1818 р. (МКПЦ, с. 218), *Ковалець* (ІМС, с. 150), *Ковалюк* (РІ 5, с. 248) < укр. *кова́ль* ‘майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети’ (СУМ IV, с. 202); *Ковалик* (РІ 5, с. 247) < укр. *кова́лик* ‘зменш.-пестл. до кова́ль’ (СУМ IV, с. 201) або від *Коваль* + *-ик*; Андрея Емиліанова *Ковальчука*, 1818 р. (МКПЦ, с. 216), *Ковальчук* (ІМС, с. 93) < укр. *ковальчу́к* ‘підмайстер коваля’ (СУМ IV, с. 202) або від *Коваль* + *-чук*; Скибка ***Котляр***, 1603 р. (ОО, с. 90), Леонтій Григоріевъ *Котляръ*, 1860 р. (МК, с. 40), *Котляр* (РІ 5, с. 424) < ст.-укр. *котлярь, котляръ, котлѧръ, котъляръ* ‘котляр, казаняр’ (СУМ XVI—XVII ст. 15, с. 57), *котляръ* ‘котельник, мідник’ (Тимченко 1, с. 380), *котляръ* ‘той, хто робить котли, казани, речі з міді і бронзи’ (Кровицька, 2002, с. 11), укр. *котля́р* ‘той, хто робить казани або лагодить їх’, ‘робітник, що обслуговує парові казани’ (СУМ IV, с. 311); ***Кузнець*** (РІ 5, с. 520) < укр. *кузне́ць* ‘коваль’ (МНС, с. 387); ***Пушкар***, (вторинні) *Пушкарець, Пушкарчук* (ТДР) < укр. *пушка́р* іст. ‘майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; гармаш’ (СУМ VII, с. 412); пор. ще ст.-укр. *пушкарь* ‘пушкар, канонір’ (Тимченко 2, с. 259); Яхи(м) ***Слюса(р)***, 1603 р. (ОО, с. 90) < ст.-укр. *слюсаръ* ‘слюсар’ (Тимченко 2, с. 333), укр. *слю́сар* ‘робітник, який обробляє метали ручним або механізованим інструментом, а також складає, регулює, ремонтує машини та механізми’ (СУМ IX, с. 385), (вторинні) *Слісарчук* (КНН 3, с. 250) і *Слюсарчук* (КНН 3, с. 251) < укр. *слюсарчу́къ* ‘учень слісаря (слѣсаря)’ (Б-Н, с. 333) або від *Слісар* чи *Слюсар* + *-чук*; Евиха(р) ***Тока(р)***, 1603 р. (ОО, с. 95—96), *Токар* (РІ 9, с. 133), (вторинні) *Токарець* (РІ 9, с. 134), *Токарчук* (РІ 9, с. 135) < укр. *то́кар* ‘робітник, фахівець із механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті’ (СУМ X, с. 177);

2) оброблення деревини, виготовлення виробів із дерева: Сєменъ ***Бо(д)на(р)***, 1603 р. (ОО, с. 95), (вторинні) *Боднарук* (КНН 3, с. 153), *Боднарюк* (ТДР) < ст.-укр. *боднаръ, боднарь, бондаръ, бонъдаръ* ‘бондар’ (СУМ XVI—XVII ст. 3, с. 29), укр. *бо́днар*, діал. ‘бондар’ (СУМ I, с. 210), (пор. розвиток *Боднарук* < *Боднар* < *боднар* = *бондар* (Хвіщук, 2014, с. 99); Ля(х) ***Бо(н)даръ***, 1576 р. (ОО, с. 50), Блошко ***Бонда(р)***, 1603 р. (ОО, с. 96), Иванъ Ѳеодоровъ *Бондарь*, 1860 р. (МК, с. 141), *Бондар* (КНН 3, с. 154) < ст.-укр. *бондарь* ‘бочар’ (Тимченко 1, с. 65), укр. *бо́ндар* ‘майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев’яні відра і т. ін.’ (СУМ I, с. 216); (вторинні) *Бондарець* (КНН 4, с. 165) утворене антропонімізацією апелятива *бондаре́ць* ‘зменш. до бондар’ (Грінченко 1, с. 85) або від антропоніма *Бондар* із додаванням прізвищетворчого форманта *-ець*; *Бондарук* (КНН 4, с. 165), *Бондарюк* (ТДР) — суфіксальні похідні від *Бондар*; *Бондарчук* (РІ 3, с. 317) < укр. *бондарчу́к* ‘підмайстер бондаря’ (Грінченко 1, с. 86) або від *Бондар* + *-чук*; ***Гонтар*** (РІ 4, с. 161), (вторинні) *Гонтарук* (ТДР), *Гонтарчик* (РІ 4, с. 162) < укр. *гонта́р* ‘той, хто виготовляє гонт (гонту)’, ‘той, хто покриває дах гонтом (гонтою)’ (СУМ II, с. 123); пор. ще ст.-укр. *гонтарь* ‘гонтар’ (Тимченко 1, с. 181); ***Плотник*** (РІ 7, с. 536) < укр. *пло́тник* ‘тесляр’ (ЕСУМ 4, с. 454); Ма(р)ти(н)ъ ***Столя(р)***, 1603 р. (ОО, с. 96), Власій Михаиловъ *Столяръ*, 1860 р. (МК, с. 33), (вторинні) *Столяревич* (ТДР), *Столярець* (РІ 8, с. 455) < укр. *сто́ляр* ‘робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього’ (СУМ IX, с. 728); *Столярчик* (РІ 8, с. 455) < укр. *столя́рчик* ‘зменш. до столяр’ (Грінченко 4, с. 209) чи від *Столяр* + *-чик*; *Столярчук* (ТДР) < укр. *столярчу́к* ‘підмайстер столяра’ (СУМ IX, с. 728) або від *Столяр* + *-чук*; Се(р)ге(и) ***Тесля***, 1576 р. (ОО, с. 50), Ули(с) ***Тє(с)ля***, Я(ц)ко ***Тє(с)ля***, 1603 р. (ОО, с. 90—91), *Теслюк* (ТДР) < ст.-укр. *тесля* ‘тесляр’ (Тимченко 2, с. 389), укр. *те́сля* ‘робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев’яних будов, виготовленням простих дерев’яних меблів і т. ін.’ (СУМ X, с. 101); ***Трач*** (СПР IV, с. 124), (вторинне) *Трачу́к* (СПР IV, с. 124) < укр. *трач* ‘той, хто пиляє що-небудь пилкою’ (СУМ X, с. 241), укр. діал. *трач* ‘той, хто розрізує вручну колоду на дошки’ (СЗГ 2, с. 207);

3) будівельна справа й керамічне виробництво: Лисъ ***Го(н)ча(р)***, 1576 р. (ОО, с. 50), Onisko *Garnczarz*, 1620 р. (ОО, с. 194), Хведара Тимошоваго *Гончара*, 1818 р. (МКПЦ, с. 568), *Гончар* (РІ 4, с. 162) < укр. *гонча́ръ* ‘гончар’ (Б-Н, с. 103), *гонча́р* ‘майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини’ (СУМ II, с. 124), див. також (Шульгач, 2023, с. 277); *Гончарик* (РІ 4, с. 163) < укр. *гонча́рик* ‘зменш. до гонча́рь’ (Грінченко 1, с. 309) чи від антропоніма *Гончар* + *-ик*; ***Гутник*** (РІ 4, с. 258), *Гу́тник* (СПР V, с. 40), *Гутнік* (ТДР) < укр. *гутни́к* ‘майстер на склоплавильному заводі’ (Грінченко 1, с. 344); пор. ще ст.-укр *гутникъ* ‘робітник на скляному або плавильному заводі’ (Тимченко 1, с. 194); ***Здун*** (КНН 3, с. 188) < укр. діал. *здун* ‘гончар’ (СЗГ 1, с. 187); Янъ ***Муляр***, 1603 р. (ОО, с. 95), *Муляр* (РІ 6, с. 510) < ст.-укр. *муляръ* ‘муляр’ (Тимченко 1, с. 439), укр. *му́ляр* ‘фахівець, майстер муру-

вання’ (СУМ IV, с. 825); в українській мові лексема *му́ляр* має також значення ‘каменя́р’ (СУМ IV, с. 82; Грінченко 2, с. 454) і ‘маляр’ (Грінченко 2, с. 454); *Мулярчук* (КНН 3, с. 221), *Мулярчу́к* (СПР I, с. 48) < укр. *мулярчу́к* ‘учень муляра’ (Грінченко 2, с. 454) чи від антропооснови *Муляр* + *-чук*; ***Скляр*** (СПР I, с. 56), *Шкляр*, 1913 р. (СПР V, с. 182), (вторинне) *Шклярук* (РІ 9, с. 414) < укр. *скляр* ‘майстер, який склить вікна, вставляє скло у вікна’, ‘робітник скляної промисловості; склороб’ (СУМ IX, с. 287), *шкляр* розм. ‘те саме, що скляр’ (СУМ XI, с. 478); пор. ще ст.-укр. *скляръ, шкляръ* ‘скляр’ (Тимченко 2, с. 325, 497);

4) добування сировини, виробництво різних речовин та торгівля ними: ***Бу́дник*** (СПР IV, с. 16) < укр. *бу́дник* заст. ‘робітник на поташному заводі, на буді’ (СУМ I, с. 248); пор. також ст.-укр. *будникъ* ‘той, хто займається виробленням поташа; працівник на поташному заводі’ (Тимченко 1, с. 72); ***Дегтяр*** (ТДР), *Дехтяр* (РІ 4, с. 328), (вторинне) *Дехтярук* (РІ 4, с. 329), *Дігтяр* (КНН 4, с. 186) < укр. *дигтя́ръ* ‘той, хто продає дьоготь’ (Б-Н, с. 116), *дігтя́р* ‘той, хто виготовляє або продає дьоготь’ (СУМ II, с. 298), *дігтя́р* ‘дігтярник’ (Грінченко 1, с. 388); пор. ще ст.-укр. *дохтаръ* ‘той, хто добуває дьоготь’ (Кровицька, 2002, с. 16), а також мотиваційну лексику в (Шульгач, 2023, с. 270); *Дегтярчук, Дехтярчук* (ТДР) < укр. *дигтярчу́къ* ‘крамар, хлопчик у торговця дьогтем’ (Б-Н, с. 116), *дігтярчу́к* ‘хлопчик-крамар у торговця дьогтем’ (Грінченко 1, с. 388) або від *Дегтяр* чи *Дехтяр* + *-чук*; ***Зварич*** (РІ 4, с. 498) < укр. діал. *зварич* ‘солевар’ (Чучка, 2008, с. 415); ***Мазяр***, (вторинні) *Мазярко, Мазярук, Мазярчук* (КНН 3, с. 213), *Ма́зяр* (СПР IV, с. 71) < укр. *мазя́р* ‘продавець дьогтю’ (Грінченко 2, с. 397), *мазяр* ‘продавець мазі’, укр. діал. *мазе́р* ‘дігтяр’ (Шульгач, 2023, с. 293); ***Ру́дник*** (СПР I, с. 54) < укр. *ру́дник* заст. ‘рудокоп’ (СУМ VII, с. 896); пор. ще ст.-укр. *рудникъ* ‘рудокоп’ (Тимченко 2, с. 299); Wasko ***Smolarz***, 1621 р. (ОО, с. 312), *Смоляр*, (вторинне) *Смолярчук* (КНН 4, с. 246), *Смо́ляр* (СПР IV, с. 113) < укр. *смоля́р* ‘смоляр, смоловар’ (Грінченко 4, с. 159), *смоля́р* ‘той, хто займається смолокурінням’ (СУМ IX, с. 416), укр. діал. *смола́рь* ‘смоловар’ (Шульгач, 2023, с. 311); ***Соляр*** (РІ 8, с. 393) < укр. *соля́р* заст. ‘солевар’, ‘той, хто торгує сіллю’ (СУМ IX, с. 453); Рома(н) ***Угля(р)***, 1576 р. (ОО, с. 50) < ст.-укр. *угляръ* ‘той, хто випалює деревне вугілля’ (Кровицька, 2002, с. 16);

5) оброблення волокна, ткацтво, виготовлення предметів домашнього вжитку та пошиття одягу: ***Бердник*** (ТДР) < укр. *бе́рдник* ‘майстер, який робить берда’, пор. укр. *бе́рдо* ‘деталь ткацького верстата, що нагадує гребінь у рамці’ (СУМ I, с. 158); пор. ще ст.-укр. *бердникъ* ‘майстер, який робить берда’ (Тимченко 1, с. 52); ***Бердар*** (КНН 4, с. 162) < укр. діал. *берда́рь* ‘майстер, який виготовляє берда’ [пор. також укр. та слов’ян. антропоніми та апелятивні відповідники в (Шульгач, 2021, с. 72)]; ***Кнап*** (КНН 3, с. 196) < укр. *кнап* ‘ткач’ (Грінченко 2, с. 257); ***Коберник*** (РІ 5, с. 240), пор. ст.-укр. *коберникъ* ‘килимовий майстер’ (Тимченко 1, с. 369); Данило ***Кравець***, 1576 р. (ОО, с. 50), Иванъ Григоріевъ *Кравецъ*, 1860 р. (МК, с. 23), *Кравець* (РІ 5, с. 443), *Краве́ць* (СПР IV, с. 59) < ст.-укр. *кравецъ* ‘кравець’ (Тимченко 1, с. 382), укр. *краве́ць* ‘фахівець із пошиття

одягу' (СУМ IV, с. 319); (вторинні) *Кравченко*, 1913 р. (ВЮЗК, с. 745), *Кра́вченко* (СПР I, с. 43) < укр. *кравче́нко* 'учень кравця; кравецький підмайстер' (СУМ IV, с. 319) або від *Кравець* + *-енк-(-о)*; Петра Николаева *Кравчука*, 1818 р. (МКПЦ, с. 191), *Кравчук* (РІ 5, с. 447), *Кравчу́к* (СПР I, с. 43) < укр. *кравчу́къ* 'учень кравця' (Б-Н, с. 195) або від антропоніма *Кравець* + *-ук*; Якубъ ***Кравъчикъ***, Миско *Кравъчикъ*, 1576 р. (ОО, с. 51) < укр. *кра́вчик* 'зменш.-пестл. до крове́ць', заст. 'учень кравця; кравецький підмайстер' (СУМ IV, с. 319), *кра́вчик* 'зменш. до крове́ць' (Б-Н, с. 195) або від *Кравець* + *-ик* (зауважимо, що суфіксація могла відбутися на апелятивному рівні, а прізвище утворено лексико-семантичним способом); *Кравчишин* (КНН 3, с. 202) < укр. *кравчи́шин* прикм. до *кравчи́ха*, пор. укр. *кравчи́ха* 'жін. до крове́ць' (СУМ IV, с. 319), *кравчи́ха* 'кравчиха' (Б-Н, с. 195); ***Пряду́н***, (вторинне) *Прядуне́ць* (СПР IV, с. 98) < укр. *пряду́н* 'прядильник' (Грінченко 3, с. 493); ***Суконник*** (РІ 8, с. 477), *Суко́нник* (СПР IV, с. 118) < ст.-укр. *суконникъ* 'той, хто виробляє сукно' (Кровицька, 2002, с. 13); Маты(с) ***Тка(ч)***, 1603 р. (ОО, с. 92), *Ткач* (КНН 2, с. 61), (вторинне) *Ткачик* (РІ 9, с. 119) < укр. *ткач* 'робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' (СУМ X, с. 153); *Ткачу́к* (СПР I, с. 59) < укр. *ткачу́к* заст. 'учень ткача' (ВТС, с. 1456) або від антропоніма *Ткач* + *-ук*; Томило ***Шаповалъ***, 1603 р. (ОО, с. 96), *Шаповал* (РІ 9, с. 355), *Шапова́л* (СПР V, с. 178), (вторинні) Занко *Шаповалчик*, 1576 р. (ОО, с. 51) *Шаповалюк* (ТДР) < ст.-укр. *шаповалъ* 'той, хто збиває шерсть' (Тимченко 2, с. 488), укр. *шапова́л* спец. 'майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння' (СУМ XI, с. 409);

6) оброблення шкіри та виготовлення предметів, речей із неї: Василія Іоаннова ***Гарбара***, 1818 р. (МКПЦ, с. 166), *Гарбар*, (вторинні) *Гарбарук, Гарбарчук* (КНН 4, с. 176) < ст.-укр. *гарбаръ* 'шкіряник' (Тимченко 1, с. 171), укр. *га́рба́р* заст. 'кушнір' (СУМ II, с. 29); ***Кожарко*** (РІ 5, с. 297), *Кожа́рко* (СПР IV, с. 53) < *Кожар* < ст.-укр. *кожаръ* 'шкіряник' (Шульгач, 2021, с. 73); ***Кожемякін*** (ТДР) < *Кожемяка*, пор. ст.-укр. *кожемяка* 'шкіряник' (Тимченко 1, с. 370); Степанъ ***Ку(ш)ни(р)***, 1603 р. (ОО, с. 96), Ниторъ Андреевъ *Кушниръ*, 1860 р. (МК, с. 149), *Кушнір* (КНН 3, с. 206), *Кушні́р* (СПР I, с. 44), (вторинне) *Кушнірук* (КНН 3, с. 206) < ст.-укр. *кушнъръ* 'кушнір' (Тимченко 1, с. 394), укр. *кушні́р* 'фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутряні вироби' (СУМ IV, с. 425); *Кушнірчук* (КНН 3, с. 206) < укр. *кушнирчу́къ* 'учень кушніра' (Б-Н, с. 202) або від *Кушнір* + *-чук*; Ива(н) ***Рима(р)***, 1576 р. (ОО, с. 50), Назаръ Аѳанасіевъ *Рымаръ*, 1860 р. (МК, с. 32), *Римар* (РІ 8, с. 128), *Рима́р* (СПР V, с. 137), (вторинне) *Римарець* (КНН 3, с. 240) < ст.-укр. *римарь* 'шорник' (Тимченко 2, с. 272), укр. *ри́мар* розм., рідко 'те саме, що ли́мар' (СУМ VII, с. 535); *Римарчук* (РІ 8, с. 128) < укр. *римарчук* 'підмайстер у римаря' (Грінченко 4, с. 16) або від *Римар* + *-чук*; ***Сапожник*** (ТДР) < ст.-укр. *сапожникъ* 'швець' (Кровицька, 2002, с. 13); ***Чоботар*** (СПР V, с. 177) < укр. *чобота́р* 'майстер, який шиє і ремонтує чоботи та інші види взуття; швець' (СУМ XI, с. 346); пор. ще ст.-укр. *чоботаръ* 'швець' (Тимченко 2, с. 483); Бо(л)троме(и) ***Швецъ***, Ωма(н)-

ка *Шве(ц)ъ*, 1576 р. (ОО, с. 50), *Швець* (ІМС, с. 150), (вторинні) *Швецюк* (КНН 3, с. 273) < ст.-укр. *швець* ‘кравець’ (Тимченко 2, с. 491), укр. *швець* ‘майстер, що шиє і лагодить взуття’ (СУМ XI, с. 429); Миско *Шевчикъ*, 1576 р. (ОО, с. 51), *Шевчик* (РІ 9, с. 371), *Шéвчик* (СПР I, с. 62) < укр. *шéвчикъ* ‘учень, робітник чоботаря’ (Б-Н, с. 397), *шéвчик* ‘пестл. до швець’ (СУМ XI, с. 435) або від *Швець* + *-ик*; Игнатъ Григоріевъ *Шевчукъ*, 1860 р. (МК, с. 92), *Шевчук* (РІ 9, с. 371), *Шевчýк* (СПР IV, с. 143; СПР V, с. 180) < укр. *шевчýк* ‘учень шевця’, ‘помічник шевця’ (СУМ XI, с. 435) або від антропоніма *Швець* + *-ук*; ***Шустер*** (ТДР), *Шýстер* (СПР V, с. 184), (вторинне) *Шустерук* (РІ 9, с. 448) < укр. діал. *шустер* ‘швець’ (Чучка, 2008, с. 416);

7) виробництво, приготування та реалізація продуктів харчування: ***Бражник*** (КНН 4, с. 167) < укр. *брáжник* ‘продавець браги’ (Грінченко 1, с. 91), пор. також ст.-укр. діал. *бражъникъ* ‘продавець браги’ (СУМ XVI—XVII ст. 3, с. 47); Андре(и) ***Винникъ***, 1603 р. (ОО, с. 96), *Винник* (ТДР) < ст.-укр. *винникъ, винъникъ* ‘винороб, винар’ (СУМ XVI—XVII ст. 4, с. 62), укр. *вúнник* заст. ‘той, хто виготовляв горілку і спирт’ (СУМ I, с. 441), *вúнник* ‘винокур’ (Грінченко 1, с. 173); ***Калашник*** < укр. *калáшник* ‘пекар, що робить калачі’ (Грінченко 2, с. 210), пор. ще ст.-укр. *калачъникъ, калачъныкъ, колачникъ, колачъникъ* ‘пекар’ (СУМ XVI—XVII ст. 14, с. 172), укр. *калáчник* ‘той, хто випікає калачі; продавець калачів’ (СУМ XI, с. 687); ***Козоріз*** (РІ 5, с. 317) < укр. *козорíз* ‘м’ясник, який ріже кіз’ (Грінченко 2, с. 266); пор. також ст.-укр. діал. *козорѣзъ* ‘козоріз’ (СУМ XVI—XVII ст. 14, с. 170); ***Кухар*** (ІМС, с. 183), *Кýхар*, (вторинні) *Кухарéць* (СПР I, с. 44), *Кухарук* (РІ 5, с. 558), *Кухарýк* (СПР IV, с. 63) < укр. *кýхар* ‘те саме, що куховáр’, *куховáр* ‘робітник, що готує їжу’ (СУМ IV, с. 420); пор. також ст.-укр. *кухаръ* ‘кухар, куховар’ (СУМ XVI—XVII ст. 15, с. 204); *Кухарчук* (КНН 3, с. 206), *Кухарчýк* (СПР I, с. 44) < укр. *кухарчýк* ‘хлопчик, який допомагає кухареві; хлопчик на кухні’ (СУМ IV, с. 420) або від антропоніма *Кухар* + *-чук* чи від *Кухарча* + *-ук*, пор. *кухáрка* ‘жін. до кýхар’ (СУМ IV, с. 420), *кýхáрка* ‘кухарка, куховарка’ і *кухарча* ‘кухарчук’ (Грінченко 2, с. 333); Авраамъ Ивановъ ***Кухта***, 1860 р. (МК, с. 96), *Кýхта* (СПР IV, с. 63), (вторинне) *Кухтюк* (СПР I, с. 44) < укр. *кýхта*, діал. ‘кухарчук’ (СУМ IV, с. 421); ***Мельник*** (КНН 3, с. 217), *Мéльник* (СПР I, с. 47) < укр. *мéльник* ‘власник млина або той, хто працює в млині; мірошник’ (СУМ IV, с. 671); пор. також ст.-укр. *мельникъ, мелник, мелникъ, мелъникъ* ‘мельник, мірошник’ (СУМ XVI—XVII ст. 17, с. 103); Моисей Ивановъ ***Мелничукъ***, 1860 р. (МК, с. 142), *Мельничук* (КНН 3, с. 217), *Мельничýк* (СПР V, с. 104) < укр. *мельничýк* ‘помічник мельника’ (Грінченко 2, с. 416) або від *Мельник* + *-ук*; ***Мірóшник*** (СПР IV, с. 78) < укр. *мірóшник* ‘власник млина; той, хто працює в млині; мельник’ (СУМ IV, с. 746); ***Олíйник*** (СПР V, с. 119) < укр. *олíйник* заст. ‘той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці’ (СУМ V, с. 689); Хома ***Пивова(р)***, 1603 р. (ОО, с. 96), *Пивовар* (РІ 7, с. 505), (вторинні) *Пивоварник* (КНН 3, с. 231), *Пивоварчýк* (СПР V, с. 126), Кипріанъ Григоріевъ *Пивоварчукъ, 1860 р.* (МК, с. 145), *Пивоварчик* (РІ 7, с. 506) < укр. *пивовáр* ‘той, хто варить пиво’ (СУМ VI, с. 350); ***Повар*** (КНН 3, с. 233), *Пóвар* (СПР IV,

с. 94) < укр. *по́вар*, розм. ‘те саме, що ку́хар’ (СУМ VI, с. 635); *Поварчук* (ТДР) < укр. *поварчу́к*, розм. ‘хлопчик, який допомагає поварові’ (СУМ VI, с. 635) або від антропоніма *Повар* + *-чук*; Гаврило ***Резник***, Лецко ***Резникъ***, 1576 р. (ОО, с. 51), *Різник*, (вторинне) *Різничук* (ТДР) < ст.-укр. *рѣзникъ, рѣзныкъ* ‘м’ясник’ (Тимченко 2, с. 303), укр. *різни́к* ‘той, хто забиває худобу або птицю на м’ясо’, ‘продавець м’яса; м’ясник’ (СУМ VII, с. 565), ***Тютюнник*** (КНН 3, с. 261) < укр. *тютю́нник* ‘той, хто вирощує тютюн’, ‘робітник тютюнової промисловості’, заст. ‘торговець тютюном’ (СУМ X, с. 335); Петра Васильева ***Шинкаря***, 1818 р. (МКПЦ, с. 181), *Шинкар* (ІМС, с. 406), *Шинка́р* (СПР I, с. 63) < ст.-укр. *шинкаръ* ‘власник шинку’ (Тимченко 2, с. 494), укр. *шинка́р*, заст. ‘власник шинку або продавець у ньому’ (СУМ XI, с. 453), *Шинкарук* (РІ 9, с. 409), *Шинкару́к* (СПР IV, с. 145) < укр. *шинкару́к*, те саме, що *корчмару́к, корчмару́к* ‘помічник, слуга, учень корчмаря; шинкарук’ (ВТС, с. 578, 1621) або від антропоніма *Шинкар* + *-ук*;

8) транспортна галузь: ***Кучер*** (КНН 3, с. 206), *Ку́чер*, (вторинні) *Кучеро́к, Кучеру́к* (СПР V, с. 87) < укр. *ку́чер*, розм. ‘те саме, що візни́к’ (СУМ IV, с. 422); *Машталер,* ***Машталір*** (КНН 3, с. 216) < укр. *машталі́р*, заст. ‘візник’ (СУМ IV, с. 659); пор. також ст.-укр. *машталѣръ* ‘старший конюх’ (Тимченко 1, с. 424); Гри(ц)ко ***Фу(р)манъ***, 1603 р. (ОО, с. 96), *Фурман*, (вторинні) *Фурманчук* (КНН 3, с. 264), *Фу́рманець, Фурманю́к* (СПР IV, с. 130), *Фурмане́ць* (СПР V, с. 166) < укр. *фу́рман*, заст. ‘візник’ (СУМ X, с. 655), укр. діал. *фу́рман, ху́рман* стар. ‘візник (переважно на бричці)’ (СПГ, с. 222); ***Мостови́й*** (СПР I, с. 48) < укр. *мостови́й*, заст. ‘той, хто збирає податок за проїзд через міст’ (СУМ IV, с. 809); ***Чума́к*** (СПР V, с. 177), (вторинне) *Чумаке́вич* (СПР I, с. 62) < укр. *чума́к* ‘візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу’ (СУМ XI, с. 382), *чума́къ* ‘промисловець, українець, який ішов із воловими підводами на Дон по рибу чи в Крим по сіль’ (Б-Н, с. 393);

9) різні види сільськогосподарської діяльности, зокрема такі галузі:

а) тваринництво: ***Вівчар*** (ТДР), (вторинне) *Вівчарук* (РІ 3, с. 490) < укр. *вівча́р* ‘той, хто доглядає овець; овечий пастух, чабан’, ‘той, хто займається вівчарством’ (СУМ I, с. 551); ***Волове́ць*** (СПР I, с. 33) < **воловець*, пор. ст.-укр. *воловець* ‘той, хто пасе волів’ (Кровицька, 2002, с. 14), ‘воловий пастух’ (Тимченко 1, с. 297); ***Гайдай*** (РІ 4, с. 77), (вторинне) *Гайдайчук,* ***Гайдар*** (ТДР) < укр. *гайда́й, гайда́р*, діал. ‘вівчар’ (СУМ II, с. 16), укр. діал. *гайда́й* ‘погонич волів’ (СПГ, с. 51); ***Козар*** (ТДР), (вторинне) *Козарчу́к* (СПР V, с. 72) < укр. *коза́р*, рідко ‘пастух кіз’ (СУМ IV, с. 210), *коза́ръ* ‘пастух кіз’ (Грінченко 2, с. 265); пор. також ст.-укр. *козаръ, козяръ* ‘козар; пастух кіз’ (СУМ XVI—XVII ст. 14, с. 164), укр. діал. *козар* ‘один із колядників’ (СЗГ 1, с. 233); Sawka ***Koziarz***, 1621 р. (ОО, с. 313), *Козяр* (РІ 5, с. 320), (вторинні) *Козярець* (ІМС, с. 159), *Козярук, Козярчук* (РІ 5, с. 322) < укр. *козя́р* ‘пастух кіз’ (ЕСУМ 2, с. 494), ‘пастух’ (МНС, с. 351); ***Конюх*** (ТДР) < укр. *ко́нюх* ‘той, хто доглядає коней’ (СУМ IV, с. 276); пор. також ст.-укр. *конюхъ* ‘конюх’ (СУМ XVI—XVII ст. 15, с. 4); ***Косарів*** (ТДР), ***Косару́к***, ***Косарчу́к*** (СПР IV, с. 57) < *Косар* < укр. *коса́р* ‘той, хто косить траву, збіжжя тощо’

(СУМ IV, с. 304); пор. ще ст.-укр. *косаръ* ‘косар’ (СУМ XVI—XVII ст. 15, с. 46); ***Косарик*** (ТДР) < укр. *коса́рик* ‘зменш.-пестл. до коса́р’ (СУМ IV, с. 304) або від антропооснови *Косар* + *-ик*; ***Овчар*** (РІ 7, с. 307), (вторинне) *Овчарук* (КНН 3, с. 225) < укр. *овча́рь* ‘вівчар’ (Грінченко 3, с. 34), укр. діал. *овча́р* ‘вівчар’ (СПГ, с. 141); пор. ще ст.-укр. *овчарь* ‘вівчар; пастух овець’ (Тимченко 2, с. 26); ***Пастух*** (РІ 7, с. 454) < укр. *пасту́х* ‘той, хто пасе стадо, череду, отару і т. ін.’ (СУМ VI, с. 91); *Пастушок* (РІ 7, с. 455) < укр. *пастушок* ‘зменш. до пасту́х’ (СУМ VI, с. 92), укр. діал. *пастушок* ‘підліток, який пасе худобу’ (СЗГ 2, с. 31); ***Погонець*** (КНН 4, с. 234) < укр. *пого́нець*, діал. *погонич, пого́нич* ‘той, хто поганяє, супроводжує запряжених або нав’ючених тварин (коней, волів і т. ін.)’ (СУМ VI, с. 719); пор. ще ст.-укр. *погонычъ* ‘погонич’ (Тимченко 2, с. 127); Ивашина ***Пта(ш)никъ***, Гри(ц)ко ***Пташъникъ***, Ѡлешко ***Пташъни(к)***, 1576 р. (ОО, с. 56), *Пта́шник* (СПР IV, с. 99), *Пташнюк* (КНН 4, с. 237) < ст.-укр. *пташникъ* ‘той, хто відловлює птахів’ (Тимченко 2, с. 256), укр. *пта́шник* ‘той, хто доглядає свійську птицю’ (СУМ VII, с. 380); ***Свинар***, (вторинне) *Свинарчук* (КНН 4, с. 243) < укр. *свина́р* ‘той, хто доглядає свиней’, заст. ‘пастух свиней; свинопас’ (СУМ IX, с. 70); Demian ***Sieczkarz***, 1621 р. (ОО, с. 316) < ст.-укр. *сѣчкаръ* ‘різальник соломи’ (Тимченко 2, с. 383), пор. також укр. *січка́р* ‘робітник, який виготовляє кормову січку’, ‘той, хто працює біля січкарні’ (ВТС, с. 1325); ***Ста́дник*** (СПР V, с. 152), (вторинне) *Стадничук* (РІ 8, с. 407) < укр. *ста́дник*, заст. ‘пастух (перев. при табуні)’ (СУМ IX, с. 636); пор. ще ст.-укр. *стадникъ* ‘пастух; доглядач стад’ (Тимченко 2, с. 358); ***Чабан*** (КНН 3, с. 269), (вторинне) *Чабанюк* (ТДР) < укр. *чаба́н* ‘те саме, що вівчар’ (СУМ XI, с. 259); *Чабаненко* (КНН 3, с. 269) < укр. *чабане́нко* ‘молодий чабан’ (СУМ XI, с. 259) або від антропоніма *Чабан* + *-енк-(-о)*; *Чабанець* (ТДР) < укр. *чабане́ць* ‘зменш.-пестл. до чаба́н’ (СУМ XI, с. 259) або від антропоніма *Чабан* + *-ець*; ***Чередни́к*** (СПР I, с. 61) < укр. *чередни́к* ‘людина, яка пасе череду; пастух’ (СУМ XI, с. 304), *чередни́к* ‘пастух стада рогатої худоби’ (Грінченко 4, с. 455); пор. ще ст.-укр. *чередникъ* ‘пастух’ (Тимченко 2, с. 478);

б) землеробство: ***Гуменний*** (РІ 4, с. 244) < укр. *гуме́нний*, заст. ‘прикажчик, що організовував роботу на току поміщика’ (СУМ II, с. 193) < укр. *гумно́*, діал. ‘тік з господарчими будівлями біля житла або й за селом’ (СУМ II, с. 193); ***Копач*** (КНН 3, с. 199), *Ко́пач* (СПР V, с. 75) < укр. *копа́ч* ‘робітник, що копає землю; землекоп’ (СУМ IV, с. 280); пор. ще ст.-укр. *копачъ* ‘копальник, рудокоп’ (Тимченко 1, с. 377); ***Огородник*** (РІ 7, с. 309), (вторинне) *Огородничук* (РІ 7, с. 313) < укр. *огоро́дник, горо́дник* ‘той, хто займається городництвом; овочівник’ (СУМ II, с. 136; СУМ V, с. 620); пор. також ст.-укр. *огородникъ* ‘селянин, що має садибу з городами, без пайової землі’, ‘садівник’ (Тимченко 2, с. 29); ***Хмеляр*** (КНН 4, с. 259) < укр. *хмеля́р* ‘той, хто вирощує хміль’ (СУМ XI, с. 96); ***Пахар*** (ТДР) < укр. *па́хар*, діал. ‘орач’ (СУМ VI, с. 100); пор. ще ст.-укр. *пахаръ* ‘орач, землероб’ (Кровицька, 2002, с. 14); ***Ратайчик*** (РІ 8, с. 107), пов’язане з укр. *ра́та́й* нар.-поет., заст. ‘плугатар, орач’ (СУМ VII, с. 453); пор. ще ст.-укр. *ратай* ‘орач’ (Тимченко 2, с. 267);

Сівак (ТДР) < укр. *сіва́к*, діал. ‘сівач’ (СУМ IX, с. 211); ***Сівач*** (РІ 8, с. 323), (вторинне) *Сівачук* (ТДР) < укр. *сіва́ч* ‘той, хто висіває в ґрунт’ (СУМ IX, с. 211), пор. ще ст.-укр. *сѣвачъ* ‘сіяч’ (Кровицька, 2002, с. 14);

в) лісівництво, садівництво: ***Боровий*** (ІМС, с. 99) < укр. *борови́й* ‘лісник’ (МНС, с. 40); ***Гайовий*** (КНН 4, с. 175) < укр. *гайови́й* ‘лісовий сторож’ (Грінченко 1, с. 266), укр. діал. *гайовий* ‘лісник’ (СЗГ 1, с. 83); ***Лісничий*** (ТДР) < укр. *лісни́чий* ‘службовець лісництва, а також завідуючий ним’ (СУМ IV, с. 523); ***Лісовий*** (КНН 3, с. 210) < укр. *лісови́й* ‘лісовий сторож’ (Грінченко 2, с. 370); ***Лісовик*** (ТДР) < укр. *лісови́к* ‘лісник, лісовий сторож’ (Грінченко 2, с. 370); ***Побережник*** (РІ 7, с. 538) < укр. *побережни́к* ‘лісовий сторож, лісник’ (Грінченко 3, с. 201), укр. діал. *побере́жник* ‘лісник’ (СЗГ 2, с. 57); ***Садовий*** (РІ 8, с. 212) < укр. *садо́вий* ‘який займається роботою в саду’ (СУМ IX, с. 12); ***Садовник*** (РІ 8, с. 212) < укр. *садовни́к, садівни́к* ‘садівник’ (Грінченко 4, с. 95—96), *садівни́к* ‘фахівець із садівництва, особа, що вирощує та доглядає садові рослини’ (СУМ IX, с. 12);

г) мисливство, рибальство: ***Бобровник*** (РІ 3, с. 278) < укр. *бобро́вник* ‘мисливець на бобрів, бобровий промисловик’ (Грінченко 1, с. 78); ***Ловчик*** (ТДР) < укр. *ло́вчик* ‘зменш. до ловець’, *лове́ць* ‘мисливець’ (Грінченко 2, с. 373—374); ***Мисливець*** (ТДР) < укр. *мисли́вець* ‘той, хто займається, захоплюється мисливством’ (СУМ IV, с. 717); ***Рибак*** (КНН 3, с. 240) < укр. *риба́к* ‘людина, яка ловить рибу, займається рибальством; риболов’ (СУМ VII, с. 527); Стецюк-*Стрілець* (КНН 4, с. 249), ***Стрілець*** (КНН 3, с. 255), (вторинні) *Стрі́льчик* (СПР V, с. 154), *Стрільчук* (РІ 8, с. 468) < укр. *стріле́ць* ‘той, хто стріляє, хто вміє стріляти’ (СУМ IX, с. 774);

ґ) бджільництво: ***Бортник,*** *Бортнік* (КНН 4, с. 166) < укр. *бо́ртник* ‘той, хто займається бортництвом’ (СУМ I, с. 221), укр. діал. *бо́ртнік* старе поліське ‘пасічник’ (СПГ, с. 35); пор. ще ст.-укр. *бортникъ, бортныкъ, борътъникъ* ‘бортник’ (СУМ XVI—XVII ст. 3, с. 37); ***Воскобійник*** (ТДР) < укр. *воскобі́йник* ‘той, хто добуває віск із вощини’ (СУМ I, с. 743), ‘воскобій і господар воскобійні’ (Грінченко 1, с. 256); пор. також ст.-укр. *воскобойникъ* ‘воскобійник’ (СУМ XVI—XVII ст. 4, с. 239); ***Пасічник*** (ІМС, с. 226), пор. також *Пасічникова Соснина* — назва лісу на Ровенщині (СММР, с. 347) < укр. *па́січник* ‘той, хто розводить бджіл, працює на пасіці; бджоляр’ (СУМ VI, с. 86);

10) інші види ремесел і промислів (характерних для досліджуваної території, але зниклих): ***Бочар*** (ТДР) < укр. діал. *бочар* ‘майстер, що виготовляє бочки’ (Фандуль, 2015, с. 687), *боча́рь* ‘боднар’ (Шульгач, 2023, с. 266); Chylko ***Dudarz***, 1620 р. (ОО, с. 205), *Дудар* (РІ 4, с. 400), *Ду́дар*, (вторинне) *Дударчу́к* (СПР IV, с. 38) < ст.-укр. *дударъ* ‘дудар’ (СУМ XVI—XVII ст. 8, с. 223), укр. *дуда́р* ‘майстер, що робить дудки’ (СУМ II, с. 431); *Дударик* (РІ 4, с. 400), *Дуда́рик* (СПР I, с. 37) < укр. *дуда́рик* ‘зменш.-пестл. до дуда́р’ (СУМ II, с. 431) або від антропоніма *Дудар* + *-ик*; ***Ковшар*** (ТДР) < укр. діал. *ковшар* ‘той, хто виготовляв ковші’ (Скорук, Случик, 2018, с. 127); ***Колесник,*** *Колісник* (КНН 3, с. 198) < укр. *колісни́к* ‘колісний майстер’ (СУМ IV, с. 225); ***Колодій***, (вторинні) *Колодійчук* (ТДР), *Колодійча́к* (СПР V,

с. 73) < укр. *колоді́й*, діал. ‘колісник’ (СУМ IV, с. 228); ***Линник*** (КНН 3, с. 209), *Ли́нник* (СПР I, с. 45) < укр. *линник* ‘мотузник, канатник’ (Скорук, Случик, 2018, с. 127); ***Млинарчик*** (РІ 6, с. 469) < *Млинар* < укр. *млина́р*, діал. ‘мельник’ (СУМ IV, с. 764); Нико(н) ***Седъля(р)***, 1576 р. (ОО, с. 50), *Седляр* (РІ 8, с. 257), *Се́дляр* (СПР IV, с. 108) < ст.-укр. *сѣдляръ* ‘сідляр’ (Шульгач, 2023, с. 308), укр. *сідля́р* ‘майстер, який робить, виготовляє сідла’ (СУМ IX, с. 215), *сідля́р* ‘сідельник’ (Грінченко 4, с. 125), Лиховъ ***Сита(р)***, 1603 р. (ОО, с. 97), Hrycko *Sitarz*, 1621 р. (ОО, с. 312), (вторинні) *Ситарук* (ТДР), *Ситарчу́к* (СПР IV, с. 110) < укр. *сита́р* ‘майстер, що виготовляє сита; ситник’ (СУМ IX, с. 206); А(н)дру(с)ко ***Си(т)ни(к)***, 1603 р. (ОО, с. 90), *Си́тник* (СПР IV, с. 111) < ст.-укр. *ситникъ* ‘ситник, що робить сита’ (Тимченко 2, с. 321), укр. *си́тник* ‘майстер що виготовляє сита; ситар’ (СУМ IX, с. 207), *си́тник* ‘той, хто робить сита; ситник’ (Грінченко 4, с. 124); ***Сніцаренко, Сніцарук*** (ТДР) < *Сніцар* < укр. *сни́цар* ‘майстер з художнього різьблення по дереву й карбування по металу’ (СУМ IX, с. 423); пор. ще ст.-укр. *снѣцарь* ‘різьбяр’ (Тимченко 2, с. 338); ***Сте́льмах***, (вторинне) *Стельмащу́к* (СПР V, с. 153), пор. ще *Штельмах* (Фандуль, 2015, с. 687) < укр. *сте́льмах* ‘майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.’, діал. ‘тесляр, тесля’ (СУМ IX, с. 684); ***Решетник*** (ТДР) < укр. *реші́тник* ‘той, хто виготовляє решета’ (СУМ VII, с. 525); пор. також ст.-укр. *решетникъ* ‘той, хто робить решета’ (Тимченко 2, с. 272).

Проаналізований матеріал свідчить про продуктивність відагентивних прізвищ Ровенщини за видом або сферою виробничої діяльности у прізвищевій системі досліджуваної території. У них сутнісно акумульовано ментальні українські риси господарливости, потреби у трудовій діяльності, соціальної відповідальности й активности. Досліджені особові назви співвідносяться із характерними для місцевого населення заняттями: оброблення металу, дерева, шкіри, пошиття одягу, виготовлення продуктів харчування, сільськогосподарського виробництва тощо. Для генези сучасного асемантичного відагентивного прізвища на стадії його формування характерні вмотивованість, конкретність та індивідуалізованість. Імовірно, що перший носій прізвищевої назви за ознакою роду своєї діяльности виділявся серед інших настільки, що був іменований загальною назвою. Іншими словами, характеристичний агентив індивідуалізувався до розряду прізвиська (у незміненій чи зміненій формі), яке передавалося спадково і згодом формалізувалося у прізвище [див. із цього приводу узагальнення Н.Б. Вирсти (Вирста, 2013, с. 39), Ю.К. Редька (Редько, 1968, с. 38—39)].

Більшість відагентивних прізвищ утворена семантичним переосмисленням характеристичних загальних особових назв, засвідчених у тлумачних словниках, або морфологічним, переважно суфіксальним, способом. Значною продуктивністю виділяються словотворчі форманти *-ець, -ик, -ук, -юк, -чук*, меншою — суфікси *-енк(-о), -ин, -ок*. Деякі похідні прізвища можна кваліфікувати як утворення неоднозначного походження, які могли постати в процесі лексико-семантичного перенесення твірного апелятива до розряду прізвищ або суфіксального нарощення антропоніма.

Агентивна лексика репрезентує найхарактерніші для досліджуваної території види виробничої зайнятости населення в історичному розвитку. Деякі давні назви виконавців дій сьогодні вилучені з активного обігу у зв'язку із втратою актуальности відповідного виду діяльности, професії чи ремесла, але згадка про них залишилася у прізвищах. Серед таких назв, зокрема: *дігтя́р* і його похідні прізвища *Дігтяр*, *Дегтяр*, *Дехтяр*, *Дехтярук*, *Дігтяр*, *Дехтярук*, *Дегтярчук*; *дуда́р* і *Дудар*, *Ду́дар*, *Дударик*, *Дуда́рик*, *Дударчу́к*; *фу́рман* і *Фурман*, *Фурманець*, *Фу́рманець*, *Фурмане́ць*, *Фурманчук*, *Фурманю́к*, а також поодинокі антропоніми, утворені переважно лексико-семантичним способом від неактуальних агентивів: *Бердник*, *Будник*, *Волове́ць*, *Гамарник*, *Кнап*, *Коберник*, *Ковшар*, *Ратайчик*, *Рудник*, *Соляр* та ін. З-поміж новіших утворень, які активно використовують нині, виділено прізвища, похідні від загальних особових назв: *ку́хар — Кухар, Ку́хар, Кухаре́ць*, *Кухарук*, *Кухару́к*, *Кухарчук*, *Кухарчу́к*; *ме́льник — Мельник*, *Ме́льник*, *Мельничук*, *Мельничу́к* та ін.

У паралельному використанні таких прізвищ, як: *Боднар* і *Бондар*, *Вівчар* і *Овчар*, *Железняк*, *Желізняк* і *Залізняк*, *Сівак* і *Сівач*, *Скляр* і *Шкляр* — спостерігаємо вплив регіональної розмовної лексики. Сучасне прізвище *Пасічник* < *па́січник* поряд із похідними від давнього поліського апелятива *бо́ртнік* 'пасічник' прізвищами *Бортник*, *Бортнік* свідчать про розвиток і оновлення системи відагентивних прізвищ краю. У перспективі цьому процесові сприятиме також інноваційна лексика, співвідносна із затребуваними видами людської діяльности і новими професіями.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Б-Н — Білецький-Носенко П., Німчук В.В. (упоряд.), Цілуйко К.К. (ред.). (1966). *Словник української мови.* Київ: Наукова думка.

ВТС — Бусел В.Т. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ — Ірпінь: ВТФ «Перун».

ВЮЗК — Довнар-Запольский М.В. (1913). *Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниях.* Киев: Типография Л.М. Фиша и П.Е. Вольфсона.

Грінченко — Грінченко Б. (упоряд.). (1907—1909). *Словарь української мови: у 4 т.* Київ: Ред. журналу «Кіевская старина».

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови: у 7 т.* (т. 1—6). Київ: Наукова думка. (Видання не завершене).

ІМС — Мяловицький А.В. (ред.). (1973). *Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область.* Київ: Головна редакція УРЕ.

КНН — Пура Я.О. (1991—2002). *Край наш у назвах: у 4 ч.* Рівне.

МК — *Метричні книги православних церков Ровенського повіту.* (1860). ДАЖО (Ф. 1. Оп. 78. Спр. 1148). Житомир. https://surl.li/ulkhnz (дата звернення: 23.02.2026).

МКПЦ — *Метричні книги православних церков Ровенського повіту.* (1818). ДАЖО (Ф. 1. Оп. 78. Спр. 1101). Житомир. https://surl.li/gzzhkp (дата звернення: 23.02.2026).

МНС — Желеховський Є. (уклад.). (1886). *Малоруско-німецкий словар: у 2 т.* (т. 1: А—О). Львів: НТШ.

ОО — Атаманенко В. (упоряд.), Винар Л. (ред.). (2004). *Описи Острожчини другої половини XVI — першої половини XVII ст.* Острог: Українське Історичне Товариство.

РІ — Жив'юк А.А. (ред.) та ін. (2006—2021). *Реабілітовані історією. Рівненська область: у 10 кн.* Рівне.

СЗГ — Аркушин Г.Л. (2000). *Словник західнополіських говірок: у 2 т.* Луцьк: Вежа.

СММР — Шийка С.В. (упоряд.)., Карпенко О.П. (ред.). (2016). *Словник мікротопонімів та мікрогідронімів Ровенщини.* Тернопіль: Астон.

СПГ — Лисенко П.С. (1974). *Словник поліських говорів.* Київ: Наукова думка.

СПР — Пура Я.О. (1984—1990). *Сучасні прізвища Рівненщини: у 5 ч.* Рівне.

СУМ — Білодід І.К. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* Київ: Наукова думка.

СУМ XVI—XVII ст. — Гринчишин Д.Г. (ред.). (1994—2022). *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.* Вип. 1—18. Львів. (Видання триває).

ТДР — Телефонний довідник України. За алфавітом. Рівне. (2025). *Проєкт* SPRAVKA109.NET. https://spravka109.net/ua/ukraine (дата звернення: 23.02.2026).

Тимченко — Тимченко Є. (2002—2003). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV—XVIII ст.: у 2 кн.* Київ — Нью-Йорк.

ЛІТЕРАТУРА

Вирста Н.Б. (2013). Українські та німецькі прізвища, мотивовані назвами професій (лексико-семантичний аналіз). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства, 6* (1), 36—46.

Глуховцева К.Д. (2015). *Етнолінгвістичний аспект вивчення прізвищ жителів Луганщини: монографія.* Старобільськ: Вид-во Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Клименко Н.Ф. (2004). Назви виконавців дії. *Українська мова: енциклопедія* (с. 391—392). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Кровицька О. (2002). *Назви осіб в українській мовній традиції XVI—XVIII ст. Семантика і словотвір.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Павликівська Н.М., Івацко М.В. (2023). Лексична база прізвищ (на матеріалі села Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства, 27* (1), 79—82.

Редько Ю.К. (1966). *Сучасні українські прізвища.* Київ: Наукова думка.

Редько Ю.К. (1968). *Довідник українських прізвищ.* Київ: Радянська школа.

Скорук І., Случик А. (2018). Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів Ківерцівського району Волинської області. *Лінгвостилістичні студії, 9*, 118—132.

Фандуль О.М. (2015). Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII—XXI ст., мотивовані особовими апелятивами. *Записки з ономастики, 18*, 684—693.

Хвіщук О.В. (2014). Прізвища жителів міста Нововолинська, похідні від назв професій і ремесел. *Молодий вчений, 6* (09), 99—102.

Чучка П.П. (2008). *Антропонімія Закарпаття.* Ужгород: Ужгородський національний університет.

Шульгач В. (2021). Праславянские nomina agentis с суффиксом *-ar'ь (на материале антропонимии). *Слѣдовати достоитъ: Доклади от международната ономастична конференция «Антропоними и антропонимни изследвания в началото на XXI век»* (с. 72—82). София: Изд-во на БАН «Проф. Марин Дринов».

Шульгач В.П. (2023). *Нариси з праслов'янської антропонімії* (ч. VIII). Київ. https://surl.li/yogxdc

Ящук Л. (2025). Прізвища жителів Житомира «Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932—1933 років в Україні», похідні від особових апелятивів. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica, 2*, 78—101. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-78-101

Статтю отримано 02.04.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубіковано 06.07.2026

REFERENCES

Chuchka, P.P. (2008). *Anthroponymy of Transcarpathia*. Uzhgorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).

Fandul, O.M. (2015). Surnames and family names of the Central Khmelnytskyi region of the 17th—21st centuries, motivated by personal appellation. *Notes on onomastics, 18*, 684—693 (in Ukrainian).

Hlukhovtseva, K.D. (2015). *Ethnolinguistic aspect of studying the surnames of residents of Luhansk region*. Starobilsk: Vyd-vo Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).

Khvishchuk, O.V. (2014). Surnames of residents of the city of Novovolynsk, derived from the names of professions and crafts. *Young Scientist, 6* (09), 99—102 (in Ukrainian).

Klymenko, N.F. (2004). Names of performers of actions. *Ukrainian language: encyclopedia* (pp. 391—392). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).

Krovytska, O. (2002). *Names of persons in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th—18th centuries. Semantics and word formation*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Pavlykivska, N.M., & Ivatsko, M.V. (2023). Lexical database of surnames (based on the material of the village of Mizyakivskie Khutory, Vinnytsia district, Vinnytsia region). *Current problems of philology and translation studies, 27* (1), 79—82 (in Ukrainian).

Redko, Yu.K. (1966). *Modern Ukrainian surnames*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Redko, Yu.K. (1968). *Directory of Ukrainian surnames*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukrainian).

Shulhach, V. (2021). Proto-Slavic nomina agentis with the suffix *-ar'ъ (based on anthroponymy). *Slrьdovaty dostoytъ: Reports from the international onomastic conference "Anthroponyms and anthroponymic research at the beginning of the 21st century"* (pp. 72—82). Sofyia: Yzd-vo na BAN "Prof. Maryn Drynov" (in Russian).

Shulhach, V.P. (2023). *Essays on Proto-Slavic Anthroponymy* (Vol. VIII). Kyiv. https://surl.li/yogxdc (in Ukrainian).

Skoruk, I., & Sluchyk, A. (2018). Structural and semantic analysis of surnames of residents of Kivertsivskyi district, Volyn region. *Linguistic-stylistic studies, 9*, 118—132 (in Ukrainian).

Vyrsta, N.B. (2013). Ukrainian and German surnames motivated by the names of professions (lexical-semantic analysis). *Current problems of philology and translation studies, 6* (1), 36—46 (in Ukrainian).

Yashchuk, L. (2025). Surnames of residents of Zhytomyr from the "National Book of Memory of Victims of the Holodomor of 1932—1933 in Ukraine", derived from personal appellation. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica, 2*, 78—101. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-78-101 (in Ukrainian).

Received 02.04.2026
Approved 26.05.2026
Published 06.07.2026

Svitlana Shyika, Candidate of Sciences Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Journalism and Ukrainian Studies
National University of Water Management and Environmental Management
75 Oleksy Novaka St., Rivne 33018, Ukraine
E-mail: svitlanashyyka@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8138-7205

SURNAMES OF THE RIVNE REGION FROM APPELLATIVES BY TYPE OR FIELD OF PRODUCTION ACTIVITY

The article analyzes the agentive surnames of the Rivne region (Rivne region of Ukraine), derived from the names of people in the production sphere of human activity from the standpoint of clarifying their genetic origins and the most probable ways of creation. The classification of proper personal names according to the semantics of the creative bases in lexical-semantic subgroups is used, the optimality of which is proven by the coverage of the study of the majority of selected anthroponyms. It is substantiated by examples that the lexical bases of a significant part of the analyzed surnames essentially accumulate the mental Ukrainian features of economy, the need for labor activity, social responsibility and activity, and are also correlated with the typical occupations of our people — metalworking, wood, leather, weaving and sewing clothes, food production, agricultural production, construction and ceramic production, etc. The formation of most agentive surnames is proven by semantic rethinking of characteristic common personal names, attested in explanatory dictionaries, or by morphological, mainly suffixal, method. Some derivative surnames are considered as formations with double motivation. Agentive vocabulary is presented in surnames in historical development. It is noted that some ancient names of performers of actions are now removed from active circulation due to the loss of relevance of the corresponding type of activity, profession or craft, but the mention of them remained in surnames. Attention is paid to the influence of regional colloquial vocabulary and foreign language factors on the formation of the surname system, examples of single names, parallel use of different graphic forms of writing some surnames are given. The prospects for the formation of new surnames are associated with the development of modern vocabulary, correlated with popular types of human activity and new professions.

Keywords: *agentive, anthroponym, surname, appellative.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.064
УДК 811.161.2'246.2:004.7

Н.Ю. САРГАН, доктор філософії, молодший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sarhan.nadiia@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-7873-3549

ТРАНСОНІМІЗОВАНІ МІКРОТОПОНІМИ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ

У статті досліджено мікротопоніми Житомирського Полісся, які постали внаслідок трансонімізації — одного з різновидів лексико-семантичного способу творення власних назв. Акцентовано на проблемі статусу трансонімізації, яку в ономастичних студіях часто трактують як недериваційний процес. Схарактеризовано основні умови трансонімізації: суміжність, ієрархічну пов'язаність географічних об'єктів, зміну географічної реалії в межах однієї території, а також семантичне переосмислення назви. На основі фактичного матеріалу проаналізовано мікротопоніми, мотивовані ойконімами, гідронімами та іншими мікротопонімами; визначено напрями переходу назв між різними класами онімів. Установлено, що в мікротопонімії трансонімізація може реалізуватися як у «чистому» вигляді, так і в поєднанні з морфологійною трансформацією, складанням основ і використанням додаткових розрізнювальних компонентів. З'ясовано роль мікротопонімів як складника системи власних географічних назв регіону, тісно пов'язаного з локальним топонімним контекстом, і важливого джерела для вивчення історико-культурних і ландшафтних змін.

***Ключові слова**: мікротопонім, гідронім, ойконім, власні географічні назви, трансонімізація, лексико-семантичний словотвір, Житомирське Полісся.*

Дослідження дериваційних процесів у системі власних назв, зокрема трансонімізації, — актуальне питання сучасної ономастики. Це явище неодноразово привертало увагу дослідників. Його докладно проаналізували І.І. Ковалик (Ковалик, 1961), Ю.О. Карпенко (Карпенко, 1990), Є.С. Отін (Отін, 1997а; Отін, 1997б), Є.О. Черепанова (Черепанова, 1999), Д.Г. Бучко (Бучко, 2013) та інші мовознавці. Деякі аспекти зазначеної проблеми висвітлено у працях З.О. Купчинської (Купчинська, 2012),

Цитування: Сарган Н.Ю. (2026). Трансонімізовані мікротопоніми Житомирського Полісся. *Українська мова, 2* (98), 64—73. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.064

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

П.І. Білоусенка й О.О. Самоєнко (Білоусенко, Самоєнко, 2012), С.О. Вербича (Вербич, 2020). У науковій літературі перехід онімів з одного класу в інший кваліфіковано різними термінами (*інтраономастична омонімія, трансономатизація*), що засвідчує складність цього процесу й зумовлює потребу його подальшого вивчення.

Важливий матеріал для вивчення трансонімізації — мікротопонімія, яка вирізняється динамічністю, локальністю та тісним зв'язком із конкретними реаліями. Мікротопонімія Житомирського Полісся становить цінне джерело для такого аналізу, оскільки поєднує архаїчні й новітні назви, що репрезентують різні моделі трансонімізації.

Мета статті — з'ясувати особливості трансонімізації в мікротопонімії Житомирського Полісся та визначити її основні типи й умови реалізації.

Трансонімізація [лінгвісти також уживають терміни *трансономатизація, інтраономастична омонімія* (Ковалик, 1961, с. 281), *топонімна метонімія* (Отін, 1997б, с. 195)] — перехід назв з одного класу онімів в інший. Трансонімізація, як і онімізація, належить до різновидів лексико-семантичного способу творення власних назв.

Трансонімізація має такі специфічні риси:

• граматична неузгодженість назви та лексеми на позначення відповідного денотата, напр.: *Багно* (мрн (2016), м. Малин) (Додаток), *Леонов* (пасов. (2021—2024), с. Замисловичі Олев.) (Додаток), *Осмковъ* (бол., с. Замисловичі Олев.) (Шуберт, 20,6) тощо;

• логічна невідповідність семантики назви йменованій реалії, наприклад мотивувальна основа гелоніма *Избины* (бол. (1846—1863), с. Рудня-Миколаївка Ємлч.) (Шуберт, 21,6) ‹ *избина* ‹ *изба* 'кімната' (Тимченко 1, с. 346) указує на те, що йменована територія має бути місцем проживання людей. Утім болота, як відомо, несприятлива місцевість для проживання людей. Це дає підстави вважати, що зазначену власну географічну назву (далі — ВГН) утворено способом трансонімізації. Аналогійно — і такі ВГН: *Болота́* (мрн (2016), м. Малин) (Додаток), *Дубина* (мрн (2016), м. Малин) (Додаток), *Выгар* (бол. (2021—2024), с. Держанівка Олев.) (Додаток) та ін. Зауважимо, що цей принцип складно застосувати під час дослідження назв урочищ, адже лексема *уро́чище* — 'те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.)', 'ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу і т. ін.)' (СУМ X, с. 483), може позначати різні географічні реалії.

Перенесення назви відбувається за таких умов: суміжність об'єктів, належність об'єкта іншому об'єктові (найчастіше — населеному пункту) чи суб'єктові, зміна географічної реалії в межах однієї території та переосмислення назви.

Трансонімізація поширена серед назв суміжних об'єктів: онім переходить від давнього та/або більш значущого об'єкта (зазвичай це великі водойми, населені пункти, інколи — урочища) до нового та/або менш значущого. Мікротопоніми досліджуваної території, мотивовані назвою суміжного об'єкта, представлені такими групами:

1. Мікротопоніми, мотивовані гідронімами, напр.: *Безудъ* (уроч. (1846—1863), с. Рясне Бараш.) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Безудъ* (СГУ, с. 38; Шуберт, 21,6); *Вершки* (уроч. (1846—1863), с. Червона Воля Грдн.) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Вершки* (СГУ, с. 100; Шуберт, 21,6); *Корма* (уроч. (1846—1863), с. Озеряни Олев.) (Шуберт, 20,6) ‹ назви оз. *Корма* (Шуберт, 20,6); *Лозница* (уроч. (1846—1863), с. Яблонець Н-В.) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Лозниця* (СГУ, с. 319; Шуберт, 21,6); *Омелуша* (уроч. (1846—1863), с. Рудня-Миколаївка Ємлч., сучас. с. Омелуша) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Омелуша* (СГУ, с. 398; Шуберт, 21,6); *Перга* (бол. (1846—1863), с. Білокоровичі Блкр.) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Перга* (СГУ, с. 414; Шуберт, 21,6); *Угля* (уроч. (1846—1863), с. Рудня-Іванівська Ємлч.) (Шуберт, 21,6) ‹ назви р. *Угля* (СГУ, с. 577; Шуберт, 21,6).

2. Мікротопоніми, мотивовані ойконімами: *Веселівка* (х. (1946) Веселівської с. р. Корс.) (АТП, с. 174) ‹ назви с. *Веселівка* (АТП, с. 174); *Городище* (х. (1946) Городищенської с. р. Черн.) (АТП, с. 187) ‹ назви с. *Городище* (АТП, с. 187); *Мали́нівка* (куток (2016), м. Малин) (Додаток) ‹ назви с. *Мали́нівка* (АТП, с. 178); *Роботище* (куток (2021—2024), с. Кропивня Н-В.) (Додаток) ‹ назви с. *Роботище* (АТП, с. 160); *Щербини* (х. (1946) Щербинської с. р. Черн.) (АТП, с. 188) ‹ назви с. *Щербини* (АТП, с. 188).

Етимонами значної кількости відойконімних мікротопонімів слугували назви сукупности людей: патроніми (назви груп людей за ім'ям їхнього предка, батька) на *-ичі* ‹ *-ич*; родинні назви (назви родин за найменуванням їхнього родоначальника) із формантами *-и* / *-і* та низка назв на *-ани* / *-яни*; локально-етнічні назви (найменування груп людей за характером місцевости, на якій вони оселилися) на *-ани* / *-яни* й окремі конфіксальні назви на *-ці*; групові назви мешканців на *-ів-ці* / *-ин-ці* (мотивовані посесивами на *-ів (-ев, -ов), -ин*).

Творення відпатронімних назв на *-ичі* (по батькові) засвідчує, що їх поява припадає на другий етап еволюції суспільства: патріархальну сім'ю родової общини пізнішого часу, коли вся сім'я була зосереджена навколо родоначальника чоловічої статі (Купчинський, 1981, с. 21). Пор. відповідно вторинні мікротопоніми: *Багричи* (бол. (1846—1863), с. Держанівка Олев.) (Шуберт, 21,6), *Бурмичи* (х. (1846—1863), с. Дівочин Овр.) (Шуберт, 20,7), *Шушковичи* (присілок (1471), Жит. пов.) (АЮЗР VII, 2, с. 8) тощо. Основне їхнє призначення — указівка на нащадка, походження і родову належність до особи, названої передсуфіксальною частиною. Антропоніми в основах таких мікротопонімів належать як до традиційних християнських імен [*Петричи* (уроч. (1846—1863), с. Держанівка Олев.) (Шуберт, 21,6)], так і до прізвиськ [*Белокуричи* (уроч. (1846—1863), с. Виступовичі Овр.) (Шуберт, 20,7)]. Формант *-ичі* поєднують з іншими суфіксами на основі значеннєвої близькости, що зумовило появу назв на *-овичі (-йовичі), -евичі (-євичі), -иничі*, напр.: *Радовичи* (уроч. (1846—1863), с. Забаро-Давидівка Ємлч.) (Шуберт, 21,6).

Первинною основою мікроойконімів на *-ани* / *-яни* була загальна назва колективу, яка переходила на назву місця, де проживав цей колектив,

після чого назва місця (території) переходила на назву поселення (Білоусенко, Самоєнко, 2012, с. 38; Царалунга, 2009, с. 190). Назва *Вершаны* (уроч. (1846—1863), с. Рудня-Іванівська Ємлч.) (Шуберт, 21,6), очевидно, номінувала місце проживання мешканців (пор.: ойконіми *Верх* (АТП, с. 70), *Верхи́* (АТП, с. 55, 68) тощо).

Дериваційна модель на *-и / -і* набула активного вжитку порівняно пізніше, тому вона особливо продуктивна в мікротопонімії, пор.: *Барани́* (крин., (2004), с. Перелісянка Звяг.) (СМгУ, с. 112), *Булгари* (житл. масив (2021—2024), м. Звягель) (Додаток); *Голяки* (х. (2021—2024), с. Кропивня Звяг.) (Додаток); *Гриньки* (х. (1946) Кашперівської с. р. Брн.) (АТП, с. 163); *Деркачі* (х. (1946) Липсько-Романівської с. р. Овр.) (АТП, с. 180); *Кулики* (х. (1946) Городецької с. р. Слов.) (АТП, с. 185); *Мотилі* (х. (1946) Омельниківської с. р. Нар.) (АТП, с. 179); *Панчуки* (х. (2021—2024), с. Кропивня Звяг.) (Додаток); *Шинкари* (ділянка дороги (2021—2024), с. Тупальці Звяг.) (Додаток); *Саргани* (куток (2021—2024), с. Кропивня Звяг.) (Додаток).

Д.Г. Бучко в одному зі своїх досліджень розмірковував, «чи правомірно вважати патронімні та родинні назви, тобто назви людей, утворені від антропонімів (іменування патрона чи засновника родини), загальними назвами і писати з малої букви?», і дійшов висновку, що їх варто кваліфікувати як власні назви, а способом їх творення, відповідно, треба вважати не онімізацію, а трансонімізацію (Бучко, 2013, с. 123). У статті «Відродинні ойконіми польсько-українського пограниччя» він зарахував до відродинних також і ВГН, мотивовані етнонімами (Бучко, 2004, с. 155). Услід за Ю.О. Карпенком ми вважаємо етноніми загальними назвами (Карпенко, 2009), проте вони можуть функціювати в ролі власних (прізвиськ та прізвищ). Така їхня особливість ускладнює аналіз ойконімів, адже стверджувати, чи умовна назва села *Жиди* походить від прізвиська засновника (способом трансонімізації), чи від назви етнічної групи першопоселенців (способом онімізації), не маючи історичних відомостей, складно. У цьому контексті мікротопоніми мають певні особливості, на яких закцентуємо.

По-перше, значна кількість мікротопонімів на *-ани / -яни, -и / -і, -ич / -ич-і* позначає незаселені людьми території, що однозначно свідчить про їх утворення способом трансонімізації (*Багричи* (бол. (1846—1863), с. Держанівка Олев.) (Шуберт, 21,6), *Жиди* (кар'єр (2021—2024), с. Романів Жит.) (Додаток).

По-друге, поява назв на *-ич / -ич-і* та *-ани / -яни* припадає на ранній період розвитку суспільства (Купчинська, 2012, с. 131), тоді як одна з особливостей більшости мікротопонімів — тимчасовість їх функціювання. Тому доречніше в такому разі говорити про мотивацію відповідних мікротопонімів родинними назвами, в основах яких — відетнонімні антропоніми (Бучко, 2013, с. 123), що також свідчить про трансонімізацію (крім утворення назв за аналогією).

По-третє, назви людей, які мотивують топоніми, у процесі мовлення функціюють як антропоніми (Лужецька, 2015, с. 184). «Власник поля, пан, мав ім'я і прізвище, — зазначав Д.Г. Бучко, — але оскільки він був

у селі один, то найкращим засобом його ідентифікації було не прізвище, а загальна назва *пан*, яка власне виконувала у цьому випадку роль оніма» (Бучко, 2005, с. 20). Якби антропонім в основі мікротопоніма був загальною назвою, тоді б він не виконував свою функцію — іменувати конкретний індивідуальний об'єкт і диференціювати його з-поміж інших. Отже, у цьому разі також ідеться про трансонімізацію.

Форманти *-ів-ці / -ин-ці* вважають варіантами суфікса *-ець* у формі множини (Франко, 1984, с. 44), а назви на *-ів-ці / -ин-ці* — спадкоємцями назв на *-ичі*. Проте, як зауважив С.О. Вербич, «кваліфікація ойконімів на *-ів-ц-і, -ин-ц-і* як відпатронімних дериватів некоректна, оскільки патронім — це утворення від імені або прізвиська батька, а відпатронімний ойконім — назва поселення, пов'язана з ім'ям батька (предка), що колись проживав у цій місцевості, напр.: *Глібовичі, Путятичі*. Отже, ойконіми з формантами *-ів-ц-і, -ин-ц-і* — це назви, що постали способом онімізації відповідних апелятивів на позначення людей, які мешкали в поселеннях, названих ім'ям першозасновника, або ж вихідців із певного поселення» (Вербич, 2020, с. 62). Тобто йдеться про трансонімізацію: ім'я засновника поселення › назва поселення › назва мешканців (вихідців із) поселення › назва нового населеного пункту, напр.: *Іванківці* (х. (1946) Стрижівської с. р. Любр.) (АТП, с. 178) ‹ *іванківці* ‹ **Іванків* ‹ *Іванко* (Габорак, с. 203—204), *Мико́линці* (дж. (1988), с. Бараші Ємлч.) (СМгУ, с. 156) ‹ *миколинці* ‹ **Миколин* ‹ *Микола*.

З-поміж мікротопонімів «немало похідних утворень від ойконімів і гідронімів, які вже вийшли з ужитку у зв'язку зі зникненням означуваного об'єкта: населеного пункту чи водоймища» (Чеховський, 1996, с. 4). Група ВГН Житомирського Полісся, утворених способом трансонімізації, що є наслідком зміни реалії, представлена такими мікротопонімами: *Дігтярня* (торф. (1959), на півн. схід від м. Олевськ) (СМгУ, с. 128) ‹ *Дегтярня* (уроч. (1846—1863), с. Покровське Олев.) (Шуберт, 20,6); *Довжиця* (торф. (1959), 17 км на півн. схід від смт Олевськ) (СМгУ, с. 128) ‹ *Довжицы* (2 суміжних уроч. (1846—1863), с. Журжевичі та Перга Олев.) (Шуберт, 20,6); *Дриглів* (х. (1946), сучас. с. Дриглів побл. р. Тетерів) (АТП, с. 169) ‹ комп. *Дрыглов* ВГН *Дрыглов Ґбруб* (ос. (1584) на р. Тетерів поблизу м. Чуднів) (АКЖМУ, с. 83); *Кривці* (уроч. (1846—1863) Черв. р-ну) (Шуберт, 22,6) ‹ назви нп *Кривці* ‹ суміжного потоку *Кривець* (Шуберт, 22,6); *Наталицьке* (торф. (1959), 35 км на півн. схід від смт Олевськ) (СМгУ, с. 160) ‹ комп. *Наталицька* ВГН *Наталицка Гора* (уроч. (1846—1863), с. Майдан-Копищенський Олев.) (Шуберт, 20,6); *Оленячі Ріжки* (торф. (1959), 22 км на півн. схід від смт Олевськ) (СМгУ, с. 162) ‹ *Оленины Рожки* (уроч. (1846—1863), с. Рудня-Хочинська Олев.) (Шуберт, 20,6); *Чемерна* (торф. (1959), 20 км на півн. захід від смт Олевськ) (СМгУ, с. 188) ‹ *Чемерно* (уроч. (1846—1863), с. Покровське Олев.) (Шуберт, 20,6).

Цікаві для вивчення конотативні мікротопоніми. Така трансонімізація — це не результат суміжности або посесивности. У цьому разі відбувається переосмислення географічної назви, яка зазнала неповної деонімізації. «Вона одночасно "напівтопонім" і "напівапелятив", — зазначала

Є.О. Черепанова, — своєрідний онімний "мезонім". Вона ще сприймається як назва конкретного об'єкта, але уже семантично розширена, має предметний зміст, здатна вступати в синонімічні відношення з апелятивами (узуальними чи оказіональними)» (Черепанова, 1999, с. 79—80), напр.: *Бе́верлі Гіллз* (куток (2016), м. Малин) (Додаток) ‹ *Беверлі-Гіллз* (місто у США, в окрузі Лос-Анджелес штату Каліфорнія). Назву вулиці могли запозичити з метафоричним значенням *'багате місце' або 'відоме місце'; *Куба* (куток (2021—2024), м. Звягель) (Додаток) ‹ *Куба* (острівна держава Латинської Америки). В.Ф. Баньоі ознакою конотації цього мікротопоніма вважає 'віддалене місце' (Баньоі, 2009, с. 135); жителі м. Звягеля мотивують ВГН так само. *Рубльо́вка* (одна з назв мрн Царське Село (2016), м. Малин) (Додаток) ‹ *Рубльовка* (неофіційна назва території поблизу м. Москви в РФ). Мікротопонім, імовірно, утворено на позначення місця проживання заможних людей, про що свідчить й інша назва мікрорайону *Царське Село*; *Шанха́й* (куток (2016), м. Малин) (Додаток) ‹ *Шанхай* (мегаполіс, найбільше місто за чисельністю населення в КНР). Є.С. Отін зауважував, що на Донбасі Шанхаями називали невпорядковані частини поселень із хаотичною забудовою, що виникали стихійно (Отін, 1997а, с. 231). На думку В.Ф. Баньоі, мотивувальною ознакою цього мікротопоніма на Закарпатті слугує 'брудне, неприбране місце; занедбана територія' або 'багатолюдне місце' (Баньоі, 2009, с. 136). На території досліджуваного об'єкта розміщені гаражі, тому можна припустити, що відповідна назва зазнала трансонімізації на основі конотативної ознаки *'невпорядкована частина поселення з хаотичною забудовою', 'брудне, неприбране місце; занедбана територія'.

Трансонімізація — семантичний процес, який проходить без зміни матеріальної форми твірного слова (семантична трансонімізація), хоч фактично трансонімізація відбувається під час утворення кожної нової власної назви, що постає на базі іншого оніма (Карпенко, 1990, с. 36). Чи не найпоширенішими в цьому контексті є складені назви, мотивовані перенесеним найменуванням іншого об'єкта з доданими розрізнювальними компонентами *великий — малий*, *старий — новий*, що виражають відношення «частина — ціле» чи позначають хронологійну характеристику об'єктів, напр.: *Мала Глумча* (х. (1946) Ємлч.) (АТП, с. 171) ‹ комп. *Глумча*, спільний для ойконімів *Мала Глумча* та *Велика Глумча* (с. (1946) Грдн.) (АТП, с. 168), і раніше функціював, очевидно, як самостійна назва, мотивована гідронімом *Глумча* (СГУ, с. 138) [див.: *Глумчанський* (х. (1946) Велико-Глумчанської с. р. Грдн.) (АТП, с. 168)]; *Бол.*[1] *Перегенъ* та *Мал. Перегенъ* (уроч. (1846—1863), с. Радовель Олев.) (Шуберт, 21,6) також мають спільний мотивувальний компонент *Перегень*; *Б. Цвѣтъ* та *Мал. Цвѣтъ* (бол. (1846—1863), с. Королівка Ємлч.) (Шуберт, 21,6) ‹ мікротопоніма *Цвѣтъ* (уроч. (1846—1863), с. Королівка Ємлч.) (Шуберт, 21,6); *Мала Климентіївка* (х. (1946) Климентіївської с. р. Баран.) (АТП, с. 163) ‹ назви с. *Климентіївка* (АТП, с. 163) + компонент *Мала*; *Мала Язвинка* (потік (1846—1863),

[1] Скорочення *Б.* та *Бол.* трактуємо як рос. 'большой' (укр. 'великий').

с. Червона Воля Грдн.) (Шуберт, 21,6) ‹ *Язвинка* (л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра) (СГУ, с. 634), пор. гідронім *Велика Язвинка* (Шуберт, 21,6); *Нова Крошня* (х. (1946) Крошнянської Другої с. р. Жит.) (АТП, с. 173) ‹ ойконіма *Крошня* (пор. також: *Крошня Друга*) (АТП, с. 173).

Отже, мікротопонімікон Житомирського Полісся — цінне джерело для вивчення трансонімізації, оскільки в ньому широко відображено її різноманітні вияви. Вона реалізується за умови суміжности або ієрархічного зв'язку об'єктів (уроч. *Лозница* ‹ назви р. *Лозниця*; х. *Веселівка* ‹ назви с. *Веселівка*), зміни географічної реалії в межах однієї території (х. *Дриглів* ‹ компонент *Дрыглов* назви ос. *Дрыглов Ѡбруб*) та семантичного переосмислення назви (куток м. *Шанха́й* ‹ назви мегаполіса *Шанхай*). Трансонімізація — дериваційний процес, який може відбуватися як у відносно «чистому» вигляді, так і в поєднанні із засобами словотвору, зокрема з додаванням розрізнювальних компонентів *великий — малий*, *старий — новий*, що відображають відношення «частина — ціле» або хронологію заснування об'єкта чи назви (х. *Мала Глумча*, с. *Велика Глумча* ‹ **Глумча*, пор. назву р. *Глумча*, вторинну щодо наведених ойконімів). Часто етимологія похідних назв прозора, оскільки їх поява безпосередньо пов'язана з відомим топонімом. Водночас фактичний матеріал репрезентує мікротопоніми, які зазнали часткової або повної деетимологізації, що ускладнює їх інтерпретацію та потребує залучення історичних джерел (пор.: уроч. *Безудъ*, бол. *Перга* тощо).

Список скорочень: бол. — болото; дж. — джерело; житл. — житловий; крин. — криниця; лівобер. — лівобережний; м. — місто; мрн — мікрорайон; нп — населений пункт; обл. — область; п. — права притока; пасов. — пасовище; півн. — північ; пов. — повіт; прізв. — прізвище; р. — річка; с. — село; смт — селище міського типу; с. р. — селищна рада; сучас. — сучасний; тер. — територія; торф. — торфовище; уроч. — урочище; х. — хутір.

Скорочення назв адміністративно-територіальних одиниць: отг, сільські та міські ради, райони (подано за попереднім адміністративно-територіальним устроєм, до 2020 р.), волості, повіти: Баран. — Баранівськ(ий); Бараш. — Барашівськ(ий); Блкр. — Білокоровицька; Грдн. — Городницьк(ий); Ємлч. — Ємільчинськ(ий); Жит. — Житомирськ(ий); Корс. — Коростенськ(ий); Лугин. — Лугинськ(ий); Нар. — Народицький; Н-В. — Новоград-Волинськ(ий); Овр. — Овруцьк(ий); Олев. — Олевськ(ий); Пот. — Потіївськ(ий); Слов. — Словечанськ(ий); Черн. — Черняхівськ(ий); Яр. — Ярунськ(ий).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АКЖГУ — Матвієнко А.М., Мойсієнко В.М. (упор.), Німчук В.В. (ред.). (2002). *Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року*. Житомир: б. в.

АТП — *Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року*. (1947). Київ: Українське видавництво політичної літератури.

АЮЗР — *Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]* (1859—1914). (ч. I—VIII). Київ.

Габорак — Габорак М.М. (2019). *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник*. Івано-Франківськ: Місто НВ.

Додаток — Сарган Н.Ю. (2025). *Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся* [додаток до дис. ... докт. філос.]. Київ.

Костриця — Костриця М.Ю., Кондратюк Р.Ю. (2002). *Історико-географічний словник Житомирщини* (т. 1). Житомир: ПП М.Г. Косенко.

СГУ — Непокупний А.П., Стрижак О.С., Цілуйко К.К. (1979). *Словник гідронімів України*. Київ: Наукова думка.

СМгУ — Желєзняк І.М., Карпенко О.П., Лучик В.В., Поляруш Т.І., Стрижак О.С., Шульгач В.П. (2004). *Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина*. Київ: Видавництво «Обереги».

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

Тимченко 1 — Тимченко Є. (ред.). (1932). *Історичний словник українського язика* (т. 1: А—Ж). Харків — Київ: Державне видавництво України.

Шуберт — Шуберт Ф.Ф., Тучкова П.А. (1915). *Военно-топографическая карта Российской Империи 1846—1863 гг.* Масштаб: 3 версти на дюйм (1: 126 000).

ЛІТЕРАТУРА

Баньоі В.Ф. (2009). *Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття)* [дис. ... канд. філол. наук]. Івано-Франківськ.

Білоусенко П.І., Самоєнко О.О. (2012). Назви осіб на *-ани (-яни)* в давньоруськоукраїнській мові XI—XIII ст. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: збірник наукових праць* (с. 37—42). Дрогобич: Посвіт.

Бучко Д.Г. (2004). Відродинні ойконіми польсько-українського пограниччя. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна, 34* (II), 154—164.

Бучко Д.Г. (2005). Анойконіми сіл давнього Любачівського повіту. M. Łesiow, M. Olejnik (red.), *Mikrotoponimia na pograniczach językowo-kulturowych* (s. 17—23). Lublin: Wydawnictwo Universytetu Marii Curie-Skłodowskej.

Бучко Д.Г. (2013). Онімізація і трансонімізація в ойконімії. *Състояние и проблеми на българската ономастика, 1* (13), 120—128. https://surli.cc/xmtlof (дата звернення: 23.12.2025).

Вербич С.О. (2020). Формування ойконімної системи в давнозаселених регіонах України (на прикладі назв поселень сучасних Вінниччини та Хмельниччини). *Українська мова, 4*, 50—71. https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.04.050

Карпенко Ю.О. (1990). Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт. *Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень* (с. 35—37). Одеса: ОДУ.

Карпенко Ю.О. (2009). Етнонім. І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. (ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://esu.com.ua/article-18066 (дата звернення: 23.12.2025).

Ковалик І.І. (1961). *Вчення про словотвір*. Львів: Видавництво Львівського університету.

Купчинська З.О. (2012). Назви на *-ич-і* та *-ан-и*: від етнонімів до мікротопонімів. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач (ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 131—140). Київ: Кий.

Купчинський О.А. (1981). *Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на -ич-і*. Київ: Наукова думка.

Лужецька О.Б. (2015). *Мікротопонімія Південно-Західного Опілля* [дис. ... канд. філол. наук]. Івано-Франківськ.

Отін Є.С. (1997а). Вторинна топонімізація конотативних географічних назв. *Избранные работы* (с. 219—234). Донецьк: Видавництво «Донеччина».

Отин Е.С. (1997б). Топонимическая метонимия (вид связи «гидроним — ойконим»). *Избранные работы* (с. 195—210). Донецьк: Видавництво «Донеччина».

Франко З.Т. (1984). Словотворчі типи мікротопонімів староукраїнської мови XIV—XV ст. *Мовознавство, 4*, 44—50.

Царалунга І.Б. (2009). Українські мікрототопоніми на -ани (-яни). В.П. Шульгач (ред.), *Студії з ономастики та етимології* (с. 189—196). Київ: Видавництво «Довіра».

Черепанова Є.О. (1999). Конотативні топоніми. І.М. Желєзняк (ред.), *Ономастика Полісся* (с. 77—91). Київ: Інститут української мови НАН України.

Чеховський І.Г. (1996). *Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології)* [автореф. дис. ... канд. іст. наук]. Чернівці.

Статтю отримано 08.01.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Banioi, V.F. (2009). *Microtoponyms of the Uzh River Basin (based on Ukrainian dialects of Zakarpattia)* [Dis. ... Candidate Philol. of Science]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Bilousenko, P.I., & Samoienko, O.O. (2012). Personal names ending in -any (-yany) in the Old Russian-Ukrainian language of the 11th—13th centuries. *Native word in ethnocultural dimension: collection of scientific works* (pp. 37—42). Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Buchko, D.H. (2004). Revived oikonyms of the Polish-Ukrainian borderland. *Bulletin of the Ivan Franko National University of Lviv. Philological Series, 34* (II), 154—164 (in Ukrainian).

Buchko, D.H. (2005). Anoykonyms of villages of the ancient Lyubachiv district. M. Łesiow, M. Olejnik (Eds.), *Microtoponymy at the linguistic-cultural borderlands* (pp. 17—23). Lublin: Wydawnictwo Universytetu Marii Curie-Sklodowskej (in Ukrainian).

Buchko, D.H. (2013). Onymization and transonymization in oikonymy. *Status and Problems of Bulgarian Onomastics, 1* (13), 120—128. Retrieved December 23, 2025 from https://surli.cc/xmtlof (in Ukrainian).

Chekhovskyi, I.H. (1996). *Microtoponymy of Chernivtsi region in historical aspect (formation based on folk geographical terminology)* [Author's abstract of the thesis ... Candidate Hist. of Science]. Chernivtsi (in Ukrainian).

Cherepanova, Ye.O. (1999). Connotative toponyms. I.M. Zheliezniak (Ed.), *Onomastics of Polissya* (pp. 77—91). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Franko, Z.T. (1984). Word-forming types of microtoponyms of the Old Ukrainian language of the 14th—15th centuries. *Movoznavstvo, 4*, 44—50 (in Ukrainian).

Karpenko, Yu.O. (1990). Onymization and transonymization as a word-forming act. *The Sixth Republican Onomastic Conference. Abstracts of the presentation and report* (pp. 35—37). Odesa: ODU (in Ukrainian).

Karpenko, Yu.O. (2009). Ethnonym. I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskyi, M.H. Zhelezniak etc. (Ed.), *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved December 23, 2025 from https://esu.com.ua/article-18066 (in Ukrainian).

Kovalyk, I.I. (1961). *Learning about word formation*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho un-tu (in Ukrainian).

Kupchynska, Z.O. (2012). Names ending in *-ich-i* and *-an-y*: from ethnonyms to microtoponyms. O.P. Karpenko, V.P. Shulhach (Ed.), *Studies in onomastics and etymology* (pp. 131—140). Kyiv: Kyi (in Ukrainian).

Kupchynskyi, O.A. (1981). *The oldest Slavic toponyms of Ukraine as a source of historical and geographical research. Geographical names in -ych-i*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Luzhetska, O.B. (2015). *Microtoponymy of the South-Western Opillya* [Thesis ... Candidate Philol. of Science]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Otin, E.S. (1997a). Secondary toponymization of connotative geographical names. *Selected works* (pp. 219—234). Donetsk: Vydavnytstvo "Donechchyna" (in Ukrainian).

Otin, E.S. (1997b). Toponymic metonymy (a type of connection between "hydronym — oikonym"). *Selected works* (pp. 195—210). Donetsk: Vydavnytstvo "Donechchyna" (in Russian).

Tsaralunha, I.B. (2009). Ukrainian microtoponyms ending in -any (-yany). V.P. Shulhach (Eds.), *Studies in onomastics and etymology* (pp. 189—196). Kyiv: Vydavnytstvo "Dovira" (in Ukrainian).

Verbych, S.O. (2020). Formation of the oikonymic system in long-settled regions of Ukraine (on the example of the names of settlements in modern Vinnytsia and Khmelnytskyi regions). *Ukrainian language, 4*, 50—71. https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.04.050 (in Ukrainian).

Received 08.01.2026
Revised 26.05.2026
Accepted 06.07.2026

Nadiia Sarhan, PhD, Junior Researcher in the Department
of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sarhan.nadiia@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-7873-3549

TRANSONYMIZED MICROTOPONYMS OF ZHYTOMYR POLISSYA

The article provides a comprehensive analysis of transonymization as a subtype of the lexico-semantic method of forming proper names, based on the material of the microtoponymy of Zhytomyr Polissia. The issue of the derivational status of transonymization is examined, as it is often interpreted in onomastic studies as a non-derivational process. The main conditions for the realization of transonymization are identified, including the adjacency or hierarchical connection of geographical objects (e.g. the name of the hamlet *Веселівка* derived from the name of the village *Веселівка*; the name of the quarry *Богунський* derived from the name of the residential district *Богунія*), the change of a geographical feature within the same territory (e.g. the bog name *Избины*, microregion name *Багно*), as well as semantic reinterpretation of the name (e.g. the name of a city quarter in Malyn *Шанхай*). Special attention is paid to names reflecting changes in the nature of geographical objects and to cases in which transonymization is indicated by semantic or grammatical incongruity between the name and the designated referent. It has been established that in microtoponymy transonymization may occur both in a relatively "pure" form and in combination with morphological transformations, stem compounding, and the use of differentiating components. On the basis of factual material, microtoponyms motivated by oikonyms, hydronyms, and other microtoponyms are analysed, and the directions of name transfer between different classes of onyms are determined. It is concluded that microtoponyms formed through transonymization constitute a significant layer of the region's toponymy and represent an important source for reconstructing historical, cultural, and landscape changes.

***Keywords**: microtoponym, proper geographical names, hydronym, oikonym, transonymization, lexico-semantic word formation, Zhytomyr Polissia.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.074
УДК 811.161.2'42:801.631.5

А.О. ПАЛАШ, доктор філософії, молодший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: palash706@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5283-9906

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *СВІТЛО* В ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА (2022 – 2026)

У статті досліджено особливості вербалізації концепту СВІТЛО в заголовках медійних публікацій періоду повномасштабного вторгнення. Виявлено типи новітньої текстової сполучуваности ключової номінації, розширення її традиційних асоціативно-семантичних зв'язків. Простежено і схарактеризовано механізми прагматичної трансформації під впливом естрата інтралінгвальних чинників. Особливу увагу зосереджено на бінарній опозиції «світло — темрява», компоненти якої в умовах енергетичної кризи стають засобами маркування безпекової ситуації та цивілізаційного вибору за аксіологічними ознаками «свій / чужий».

***Ключові слова**: концепт СВІТЛО, медіадискурс, заголовок, семантична динаміка, аксіологічна трансформація, прагматична трансформація, воєнний наратив.*

Сьогоденна українська мовна практика в різних її функціонально-стильових виявах (і медійно-політична, і художня, і офіційно-ділова, і побутово-розмовна) засвідчує незворотну трансформацію довоєнної національної мовної картини світу. Ці процеси маркує інтенсивний розвиток ключових концептів, що виявляється в оперативній реакції їхнього компонентного наповнення, семантичної структури та аксіології на виклики воєнної дійсности, і відображає реалії війни. Одним із таких радикально оновлених є концепт СВІТЛО: в умовах системного енергетичного терору, який здійснює країна-агресор проти українського народу, він не просто засвідчив переміщення в ядерну зону національної мовної карти-

Цитування: Палаш А.О. (2026). Репрезентація концепту СВІТЛО в заголовках українських масмедіа (2022—2026). *Українська мова, 2* (98), 74—85. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.074

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

ни світу і мовомислення загалом, а й став аксіологічним осердям семантики національної незламности, стійкости та віри в перемогу.

Для нашого дослідження важливо враховувати, що цифрова трансформація сучасного медіапростору активно розширює поле й інструменти його впливу на соціум. Крім очевидних позитивних наслідків, практично необмежене масштабування каналів масової комунікації призвело до помітного перенасичення, часто навіть «засмічення» інформаційного поля. За таких умов медійний заголовок став повноцінним компонентом творення змістової цілісности медійного повідомлення. Його прагматика сьогодні — комплексна, багатовекторна: назвати текст, семантично й експресивно сконденсувати його зміст, слугувати «емпатичним гачком» для потенційного читача, тобто привернути його увагу. У ситуації, що її можна окреслити метафоричною словосполукою «дискурсивна мобілізація», заголовковий комплекс (бо сам заголовок зазвичай змістово зрощений із лідом) часто і за авторським замислом, і за реалізованою функцією слугує сильною позицією медіатексту, інструментом уведення медіаповідомлення в комунікативно-інформаційний простір, конденсатом прагматичної інформації. Із цією особливістю дослідники (Євграфова, 2003; Завальнюк, 2023; Сизонов, 2024; Петренко, 2021) пов'язують здатність ефективно моделювати та / або коригувати горизонти читацького очікування, скеровувати сприймання читачів, реципієнтів у бажаному напрямку, забезпечувати інтелектуально-емоційну погодженість читача з текстом (Сюта, 2017, с. 68).

Інший важливий аспект зміни стилістичного й текстотвірного статусу медійного заголовка — його посилена аксіологізація, що зумовлена перебудовою комунікативно-прагматичних пріоритетів масмедіа: перехід від нейтрального інформування, фіксації подій до емоційного впливу на авдиторію, боротьба за увагу й свідомість читача в умовах інформаційного буму (Суська, 2006, с. 220). У цьому сенсі заголовок показово оприявнює особливості медійної мовної поведінки, коли під впливом соціополітичних чинників певний ситуативний імпульс може перерости в стійку лінгвокогнітивну стратегію.

В україністиці протягом останніх десятиліть випрацювано потужну теоретико-методологійну основу дослідження медійної мови, що дає підстави констатувати оформлення мовознавчого напрямку медіастилістики. Для вивчення заголовка як феномену медійного дискурсу і самодостатнього субжанру мови масмедіа важливе значення мають праці, у яких описано медійне відображення трансформації мовної свідомости в умовах екзистенційних викликів (Шевченко, 2025; Шумарова, Мариненко, 2026; Сюта, 2026), динаміку мовних норм у різножанрових медіпрактиках (Стишов, 2003; Навальна, 2011; Коць, 2023; Бибик, 2024; Сизонов, 2024), прагматику й етику медіазаголовків (Солодка, 2009; Юлдашева, 2016; Шульська, Зінчук, 2021). Значущими для опрацювання обраної нами проблеми стали також концепції заголовка як рамкового знака тексту й актуалізатора типів інформації (Євграфова, 2003; Дацишин, 2021), сугестивного інструмента (Голота, 2023). Урахування відповідного досвіду дає змогу застосу-

вати інтегративний підхід до аналізу обраного концепту. Цей підхід також скорельовує, рецептивно «узгоджує» мовно-інтелектуальний досвід автора медійного повідомлення і його потенційного сприймача (і колективного, і індивідуального), створюючи ґрунт для «голографічного» опису концепту СВІТЛО. У трансформованій екзистенційними викликами війни українській мовній картині світу він став прагматично й аксіологічно навантаженим символом національної стійкости й незламности.

В академічному одинадцятитомовому «Словнику української мови» кодифіковано 8 значень лексеми *світло*, які корелюють із мовним досвідом, практикою її мовного побутування в мирний час. Зокрема, у словнику першими зафіксовано лексико-семантичні варіанти ‘промениста енергія, що сприймається зором і робить видимим навколишнє’ та ‘джерело освітлення і пристрій для освітлення в приміщенні та на вулиці, електрика’ (СУМ IX, с. 92—93). Проте в медіадискурсі 2022—2026 років спостерігаємо перебудову ієрархії значущих лексико-семантичних варіантів, зумовлену актуальними для соціуму темами і проблемами воєнного буття. У медійних повідомленнях, публікаціях загалом, а особливо в заголовках як сильних паратекстуальних позиціях відповідних текстів, домінують дві новітні, мотивовані реаліями нашого побутового й мовного буття семи:

‘екзистенційна потреба’ — коли наявність *світла* (синонім до *електроенергія*) постає стратегічним життєвим ресурсом, якого критично бракує внаслідок дій агресора. Це підтверджують предикативні структури ***є світло, нема світла, буде світло, не буде світла, не стало світла, очікування світла, вмикають / вимикають світло***, які в періоди посилення енергетичної кризи стають домінантними, ключовими в заголовках медійних повідомлень, напр.: *В Україні створили додаток, який дозволяє дізнатись, чи* ***є вдома світло*** (Економічна правда, 16.01.2023); *Коли* ***не буде*** *світла у Києві* (Українська правда, 10.02.2026); *Де* ***не буде світла*** *20 травня: опубліковано оновлені графіки* (Українська правда, 19.05.2024); *Київ в* ***очікуванні світла****: ліміти споживання знову обмежено* (Цензор.net, 10.01.2025); *Чому* ***світло вимикають*** *в «світло-сірих» зонах графіку* (РБК-Україна, 17.05.2024);

‘національна незламність, стійкість’ — титульним вербалізатором цієї семантики став фрагмент емоційного звернення В.О. Зеленського після ударів по українській енергетичній інфраструктурі восени 2022 року: *Без газу чи без вас? Без вас.* ***Без світла чи без вас? Без вас.*** *Без води чи без вас? Без вас. Без їжі чи без вас? Без вас. ...І будемо з газом, світлом, водою і їжею... і без вас* (Українська правда, 11.09.2022). Саме формула ***Без світла чи без вас? Без вас*** стала одним із найцитованіших мовних символів українського протистояння енергетичному теророві. На її основі згодом виникли медійні та мережеві варіанти *Без світла, але без росії; У темряві, але без вас; Без світла, але не без волі.* На сьогодні маємо підстави вважати первинний вислів *Без світла чи без вас? Без вас* прецедентною формулою мовного спротиву та аксіологемою українського воєнного дискурсу.

У заголовкових комплексах (власне заголовках та лідах) публікацій, які висвітлюють соціально значущу проблему «дефіцит / критична від-

сутність електроенергії», «потреби електроенергії» спостерігаємо частотне вживання конструкцій із просторово-часовими координатами «де буде світло (електроенергія) / не буде світла (електроенергії)», «коли буде світло (електроенергія) / не буде світла (електроенергії)». Прикметно, що масмедійний узус у цьому семантичному полі активно тиражує ненормативні з погляду літературної кодифікації лексичні кальки *відключення, відключати* замість питомих відповідників *вимкнення, знеструмлення*, що стає об'єктом нашого лінгвістичного спостереження [1], пор.: ***У четвер 14 травня відключень*** *світла не заплановано* (Українська правда, 13.05.2026); *В Україні створили додаток, який дозволяє дізнатись,* ***чи є вдома світло*** (Економічна правда, 16.01.2023); ***Де не буде світла 20 травня****: опубліковано оновлені* ***графіки*** (Українська правда, 19.05.2024); ***Хто буде зі світлом, а хто без****: обмеження електропостачання в* ***Київській області на 24 грудня*** (Моя Київщина, 22.12.2025); ***На Лівому березі аварійні відключення світла діяли цілих 10 днів — аж до 6 січня!*** (УНІАН, 2026).

Нові реалії мотивували входження в активний словник трьох колоративно маркованих формул — *світлі зони, темні зони, світло-сірі зони*. Це офіційні назви періодів у графіках погодинних вимкнень електроенергії, що позначають імовірність наявности / відсутности світла (електроенергії) у споживачів у конкретний проміжок часу. Тому природно, що в мовній свідомості соціуму вони мають найтісніший асоціативно-семантичний зв'язок із концептом СВІТЛО: *Чому світло вимикають в* ***«світло-сірих» зонах*** *графіку* (РБК-Україна, 17.05.2024); *Графіки відключень: у Yasno детально пояснили, чому і як працюють* ***світло-сірі зони*** (ТСН, 12.07.2024); *Ці зрадливі* ***світло-сірі зони****: у YASNO пояснили, за яким принципом знеструмлюють Київ* (Інформатор Україна, 11.07.2024); *«Ситуація буде складна». У Києві* ***світло можуть вимикати в «сірих зонах»*** *графіків у найближчі 6—8 тижнів* (nv, 24.06.2024). Вербалізуючи національний побутовий досвід, такі конструкції на сьогодні є мовно-часовими знаками енергетичної кризи.

Сема 'дефіцитність, нестача' набуває особливої гостроти в заголовках, побудованих на поєднанні іменника *світло* з дієсловами *вимикати, відключати*, віддієслівними іменниками *вимкнення, відключення*, пор.: *Хто вирішує, кому* ***вимкнути світло****: енергетик назвав головну причину «несправедливих» графіків* (ТСН, 23.12.2025); *Українцям можуть несправедливо* ***відключати світло****: нардеп пояснив причину* (obozrevatel, 26.02.2026); *У яких регіонах* ***найчастіше відключають світло*** *та чому повернули графіки* (ТСН, 18.03.2026); ***Вимкнення світла****: в «Укренерго» розповіли, коли 22 липня застосують найдовші* ***відключення*** (5 канал, 22.07.2024); ***Без світла доведеться сидіти довше****: графіки* ***вимкнення світла*** *на 26 листопада* (Главред, 25.11.2024). Виконуючи не так інформаційну, як сугестивну функцію, такі медійні повідомлення виразно спрямовані на маніпулювання суспільною думкою (Голота, 2023, с. 135). Зокрема, сугестивними маркерами маніпулятивности варто визна-

[1] Оскільки медійна практика активно відбиває кальковане слововживання, в ілюстраціях збережено автентичні конструкції.

ти характеристики *несправедливі графіки, несправедливо відключати світло,* констатацію *доведеться сидіти довше* тощо.

Своєрідну прагматичну антитезу до наведених становлять заголовкові мінітексти оптимістичного звучання: ***В Україні покращиться ситуація зі світлом****: експерт назвав терміни* (ТСН, 19.02.2026); *Відключати* ***світло будуть менше****: в уряді обіцяють зміни* (ТСН, 18.07.2024); *Сьогодні на Прикарпатті* ***вимкнень електроенергії буде менше*** (Інформатор Івано-Франківськ, 06.07.2024); ***Годин без світла стане менше****: в «Укренерго» оприлюднили графіки на 23 листопада* (Радіо Свобода, 22.11.2025); ***Світла стане більше****, але не для всіх: в уряді пообіцяли зміни в графіках відключень* (УНІАН, 16.12.2025); *ДТЕК змінює графіки:* ***світло буде*** *доступне* ***довше*** *в усіх регіонах* (Стопкор, 15.12.2024). Змістотвірними стрижнями у структурі цих заголовків є сполуки *відключень буде менше; годин без світла стане менше — світла стане більше; світло буде доступне довше.*

Сема ‘відсутність світла’, ‘позбавлення електроенергії’ є визначальною для таких вербалізаторів теми енергетичної кризи, як дієслово *знеструмити* та віддієслівний іменник *знеструмлення.* До повномасштабного вторгнення, агресивних атак на українську енергетичну структуру вони були одиницями фахової комунікації енергетиків, однак сьогодні це активні одиниці загальновживаного словника, мовно-часові знаки війни, складники воєнної мовної картини світу. Зокрема, звичними для щоденної побутової і суспільної комунікації стали словосполучення *нові знеструмлення, аварійні знеструмлення, екстрені знеструмлення, превентивні знеструмлення, планові знеструмлення, стабілізаційні знеструмлення, контрольовані знеструмлення, масові знеструмлення, значні знеструмлення, тривалі знеструмлення, знеструмлені споживачі* тощо, пор. у медійних заголовках: *В Укренерго повідомили про* ***контрольовані аварійні знеструмлення*** (КореспонденТ, 15.05.2024); *У кількох областях через обстріли РФ є* ***нові знеструмлення*** *— Укренерго* (Укрінформ, 31.10.2025); *Через російські обстріли є* ***масові знеструмлення споживачів*** *— Укренерго* (Укрінформ, 28.10.2025); *Через масовану атаку РФ є* ***значні знеструмлення*** *у п’яти областях — Укренерго* (Укрінформ, 04.02.2026).

Частотними також є повідомлення про регіони, у яких запроваджують або які охоплює знеструмлення. Семантичну конкретизацію в таких мінітекстах виконують обставини місця: *Через атаки РФ на енергетику є знеструмлення* ***у шести областях*** *— Укренерго* (Укрінформ, 20.05.2026); *В Україні через негоду знеструмлені споживачі* ***у п’яти областях*** (Укрінформ, 30.01.2026); *На ранок є знеструмлені споживачі* ***у Сумській, Донецькій, Дніпропетровській, Херсонській та Запорізькій областях*** (Укрінформ, 04.02.2026); *Після удару у Лозівській громаді* ***знеструмлена найбільша котельня*** (ТСН, 19.02.2026); *...у YASNO пояснили, за яким принципом* ***знеструмлюють Київ*** (Інформатор Україна, 11.07.2024).

На загал можна констатувати, що вжиті в текстах заголовків словосполуки *вимкнення світла, відключення світла, години без світла, знеструмлення* засвідчують оформлення окремого асоціативно-семантичного сегмента у структурі концепту СВІТЛО, підтверджуючи його переміщення з мовного

знака побутової сфери в царину соціально значущих, стратегічних ресурсів воєнного часу, безпосередньо пов'язаних не тільки з побутовими потребами, а й із безпекою, функціонуванням держави в умовах повномасштабної російської агресії.

Передбачувано й цілком логічно, що багато заголовків до медійних текстів періоду повномасштабного вторгнення містять у своїй структурі мілітарні метафори. Їхня функція — не тільки увиразнити прагматику драматизму повідомлень, а й максимально активізувати емоційну реакцію реципієнтів повідомлення (Голота, 2023, с. 135). Емпатичними для українського читача, наприклад, є заголовки з метафоричними кореляціями *світло — фронт, світло — битва*, що є носіями сем 'боротьба' та 'стійкість, витривалість', пор.: ***Світло як фронт**: чому під час блекаутів кожен українець стає учасником енергетичної оборони* (Укрінформ, 13.02.2025); *Битва за світло: як **енергетики тримають свій фронт*** (Канал «Дім», 18.04.2025); *Енергосистема під ударом: **країна бореться за кожен промінь світла*** (РБК-Україна, 22.03.2024); ***«Ми виграємо битву за світло»**. Як інженери рятують енергосистему України від ударів Росії* (BBC, 04.02.2023); ***Битва за світло**: Усик просить світ допомогти захистити українську енергосистему* (УНІАН, 13.05.2024).

Актуальними носіями згаданої вище семи 'стійкість' у низці медійних текстів є дієслова *тримати* ('зберігати, підтримувати певний стан'), *триматися* ('утримуватися, зберігатися; // *розм.* Залишатися в доброму стані, не псуватися'). У поєднанні з іменниками *світло, енергетика, енергосистема* вони стають часово-ситуативними знаками витривалости національної енергетичної інфраструктури, а також мобілізації фахових і суспільних зусиль, спрямованих на її збереження: *Без блекаута, але на графіках: як **Україна тримає енергосистему** на тлі обстрілів РФ* (РБК-Україна, 30.12.2025); *Між ризиками та резервами: як **тримається енергетика** після ударів* (Енергобізнес, 31.12.2025); *Місце, де **тримається світло*** (Глобальний погляд, 20.02.2026); ***Світло тримається**: енергетики ДТЕК Київські регіональні електромережі відновили понад 2 тисячі електроліній за 4 роки* (ДТЕК, 24.02.2026); ***Світло тримається**: напередодні Дня енергетика у Києві символічно підсвітили Батьківщину-Мати* (ТСН, 22.12.2025).

Релевантними щодо вербалізації суспільної думки є заголовки, які в контексті теми енергетичної стійкости акцентують роль фахівців-енергетиків у забезпеченні експлуатаційної надійности, операційної спроможности національної енергосистеми: *Як **інженери рятують** енергосистему України від ударів Росії* (BBC, 04.02.2023); *Як **енергетики** у -20°C **рятують** Київ від блекауту* (ТСН, 14.02.2026); *Працюємо подекуди до першої ночі. **Енергетики** ДТЕК показали, як **рятують** Київ та область після обстрілів* (Главком, 15.01.2026); *Понад 50 тисяч **енергетиків** і тепловиків **відновлюють** інфраструктуру: уряд анонсував виплати і нові заходи* (ТСН, 06.02.2026); *На межі можливого: як **українські енергетики втримують енергосистему** під ударами ворога* (thepage, 22.12.2025). Семантико-експресивні стрижні в наведених ілюстраціях — номінації *енергетики, інженери, тепловики*, що поєднуються з позитивно маркованими дієсловами *рятують, зберігають, відновлюють.*

Інший важливий аспект медіадискурсивної актуалізації концепту СВІТЛО пов'язаний із когнітивною інверсією під час висвітлення теми безпекової вразливости. Зокрема, кардинальний зсув у структурі концепту спостерігаємо в текстах, які наявність світла інтерпретують як імовірний чинник небезпеки — світло демаскує, привертає небажану увагу тощо: ***Світломаскування**: чому **вимкнені ліхтарі** рятують життя* (Українська правда, 12.10.2024); *Чому варто **вимикати світло на ґанку вночі** — причини, про які ви могли не замислюватися* (ТСН, 13.03.2026).

Цю семантику інтенсивно розвивають заголовки-«інструкції» до рекомендаційних публікацій про організацію побуту в умовах війни та енергетичної кризи: *Як **підготувати квартиру до блекауту**: топ **зарядних станцій*** (Zelen Store, 18.01.2026); *Як **обрати зарядну станцію або генератор**: розрахунок потужності та ємності* (A2M, 07.01.2026); *Час **запасатися генераторами** та пальним на зиму... Варто **перевірити генератор** перед початком опалювального сезону* (Детектор медіа, 12.06.2024). Звертаємо увагу на характерне для таких мінітекстів уживання назв технічних засобів ситуативного, індивідуального розв'язання проблем з енергопостачанням — *зарядна станція, генератор, павербанк* та ін. Вони засвідчують оновлення лексичної структури концепту СВІТЛО, є активними одиницями словника протистояння енергетичним викликам у час війни.

Аналізовані медійні заголовки дають підстави також констатувати семантико-аксіологічне оновлення опозиції *світло — темрява*, що належить до архетипних моделей осмислення світу, традиційно корелює з протиставленням життя і смерти, добра і зла, знання і невігластва, упорядкованости, системности й хаосу. У дискурсі російсько-української війни відбувається помітне оновлення її змістових проєкцій, що враховують досвід енергетичного терору, тривалих блекаутів, побутового дискомфорту тощо. Як наслідок, лексема *світло* розвиває або увиразнює зазначені вище семантичні параметри 'безпека', 'стійкість', 'непереможність', натомість *темрява* маркує небезпеку, руйнування, утрату контролю над життєвим простором і наслідки ворожої агресії, тобто маємо підстави констатувати динамічну трансформацію традиційної міфопоетичної опозиції в ключовий аксіологічний контраст української мовної картини війни, пор.: *Шлях до **світла**: українці вистояли в **темряві*** (ТСН, 18.02.2023); ***Світло крізь темряву**: блекаут як культурна метафора* (NVПОДКАСТИ, 11.01.2023); *Ми пройшли цю зиму! **Світло** свободи **сильніше** за **темряву!*** (Фейсбук-простір, 12.03.2026); ***Світло** надії може **перемогти** всяку **темряву**, яку ворог хоче накинути* (Фейсбук-простір, 2026); ***«Ми світимо, навіть коли темно»**: як психологи допомагають енергетикам не згаснути всередині* (Рубрика, 27.10.2025). Наведені заголовки підтверджують, що номінації *світло* і *темрява* виходять за межі прямих денотативних значень та набуття ціннісних морально-аксіологічних значень.

Когнітивно-текстовий аналіз медійних заголовків 2022—2026 років виявляє ще один новітній прагматичний ракурс уживання номінації *світло* — метафоричне визначення важливих для українського соціуму етичних стандартів, офіційного визнання певних заслуг. Зокрема, цю тенденцію демон-

струють назви виставок «*Сміливі нести світло*» тощо, пор.: ***«Сміливі нести світло»*** *про найскладнішу зиму в історії незалежної України* (mind, 14.10.2023).

Кульмінаційною в семантичній еволюції концепту СВІТЛО вважаємо кореляцію *світло — Україна, українці*: *Ми переживемо, бо* ***маємо світло всередині*** (Медіапростір, 2022); *«Буча» висвітлює не лише зло... а й* ***світло****, яким* ***стала Україна*** (Суспільне мовлення, 2023). У міжнародному контексті цей заголовок-образ підсилюють культурно-дипломатичні гасла на зразок *Євробачення:* ***Європо, запали світло*** (Детектор Медіа, 2023).

Отже, комплексний лінгвостилістичний аналіз більш ніж 150 медійних заголовкових комплексів 2022—2026 років засвідчує, що концепт СВІТЛО в українському медіадискурсі зазнав стрімкої семантичної та прагматичної еволюції, пройшовши шлях від лексикографійно кодифікованого денотата (фізичної енергії, електрики) до багатошарового символу національної безпеки, стійкости та спротиву.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Главком — *Інформаційне агентство «Главком»*. https://glavcom.ua/ (дата звернення: 15.01.2026).

Главред — *Главред*. https://glavred.net/ (дата звернення: 18.11.2025).

Глобальний погляд — *Громадська організація «Глобальний погляд»*. https://globalnypoglyad.com.ua/ (дата звернення: 20.02.2026).

Детектор медіа — *ГО «Детектор медіа»*. https://detector.media/ (дата звернення: 22.01.2026).

ДТЕК — *ДТЕК Київські електромережі*. https://www.dtek-kem.com.ua/ua (дата звернення: 24.02.2026).

Економічна правда — *Економічна правда*. https://epravda.com.ua/ (дата звернення: 12.10.2025).

Енергобізнес — *Інформаційно-аналітичний журнал «Енергобізнес»*. https://e-b.com.ua/ (дата звернення: 31.12.2025).

Інформатор Івано-Франківськ — *Інформатор Івано-Франківськ*. https://if.informator.ua/ (дата звернення: 14.04.2026).

Інформатор Україна — *Інформатор Україна*. https://informator.ua/uk (дата звернення: 19.10.2025).

Канал «Дім» — *Телеканал «Дім»*. https://kanaldim.tv/ (дата звернення: 11.11.2025).

КореспонденТ — *Інформаційне видання «КореспонденТ»*. https://ua.korrespondent.net/ (дата звернення: 16.03.2026).

Медіапростір — *Громадська організація «Медіапростір Україна»*. https://mediaprostir-ua.org/ (дата звернення: 28.09.2025).

Моя Київщина — *Інформаційний портал «Моя Київщина»*. https://mykyivregion.com.ua/ (дата звернення: 22.12.2025).

Радіо Свобода — *Радіо Свобода Україна*. https://www.radiosvoboda.org/ (дата звернення: 22.11.2025).

РБК-Україна — *РБК-Україна*. https://www.rbc.ua/ (дата звернення: 18.01.2026).

Рубрика — *Медіа рішень «Рубрика»*. https://rubryka.com/ (дата звернення: 27.10.2025).

Стопкор — *Інформаційний портал «Стопкор»*. https://www.stopcor.org/ (дата звернення: 15.02.2026).

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

Суспільне мовлення — *Національна суспільна телерадіокомпанія України*. https://corp.suspilne.media/ (дата звернення: 04.10.2025).

ТСН — *Телевізійна служба новин*. https://tsn.ua/ (дата звернення: 18.03.2026).

Українська правда — *Українська правда*. https://www.pravda.com.ua/ (дата звернення: 07.01.2026).

Укрінформ — *Національне інформаційне агентство «Укрінформ»*. https://www.ukrinform.ua/ (дата звернення: 20.05.2026).

УНІАН — *Інформаційне агентство «УНІАН»*. https://www.unian.ua/ (дата звернення: 05.12.2025).

Фейсбук-простір — *Соціальна мережа «Facebook» (Офіційна сторінка Блаженнішого Святослава)*. https://www.facebook.com/head.ugcc/ (дата звернення: 12.03.2026).

Цензор.NET — *Цензор.NET*. https://censor.net/ (дата звернення: 15.11.2025).

5 канал — *5 канал*. https://www.5.ua/ (дата звернення: 12.10.2025).

A2M — *Блог компанії «A2M»*. https://www.a2m.com.ua/ua/blog (дата звернення: 07.01.2026).

BBC — *Інформаційне агентство «BBC Home»*. https://www.bbc.com/ (дата звернення: 15.11.2025).

mind — *Незалежний журналістський бізнес-портал «Mind.ua»*. https://mind.ua/ (дата звернення: 14.03.2026).

nv — *Медіахолдинг «NV»*. https://nv.ua/ (дата звернення: 05.12.2025).

NVПОДКАСТИ — *Платформа «NV Подкасти»*. https://podcasts.nv.ua/ (дата звернення: 20.02.2026).

obozrevatel — *Інтернет-видання «OBOZ.UA»*. https://www.obozrevatel.com/ (дата звернення: 26.02.2026).

thepage — *Інформаційне видання «The Page»*. https://thepage.ua/ (дата звернення: 22.12.2025).

Zelen Store — *Інтернет-блог «Zelen Store»*. https://zelen-store.com.ua/blog (дата звернення: 18.01.2026).

ЛІТЕРАТУРА

Бибик С. (2024). Змішування кирилиці та латиниці в медіатекстах: проблеми стилю, графіки та орфографії. *Мовознавчий вісник, 36*, 158—165.

Голота Т. (2023). Маніпулятивні повідомлення в заголовках новинних інтернет-ресурсів. *Українське мовознавство, 1* (53), 135—148.

Дацишин Х. (2021). Сучасний заголовок новин в українських інтернет-ЗМІ: між клікбейтом та інформативністю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика, 2* (2), 76—82.

Євграфова А. (2003). Заголовок як актуалізатор текстової інформації. *Стиль і текст: зб. наук. ст.* (вип. 4, с. 141—147). https://surl.li/skbjcn (дата звернення: 18.05.2026).

Завальнюк І. (2023). Синтаксичні одиниці в мові вітчизняних масмедіа періоду російсько-української війни: оновлення змісту й структури. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство), 37*, 120—130.

Іванюха Т., Шевченко В. (2025). Актуальні тенденції медіатизації культури в українських онлайн-медіа. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації, 1*, 18—25.

Коць Т. (2023). До проблеми взаємодії релігійного і публіцистичного стилів української літературної мови. *Культура слова, 98*, 96—107. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.8

Навальна М.І. (2011). *Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст.: монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Петренко А.С. (2021). *Прецедентні феномени у заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція* [дис. ... докт. філос.]. Київ: Інститут української мови НАН України.

Сизонов Д.Ю. (2024). *Медійна фразеологія в інформаційному просторі сучасної України: лінгвостилістичний та комунікативно-функціональний ресурс* [дис. ... докт. філол. наук]. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Солодка Л.І. (2009). Трансформовані фразеологічні одиниці в газетних заголовках. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки, 140*, 145—150.

Стишов О.А. (2003). *Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації)* [автореф. дис. ... докт. філол. наук]. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Суська О.О. (2006). Розвиток інформаційно-комунікативних теорій мас-медіа та вивчення впливу інформаційного простору на особистість людини. *Слово. Символ. Текст* (с. 211—226).

Сюта Г.М. (2017). Текст як об'єкт пізнання і стрижневе поняття рецептивної естетики та поетики. *Українська мова, 3* (63), 64—76. https://doi.org/10.15407/ukrmova2017.03.064

Сюта Г.М. (2026). Мовна свідомість і мовна ідентичність українців: проблеми й парадокси трансформації під час війни. *Українська мова, 1* (97), 92—105. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092

Шульська Н.М., Зінчук Р.С. (2021). Комунікативно-функційний потенціал заголовків у мові сучасних медіа. *Вчені записки, 32* (71), 220—225.

Шумарова Н.П., Мариненко І.О. (2026). Звукова лексика новинного тексту (на матеріалі текстів онлайн-медіа). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, 70.*

Юлдашева Л.П. (2016). Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент. *Science and Education a New Dimension. Philology, IV* (21), Issue 98, 56—59.

Статтю отримано 04.04.2026
Статтю схвалено 16.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Bybyk, S. (2024). Mixing Cyrillic and Latin alphabets in media texts: Problems of style, graphics and spelling. *Linguistic Bulletin, 36*, 158—165 (in Ukrainian).

Datsyshyn, Kh. (2021). Modern news headline in Ukrainian online media: between clickbait and informativeness. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic": journalism, 2* (2), 76—82 (in Ukrainian).

Evhrafova, A. (2003). Headline as an actualizer of textual information. *Style and text: collection of scientific articles, 4*, 141—147. Retrieved May 18, 2026 from https://surl.li/skbjcn (in Ukrainian).

Holota, T. (2023). Manipulative messages in the headlines of news internet resources. *Ukrainian linguistics, 1* (53), 135—148 (in Ukrainian).

Ivaniukha, T., & Shevchenko, V. (2025). Current trends in culture mediatization in Ukrainian online media. *State and Regions. Series: Social Communications, 1*, 18—25 (in Ukrainian).

Kots, T. (2023). To the problem of interaction of religious and journalistic styles of the Ukrainian literary language. *Culture of the word, 98*, 96—107. https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.8 (in Ukrainian).

Navalna, M.I. (2011). *Dynamics of the lexicon of Ukrainian periodicals of the beginning of the XXI century: monograph*. Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
Petrenko, A.S. (2021). *Precedent phenomena in the headlines of modern mass media: sources, structure, reception*. [Dis. ... PhD]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
Shulska, N.M., & Zinchuk, R.S. (2021). Communicative and functional potential of headlines in the language of modern media. *Academic Notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Philology. Journalism, 32* (71), 220—225 (in Ukrainian).
Shumarova, N.P., & Marynenko, I.O. (2026). Sound vocabulary of the news text (based on online media texts). *Academic Notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series: Philology. Journalism, 37* (76), 70—76 (in Ukrainian).
Siuta, H.M. (2017). Text as an Object of Cognition and a Central Concept of Reception Aesthetics and Poetics. *Ukrainian language, 3* (63), 64—76. https://doi.org/10.15407/ukrmova2017.03.064 (in Ukrainian).
Siuta, H.M. (2026). Linguistic consciousness and linguistic identity of Ukrainians: problems and paradoxes of transformation during the war. *Ukrainian language, 1* (97), 92—105. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.092 (in Ukrainian).
Siuta Solodka, L.I. (2009). Transformed phraseological units in newspaper headlines. *Bulletin of Cherkasy University. Series: Philological Sciences, 140*, 145—150 (in Ukrainian).
Styshov, O.A. (2003). *Dynamic processes in the lexical-semantic system and in the word-formation of the Ukrainian language of the late XX century (based on the language of mass media)* [Aftoreferat ... of Doctor's Philol. Sciences]. Kyiv: Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy (in Ukrainian).
Suska, O.O. (2006). The development of information-communicative theories of mass media and study of the influence of information space on a person's personality. *Word. Symbol. Text* (pp. 211—226) (in Ukrainian).
Syzonov, D.Yu. (2024). *Media phraseology in the information space of modern Ukraine: a linguistic-stylistic and communicative-functional resource*. [Dis. ... of Doctor's Philol. Sciences]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).
Yuldasheva, L.P. (2016). Headline as a textual and metatextual component. *Science and Education a New Dimension. Philology, IV* (21), Issue 98, 56—59 (in Ukrainian).
Zavalniuk, I. (2023). Syntactic units in the language of domestic mass media of the period of the Russian-Ukrainian war: renewal of content and structure. *Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics), 37*, 120—130 (in Ukrainian).

Received 04.04.2026
Revised 26.05.2026
Accepted 06.07.2026

Alyona Palash, PhD in Philology, Junior Researcher at the Department of Stylistics, Culture of the Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: palash706@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5283-9906

REPRESENTATION OF THE CONCEPT СВІТЛО IN UKRAINIAN MASS MEDIA HEADLINES (2022—2026)

The article provides a comprehensive linguostylistic analysis of the representation of the linguocultural concept **СВІТЛО** within the headline complex of Ukrainian mass media during the synchronous period of 2022—2026. The relevance of the study stems from radical shifts in the linguistic consciousness of Ukrainian society under the impact of wartime catalysts and energy terror, which deconstructs standard everyday lexemes from a purely denotative

plane into multi-layered existential symbols of resistance. Consequently, the empirical data reveals an intensive semantic diffusion, through which the baseline denotative meaning of the analyzed unit is entirely substituted by the pragmatic feature of sustaining vital functions and national sovereignty. The paper substantiates two dominant differential semes of the energy crisis era, which are existential deficiency and security vulnerability.

It is proven that the evolution of the concept within strong text positions is determined by five fundamental factors, including lexico-semantic and stylistic diffusion under military threats, manifesting as the integration of technical energy terminology into the military context, alongside discursive opposition and the formation of a stable evaluative pseudo-antonymy between light and darkness. A significant role is played by pragmastylistic axiologization, which shifts infrastructure nominations into a convergence point of private experience and nation-wide solidarity. Furthermore, other key factors involve instrumentalization and frequency regularity within the digital pragmatics of service media formats, as well as intertextual actualization and archetypal connotation of precedent signs.

The study finds that the reflection of wartime everyday reality in paratextual structures is deployed through a triad of interconnected stylistic strategies, such as metaphorization and personification, which endow light with the subjectivity of a defending warrior, quantification, based on numerical and volume intensification of messages to capture the scale of crisis phenomena, and colloquialization, which minimizes the communicative gap with the audience via elliptical models and conversational derivatives.

Special attention is paid to the binary opposition **світло — темрява**, which strips off its purely natural-philosophical content and transforms into a fundamental marker of the lingual construction of security and civilizational identity based on the **"свій / чужий"** axiological matrix. Under such conditions, the presence of light is conceptualized as a sign of ethical resilience, sovereignty, and civilizational choice, whereas the opposing member of the binary structure indexes the anthropological regression of the aggressor. The paper also identifies recent synchronous superstructures of the concept, namely its institutionalization within the security counter-discourse countering disinformation based on the truth / fake model and its functioning in the economic-pragmatic financial and grant block, indicating the profound discursive hybridity of the wartime paratext.

***Keywords**: concept СВІТЛО, media discourse, headline, paratextuality, semantic diffusion, binary opposition, pragmatic transformation, military narrative.*

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.086
УДК 811.161.2'373.21

В.О. ЯЦІЙ, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: jatsiy@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-3691-2154

МОТИВАЦІЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено лінгвістичному аналізові історичних та сучасних назв (разом із їхніми варіантами) населених пунктів Луганської області станом на 2012 рік. На матеріалі задокументованих фіксацій ойконімів досліджуваного адміністративного регіону Сходу України простежено мотиваційну основу для всіх назв луганських поселень, проаналізовано природу місцевого ойконімотворення, визначено типовість / нетиповість використаних топонімних моделей.

***Ключові слова**: антропонім, особова назва, апелятив, дериват, мотивація, топонім, ойконім.*

Луганська область (до 5 березня 1958 року та від 5 січня 1970 року до 4 травня 1990 року — *Ворошиловградська*) розташована у східній частині України й утворена 3 червня 1938 року. Її територія простягається з півдня на північ більш як на 250 км та із заходу на схід на 190 км. На півночі, сході і півдні межі області збігаються з державним кордоном України. Тут вона межує з Бєлгородською, Воронезькою і Ростовською областями РФ. На південному заході до території Луганщини прилягають землі Донецької, а на північному заході — Харківської областей України (ІМСУ Луг., с. 9). Станом на 1 вересня 1946 року (!) Ворошиловградська область охоплювала 1467 населених пунктів, до складу яких тоді входили переважно хутори та села, менше — селища й міста. Із плином часу внаслідок бурних історичних (різноманітні повстання і революції) та економічних подій (промислове освоєння краю та діяльність європейських промисловців), що відбувалися в минулому на території України, кількість посе-

Цитування: Яцій В.О. (2026). Мотивація назв населених пунктів Луганської області. *Українська мова, 2* (98), 86—99. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.086

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

лень Луганщини значно зменшилася: станом на 1 січня 2012 року область поділено на 18 адміністративних районів і 14 міст обласного значення, загалом 928 поселень. За нашими спостереженнями, майже 749 засвідчених назв населених пунктів (зауважимо, що це статистика станом на сьогодні), які функціонували, жили своїм життям на території Луганщини, нині можна вважати «зниклими», оскільки вони вже не є окремою адміністративно-територіальною одиницею в межах цього регіону. Саме тому ми цілком поділяємо думку Д.Г. Бучка, що «вивчаючи розвиток топонімії окремого регіону чи певної мови, недостатньо ‹...› досліджувати систему цієї топонімії лише на одному з етапів розвитку, а найкраще простежити її формування впродовж кількох століть» (Бучко, 1990, с. 12).

Джерельною базою для дослідження послугували сучасні територіальні довідники, краєзнавчі енциклопедії, різноманітні географічні, діалектні, тлумачні словники та інші історичні матеріали, зокрема довідники: «Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.» (1947), «Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р.» (1987), «Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.)» (2012); енциклопедія «Історія міст і сіл Української РСР: Луганська область» (1968); краєзнавчі дослідження: Высоцкий В.И. «Исторические аспекты топонимов Луганщины» (2003), «Луганщина: краєзнавчі розвідки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Старобільськ, 19 квітня 2019 р.)» (2019), Мирошниченко И. «Старобельщина — жемчужина Приайдарья» (2011); історична праця «Городскія поселенія въ Россійской имперіи» (1861) та ін., у яких відображено луганську ойконімію сьогодення і подано багато історичних та археологічних відомостей про населені пункти цієї області, про час та умови їх заснування.

Стосовно освоєння території Луганщини, наголосимо, що цей регіон був заселений людьми ще за часів раннього палеоліту, про що свідчать численні археологічні пам'ятки. Чимало таких знахідок виявлено поблизу населених пунктів Луганщини: с-ще *Петрівка* (нині — *Петропавлівка*), с. *Колесниківка* (Станично-Луганськ. р-ну) [1], с. *Весе́ла Гора́* [2], с. *Кри́мське* (Слов'яносербськ. р-ну), с. *Райгоро́дка*, с. *Смолянинове* (Новоайдарськ. р-ну), с. *Городи́ще* (Перевальськ. р-ну), с-ще *Ни́жня Дува́нка* (Сватівськ. р-ну), с-ща *Борівське, Комишуваха* (Попаснянськ. р-ну), с. *Нещере́тове* (Білокуракинськ. р-ну), с. *Підго́рівка* (Старобільськ. р-ну), м. *Луганськ* та ін.

Упродовж X—XIV ст. територія Луганської області була заселена різними кочовими народами. Про цей період в історії Луганщини свідчать курганні поховання та кам'яні баби, установлені на курганах та висотах (ІМСУ Луг., с. 12). Перебування на цій території протягом такого тривалого історичного періоду тюркськомовних племен не минуло безслідно, що зафіксовано в назвах деяких місцевих водних об'єктів, які мають генетично тюркське походження. Зауважимо, що ці гідроніми згодом трансонімізува-

[1] За адміністративно-територіальним устроєм 2012 року.

[2] Місце наголосу в ойконімах подаємо здебільшого за ІМСУ Луг. (див.: «Умовні скорочення») або за різноманітними інтернет-ресурсами.

лися на відповідні контактні поселення часто без будь-яких дериваційних доповнень. Ідеться про такі назви річок, як: *Айдар* (1503 р.), *Деркул* (*Доркул*) (1571 р.), *Євсюг* (*Євсуг*) (1571 р.) — усі л. Сіверського Дінця, *Ковсуг* (1766 р.) л. Євсугу л. Сіверського Дінця, *Кундрюча* (1639 р.) п. Сіверського Дінця, *Міус* (1489 р., упадає до Міуського лиману) (СГУ, с. 20, 167—168, 191, 301—302, 366; Масенко, 1981, с. 162, 164, 166, 167, 168, 259).

Елементи тюркської антропонімії також простежуємо в основах окремих назв населених пунктів цієї області. Передусім це ойконіми *Батúр* (1946 р.) ‹ антропоніма *Батыр* ‹ тат. *batyr* ~ *batur* ‹ монг. *bahadur* ‘хоробрий, герой, силач’ (Баскаков, с. 14); *Тамара* (1936 р.) ‹ антропоніма *Томар* ‹ або від тюрк. *tumar* ‘рід намиста, яке висить на грудях і шиї, амулет, футляр із талісманом; згорток у трубку паперу, пергаменту’, або від тюрк. *tamyr* ‘корінь, жила, кровоносна судина’, перен. ‘друг, приятель’ (там само, с. 219—220). Зазначимо, що ці назви поселень не мають дериваційних ознак посесивності.

Історія ойконімікону Луганської області (мова йде про назви населених пунктів станом на 01.01.2012 року, куди входять 928 поселень) порівняно складна й неоднозначна. Так, перші із задокументованих історичних відомостей, доступних нині, сягають приблизно XVI ст. У цей період було засновано такі населені пункти, як с-ще *Білогóрівка* (Попаснянськ. р-н), м. *Старобíльськ* (історично — слоб. [*Більська*] / слоб. [*Бєльська*], [*Бєлянське*], [*Бєльське*], слоб. [*Стара Біла*], [*Старо-Біла*] та ін.; цит. за: ІМСУ Луг., с. 842—844; Высоцкий, 2003, с. 173) і с-ще *Чорнýшине* (історично — *Чернушене*; Перевальськ. р-н).

Мотиваційна характеристика твірних основ назв перших луганських поселень проста. Ойконім *Білогорівка* — наслідок лексикалізації та онімізації словосполучення прикметника *біла* та іменника *гора* (ойконім мотивований особливостями місцевого рельєфу) (Высоцкий, 2003, с. 119). Сучасна назва нп *Старобільськ* (як і її історичні ойконімоформи: містечко [*Бельск*], 1599—1600 рр. (Мирошниченко, 2011, с. 8); [*Бєлянське*], [*Бєльське*], 1703 р. (цит. за: ІМСУ Луг., с. 843); слоб. [*Стара Біла*], слоб. [*Старо-Біла*], 1732 р. (цит. за: ІМСУ Луг., с. 843—844; Высоцкий, 2003, с. 173) похідні від суміжного гідроніма *Біла* та означення *Стара*, ужитого у функції диференціації (пор., наприклад, назву *Новобíла* в сусідньому Новопсковськ. р-ні). Ойконім *Чорнýшине* (пор. станція *Чернушене*, 1918 р.; Верховод, 2019, с. 85), на думку В.І. Висоцького, також генетично пов’язаний із місцевим гідронімом *Чорнуха* — назва ріки (Высоцкий, 2003, с. 115). Проте цю думку вважаємо сумнівною, оскільки ойконіми з посесивним суфіксом ***-ин-*** зазвичай мотивовані відповідними антропонімами, пор., наприклад, сучасне луганське прізвище *Чорнуха* (ІМСУ Луг., с. 223).

Отже, найдавніші три населені пункти Луганщини мали типову для таких хронологічно ранніх назв поселень мотивацію, а саме: особливості місцевого ландшафту та результат трансонімізації тих же місцевих або суміжних назв водних об’єктів — найстійкіших щодо змін або перейменувань онімів, які вирізняються з-поміж інших топонімів «стабільністю впродовж тривалого періоду» (Вербич, 2017, с. 6).

У XVI—XVII ст. у неспокійному житті України і особливо її східних регіонів та в прилеглому до її кордонів Московському царстві відбувалися різноманітні історичні події, унаслідок яких Московія, щоб захистити свої південні кордони, почала будувати сторожові фортеці і укріплені лінії. Це були захисні військові пункти вздовж берегів Сіверського Дінця, Айдару, Євсугу, Деркулу та інших водних об'єктів, які могли слугувати природними перешкодами для просування ворогів. Зауважимо, що у другій половині XVII ст. через цей український регіон на річці Сіверському Дінці [через нинішні населені пункти *Чорнушине* і *Кра́сний Кут*] проходив таємний козацький шлях із Запорізької Січі на Дон. Саме тоді постали такі військові городки, як *Сва́тове* на річці Красній, *Петрівка* на річці Євсуг, *Шульги́нка* і *Білолу́цьк* на річці Айдар, а також багато інших населених пунктів, заснованих українськими і російськими селянами-втікачами, які й освоювали цей край (ІМСУ Луг., с. 13). У XVII ст. на території сучасної Луганської області постало 76 населених пунктів; у XVIII ст. кількість новостворених поселень збільшилася на 304 одиниці; у XIX ст. на 130 нових населених пунктів стало більше, а у XX ст. побільшало ще на 415 нових поселень, що є найбільшою кількістю новоутворених населених пунктів цієї області в межах одного століття.

Диференційний поділ ойконімікону Луганщини на відантропонімний і невідантропонімний дав змогу простежити продуктивність використаних загальних і власних назв та системні зв'язки в топонімотворенні, з'ясувати історичні чинники, що послугували для його утворення і закріплення за тим чи тим географічним об'єктом. Аналіз назв населених пунктів Луганщини також уможливив виявити їхню мотивацію та словотвірні моделі ойконімотворення досліджуваного регіону України.

Найбільшу кількість відантропонімних ойконімів Луганщини становлять назви населених пунктів, твірними основами для яких стали власні чоловічі імена, їхні варіанти, прізвиська і прізвища, оформлені відповідними суфіксами, такими як ***-ов (-ов-а, -ов-е), -ев (-ев-а, -ев-е), -ин, -ів-к-а / -їв-к-а***, а також деривати у формі множини на ***-и***.

Дохристиянські, християнські чоловічі імена, прізвиська і прізвища слугували основою для утворення таких ойконімів: *Андріївка* (Сорокинськ. р-н) ‹ імені місцевого землевласника і засновника села *Андрія* Бабина (Высоцкий, 2003, с. 49); *Бабичеве* (Троїцьк. р-н) ‹ прізвища першопоселенця *Бабичева* (Высоцкий, 2003, с. 188); *Бондареве* (Старобільськ. р-н) ‹ антропоніма *Бондар* (ІМСУ Луг., с. 936); *Валуйки* (Старобільськ. р-н) ‹ антропоніма *Валуйка*(*-о*), пор., наприклад, сучасне прізвище укр. *Валуйко* (Романенко, 2004, с. 44); *Вівчаро́ве* (Троїцьк. р-н) ‹ прізвища першопоселенця *Вівчарова* (Высоцкий, 2003, с. 190); *Вовкодаєве* (Новоайдарськ. р-н) ‹ антропоніма **Вовкодай*[3]; *Голубі́вка* (Кремінськ. р-н) ‹ прізвища місцевого землевласни-

[3] До типологічно споріднених антропонімів додамо ще такі прізвища, як-от: ст.-укр. *Вовкогін* (Худаш, с. 217), укр. *Вовкобой* (ОУС, с. 400), *Вовкодав* (ІМСУ Луг., с. 837; КСУР 2, с. 140), (вторинні на *-ев* та *-ов*) рос. *Волкодаев* (Высоцкий, 2003, с. 53) ‹ **Волкодай, Волкогонов* (Голод., с. 150) ‹ **Волкогон* та ін.

ка *Голуба* (Высоцкий, 2003, с. 60); *Донці́вка* (Новопсковськ. р-н) ‹ від антропоніма *Донець*, пор., наприклад, сучасне прізвище укр. *Донець* (Holutiak, s. 154) [4]; *Золотарівка* (Станично-Луганськ. р-н) ‹ прізвища місцевого землевласника *Золотарьова* (Высоцкий, 2003, с. 172); *Іва́нівка* (Антрацитівськ. р-н) ‹ від імені генерал-майора і засновника поселення *Івана* Штерича (Высоцкий, 2003, с. 13) та ін. — усього 333 назви (26 %) [5]. Зауважимо, що з-поміж відантропонімних ойконімів Луганщини найбільше саме тих номенів, основи яких постали від відпрізвиськових власних особових назв. Такі топоніми вирізняються здебільшого не тільки хронологійними, а й морфологійними та фонетичними особливостями. До того ж, чимало особових назв, твірних для аналізованого ойконімікону, заслуговують на окремі студії зі спеціальними етимологічними коментарями (наприклад прізвище *Тев'яшов* › нп *Тов'яшів* (нині — *Горіхове*; Новопсковськ. р-ну); прізвище *Трембач* › нп *Трембачеве* Новопсковськ. р-ну; прізвище *Шимшинов* › нп *Шимшинівка* Лутугинськ. р-ну та ін.).

Жіночих особових назв в ойконіміконі Луганської області засвідчено значно менше — 27 ойконімів (2 %). Це такі найменування поселень: *Варва́рівка* (Кремінськ. р-н) ‹ жіночого імені *Варвара* (Высоцкий, 2003, с. 59); *Ганнівка* (Антрацитівськ. р-н) ‹ імені місцевої землевласниці *Анни* Янович (Высоцкий, 2003, с. 18); *Дар'ївка* (Довжанськ. р-н) ‹ імені дружини власника землі генерал-майора Г. Луковкіна — *Дар'ї* Василівни Луковкіної (Высоцкий, 2003, с. 146); *І́рміно* (Луганськ. р-н) ‹ імені доньки колишнього власника місцевої шахти *Ірми* (Ірміно); *Лоськине* (нині — *Леськине*; Антрацитівськ. р-н) ‹ варіанта жіночого імені *Лоська* ‹ *Лося* ‹ *Лари́са* (Трійняк, с. 190); *Мар'ївка* (Довжанськ. р-н) ‹ імені дочки місцевого землевласника А. Луковкіна — *Марії* (Высоцкий, 2003, с. 146) і под.

Зауважимо, що в ойконіміконі досліджуваного східноукраїнського регіону взагалі немає утворень на ***-ів-ц-і / -їв-ц-і*** та ***-ич-і***, не кажучи вже про таку давню топонімну модель, як утворення на ***-jь***, яких чимало зафіксовано, наприклад, на західноукраїнських теренах, зокрема на Івано-Франківщині та Львівщині.

Про онімізацію катойконімів луганського ойконімікону свідчить формант ***-ан-и*** — нп *Ольшани* (нині — *Вільшани*; Троїцьк. р-н), пор., наприклад, *ольшани* (= *вільшани*) — назва мешканців за місцем їх проживання, тобто у *вільховому* лісі [6].

Значна кількість назв населених пунктів досліджуваного регіону — пропріальні невідантропонімні деривати, мотивовані апелятивами, місцевими чи суміжними мікротопонімами, гідронімами, назвами інших поселень, найменуваннями місцевих храмів і релігійних свят, назвами різноманітних

[4] В.І. Висоцький уважає, що ойконім *Донцівка* — похідне суфіксальне утворення від катойконіма *донці* 'вихідці з Дону' (Высоцкий, 2003, с. 98).

[5] До уваги беремо також усі перейменування населених пунктів, яких у цьому регіоні засвідчено в більшості поселень.

[6] Топонімна модель на зразок *Берестяни, Бужани, Долиняни, Лужани, Озеряни, Поляни* і под.

військових угрупувань, що за певних обставин змушені були дислокуватися на території цієї області.

Відапелятивні онімні утворення (в основі яких — різноманітні загальні назви, переважно географічні номенклатурні терміни) становлять значну частину ойконімікону Луганщини, усього 99 назв (7,6 %). Особливості місцевого ландшафту відбито в таких назвах поселень: *Антраци́т* (Антрацитівськ. р-н) — ойконім пов'язаний із місцевими покладами антрациту (ІМСУ Луг., с. 125; Высоцкий, 2003, с. 10—11); *Водоток* (Сорокинськ. р-н) — відапелятивне похідне, генетично пов'язане зі спорідненим географічним терміном *водості́к* 'спадисте місце на поверхні землі для стікання води; рів, канава' (СУМ І, с. 722); *Лима́н* (Старобільськ. р-н) ‹ географічного апелятива *лима́н* 'затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря, іноді багате на грязі з лікувальними властивостями' (СУМ IV, с. 485) (зауважимо, що село розміщене на лимані р. Айдар); *Поріччя* (Сорокинськ. р-н) ‹ апелятива *поріччя* 'місцевість уздовж течії річки' (СУМ VII, с. 263); *Пристин* (нині — *Пристине*; Кремінськ. р-н) ‹ апелятива *пристин* 'прямовисний берег ріки', оскільки населений пункт розміщений на берегах р. Борова (Высоцкий, 2003, с. 61); пор. ще укр. (харк.) *пристін* 'стрімкий берег ріки' (Грінченко 3, с. 442), діал. (сх.-слобож.) *присті́н* 'дуже крутий схил' (СУСГ, с. 299), рос. *прыстин* 'крутий берег ріки; берегові урвища' (Мурзаев, с. 315) та ін.; *Роздолля* (історично — *Копані*; Біловодськ. р-н) ‹ апелятива *роздо́лля* 'широка низовина, долина' (Грінченко 4, с. 43), діал. (сх.-слобож.) *розді́лля* 'широка низина' (СУСГ, с. 316); *Толоківка* (Старобільськ. р-н) — пов'язане, на думку В.І. Висоцького, зі словом *толока* 'розмішування глини і соломи для обмазування житла' (Высоцкий, 2003, с. 179); *Узлісся* (Біловодськ. р-н) — лексико-семантичне утворення від географічного терміна *узлісся* 'узлісок', оскільки колись навколо села було багато лісів (Высоцкий, 2003, с. 29), пор. ще *узлі́сся* 'смуга на краю лісу' (СУМ X, с. 408) та ін.

Низку відапелятивних ойконімів Луганської області утворено внаслідок онімізації відповідних географічних термінів у формі множини. На таку форму вказують здебільшого конкретні формальні показники — фіналі -***и*** та -***і***: *Байрачки* (Перевальськ. р-н) ‹ апелятива *байрак* у зменш. формі мн., пор., наприклад, укр. *байра́к* 'ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарником' (СУМ І, с. 91), діал. (сх.-слобож.) *байра́к* 'ліс', 'глибока довга западина зі стрімкими берегами, вибоїна від дії талих вод' (СУСГ, с. 23); *Містки́* (Сватівськ. р-н) ‹ апелятива *місток* ‹ зменш. до *міст* у формі мн. — 'споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, яр' (СУМ IV, с. 749); *Солонці* (Троїцьк. р-н) ‹ апелятива *солоне́ць* у формі мн. — 'ґрунт, що утворюється із солончаку в результаті вимивання з верхніх шарів водорозчинних солей', 'ділянка ґрунту із джерелом солоної води' (СУМ IX, с. 450—451) — мотивація пов'язана з особливостями місцевого рельєфу (Высоцкий, 2003, с. 189) тощо.

Часто відапелятивні назви поселень досліджуваної території складаються з двох онімних частин. Такі найменування мають переважно топонімні аналоги без ад'єктивного компонента: *Зелений Курган* (Антрацитівськ. р-н) — *Курган* (Антрацитівськ. р-н) ~ апелятивом *курга́н* 'насип

над стародавньою могилою', 'у старі часи — високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін.', 'горб, гірка, що нагадують насип' (СУМ IV, с. 406—407); *Черкаський Брід* (нині — *Зимогір'я*; Слов'яносербськ. р-н) — *Брід* ~ апелятивом *брід* 'місце переходу ріки вбрід (мова про р. Лугань)' (Высоцкий, 2003, с. 152) та ін.

119 ойконімів Луганської області (9 %) мотивовані назвами контактних водних об'єктів. Оскільки цей топонімний клас — один із найдавніших і найстабільніших, то ця особливість властива й відповідним ойконімам. Найменування суміжних водних об'єктів ставали не тільки твірними основами місцевих ойконімів, пор. назви поселень: *Борівське* [історично [*Нове Борівське*] і [*Старе Борівське*] (Попаснянськ. р-н) — назви двох суміжних містечок; цит. за: (ІМСУ Луг., с. 475; Высоцкий, 2003, с. 148)] — від р. *Борова* (Высоцкий, 2003, с. 148) [7]; *Деркульське* (Станично-Луганськ. р-н) — від р. *Деркул* (Высоцкий, 2003, с. 172); *Міусинськ* (Луг.) — від р. *Міус* (Высоцкий, 2003, с. 54); *Луганськ* — від р. *Лугань* (Высоцкий, 2003, с. 7) тощо, а й переходили на них без змін унаслідок трансонімізації [наприклад, *Біла* (нині — *Городище*; Перевальськ. р-н), *Євсуг* (Біловодськ. р-н), *Кам'янка* (Новопсковськ. р-н), *Кондрюче, Кундрюче* (Довжанськ. р-н) та ін.].

Назви населених пунктів, утворені від місцевих (а іноді й суміжних) мікротопонімів, становлять вагомий пласт в ойконіміконі Луганської області (ця група найменувань поселень охоплює 117 назв, близько 9 %). Сюди належать такі ойконіми, як: *Вишневе* (історично — х. *Вишневий*; Старобільськ. р-н) ‹ назви балки *Яр Вишневий* (Высоцкий, 2003, с. 175); *Водянолипове* (історично — х. [*Водяно-Липовий*]; Міловськ. р-н) ‹ назви балки *Водянолипова* (Высоцкий, 2003, с. 86); *Оріховий* та сучасна назва *Горіхова Балка* (Сорокинськ. р-н) ‹ назви місцевої балки *Оріхова* (Высоцкий, 2003, с. 46); *Жолобок* (Слов'яносербськ. р-н) ‹ назви балки *Жолобок* (Высоцкий, 2003, с. 155); *Земляне* (Слов'яносербськ. р-н) ‹ назви балки *Земляна* (Высоцкий, 2003, с. 158); *Ящикове* (Перевальськ. р-н) ‹ назви яру *Ящиків* (Высоцкий, 2003, с. 115—116) та ін.

З-поміж ойконімів Луганської області засвідчено ті, які мотивовані іншою контактною або суміжною назвою поселення. Відзначимо, що цей спосіб утворення найменувань поселень вирізняється на Луганщині значною продуктивністю. До таких утворень зараховуємо ойконіми: *Багачка* (Троїцьк. р-ну) — назва поселення пов'язана з ойконімом *Велика Багачка* — село Полтавської губернії, звідки прибули сюди селяни-переселенці (Высоцкий, 2003, с. 186); *Ізюм* (нині — *Алмазна*; Луг.) — трансонімізований селянами-переселенцями з *Ізюмського* повіту Харківської губернії (Высоцкий, 2003, с. 184); *Лисичанський* (Попаснянськ. р-ну) — від ойконіма *Лисичанськ* (Луг.); *Новоборовиці* (історично — *Ново-Боровиці*; Довжанськ. р-ну) — назва села трансонімізована селянами-переселенцями із с. *Боровиці* Київської губернії (ІМСУ Луг., с. 771) і под.

---

[7] На нашу думку, зв'язок ойконіма з апелятивом рос. *боров* 'дика свиня' малоймовірний (Высоцкий, 2003, с. 148).

Серед ойконімікону Луганської області зафіксовано 40 назв поселень (3 %), мотиваторами для яких стали назви здебільшого місцевих храмів або назви християнських свят. Зауважимо, що в кожній області України є такі ойконімні утворення, проте в різній кількості. На нашу думку, на Луганщині засвідчено багато цих найменувань поселень, тому що регіон порівняно пізно заселений і зв'язок назви поселення з місцевою церквою — типове явище для таких населених пунктів. До цієї ойконімної групи зараховуємо оніми: *Благовіщенка* (історично — х. *Благовіщенський*; Станично-Луганськ. р-н; поч. XIX ст.) — від назви християнського свята *Благовіщення* (Высоцкий, 2003, с. 170); *Богородицьке* (історично — х. *Богородицький*; Троїцьк. р-н; кін. XVIII ст.) — від назви християнського свята *Покрови Пресвятої Богородиці* (Высоцкий, 2003, с. 190); *Дмитрівка* (історично — *Капітанове*; Новоайдарськ. р-н; XVIII ст.) — від назви місцевого храму *Святого Дмитрія* (Высоцкий, 2003, с. 91); *Миколаївка* (Довжанськ. р-н; 1880 р.) — від назви християнського свята *Святого Миколая* (Высоцкий, 2003, с. 145); *Трóїцьке* (Попаснянськ. р-н; кін. XVIII ст.) як і *Троїцьке* (історично — х. *Троїцький*; Перевальськ. р-н; 70-ті роки XVIII ст.) — від назви християнського свята *Святої Трійці* (Высоцкий, 2003, с. 111, 125) і под.

Назви 19 населених пунктів (1,5 %) Луганської області пов'язані з військовою тематикою, бо їхніми мотиваторами стала спеціальна військова лексика. Водночас зауважимо, що в середині XVIII ст. регіон сучасної Луганщини був малозаселеним, що й використовувала Російська імперія для реалізації своєї мети — будувати там своєрідні захисні рубежі відповідно до проєкту «Слов'яносербія» (т. зв. автономна область між рр. Бахмут і Лугань, 1753 р.), а також утворювати різноманітні військові угрупування під назвами: *рота* [оскільки територія нинішньої Луганщини була поділена на військові округи, кожен з яких займала одна *рота* пішого або кінного полку], *сотня* [бо північна й західна частини Луганщини в давнину належали до Слобідських козацьких полків, у яких адміністративною одиницею була *сотня*], *юрт* і *станиця* [оскільки східну та південну частини Луганщини в давнину контролювало Військо Донське, то там замість рот чи сотень використовували терміни *станиця* та *юрт*].

До «військових» ойконімів зараховуємо назви таких населених пунктів: *Верхня Сотня* (нині — *Вели́ка Черні́гівка*; Станично-Луганськ. р-н; II пол. XVIII ст.) — тут раніше були розквартировані військові підрозділи (Высоцкий, 2003, с. 163); *3-тя сотня* або *Третя Сотня* (нині — *Сотенне*; Станично-Луганськ. р-н; середина XVIII ст.) — пов'язані з назвою місцевої військової сотні, яка раніше тут дислокувалася; *Перша слобода 2-ї поселенської волості Куп'янського округу Українського військового поселення* або *Перша слобода 2-ї поселенської волості Куп'янського військового поселення* (нині — *Ни́жня Дува́нка*; Сватівськ. р-н; 30-ті роки XVIII ст.) — у селищі був розквартирований ескадрон Катеринославського кірасирського полку (ІМСУ Луг., с. 732); *Дев'ята Рота* (нині — *Жóвте*; Слов'яносербськ. р-н; 1700 р.) — від назви *9-ї роти Бахмутського гусарського полку*, який був тут розквартирований (ІМСУ Луг., с. 813; Высоцкий, 2003, с. 156); *Дванадця-*

та Рота (нині — *Хоро́ше*; Слов'яносербськ. р-н; II пол. XVIII ст.) — раніше на цій території були розміщені військові сербські полки (ІМСУ Луг., с. 815); *Кубанський Юрт*, його варіант *Кабанній Юрт* (нині — *Красноріченське*; Кремінськ. р-н; кін. XVII — поч. XVIII ст.), як і ойконім *Ново-Краснянський Юрт* (нині — *Новокрасня́нка*; Кремінськ. р-н; кін. XVII ст.) — стрижневий компонент у цих ойконімах *Юрт* мотивований відповідним апелятивом, пор., наприклад, рос. *юртъ* 'володіння, область, земля, держава', 'козацька станиця, з усіма її землями і населенням', 'волость, округ', 'хутір із землею', 'дім, двір, житло' (Даль IV, с. 690), діал. (донськ.) *юрт* 'об'єднання кількох станиць із їхніми земельними наділами й угіддями', 'земельні та водні угіддя однієї станиці' (БТСДК, с. 601) тощо; *Станиця Новоайдарська* (нині — *Новоайда́р*; Новоайдарськ. р-н; II пол. XVII ст.) і *Стани́ця Луга́нська* (Станично-Луганськ. р-н; XVII ст.) — стрижневий компонент *Станиця* в ойконімах мотивований апелятивом *станиця*, пор., наприклад, укр. *стани́ця* 'у дореволюційній Росії і на Східній Україні — адміністративно-територіальна одиниця, до складу якої входило одне чи кілька козацьких поселень' (СУМ IX, с. 645).

На території Луганської області зафіксовано 140 ойконімів (10,8 %), які мають особливе походження, оскільки ці топоніми надзвичайно пізні і, як наслідок, пов'язані з радянською ідеологією або ж узагалі їх називають «штучними», що, як засвідчує фактичний матеріал, є типовим для Сходу та Півдня України. Дослідники, які вивчали проблеми перейменувань, зазначали, що причиною перейменування населених пунктів було бажання ввести нову назву для відбиття ідей, імен та понять нового ладу. Однак часто перейменовують «нейтральні» назви: одні з них помилково зараховують до розряду неприйнятних, інші керуються тим, щоб замінити назву новою — з новим ідеологійним змістом. Іноді наслідком цього ставали перейменування населених пунктів на фонетично близькі, а то й цілком інші ойконімоформи, пор., наприклад, такі населені пункти: *Веселий*, 1918 р. (нині — *Веселе*; Марківськ. р-н); *Веселий*, XIX ст. (нині — *Веселе*; Старобільськ. р-н); *Відділ Першотравневого молокорадгоспу*, 1946 р. / *Відділення Першотравневого молокорадгоспу*, до 1951 р. / *Радгоспний*, 1968 р. (нині — *Малокалинове*; Сорокинськ. р-н); *Калинівський*, XIX ст. (нині — *Весня́не*; Слов'яносербськ. р-н); *Ворошиловськ*, *Комунарськ*, 1895 р. (нині — *Алчевськ*; Перевальськ. р-н); *Красноармійське*, 1930—1946 рр. (нині — *Ми́рне*; Білокуракинськ. р-н); *Селище 3-го відділення радгоспу «Забійник»*, 30-ті роки XX ст. (нині — *Дружба*; Попаснянськ. р-н); *Ворошилове, Ворошиловка*, 1927 р. (нині — *Дру́жне*; Сорокинськ. р-н); *Е́нгельсове*, 1923 р. (нині — *Бура́н*); *Жовтневий*, 1946 р. (нині — *Джерельне*; Троїцьк. р-н); *Селище шахти Центросоюз*, до 1943 р. / *Селище імені 25-річчя ВЛКСМ*, 1943—1954 рр. / *Комсомольський*, 1968 р. (нині — *Дубове*; Довжанськ. р-н); *Паризька Комуна*, 1924 р. / *Селище ім. Паризької Комуни*, 1938 р. (нині — *Перева́льськ*; Перевальськ. р-н); *Червона Діброва*, 1946 р. (нині — *Діброва*; Кремінськ. р-н); *Червоногвардійське*, 1965 р. (нині — *Криничанське*; Слов'яносербськ. р-н) та ін.

Із-поміж ойконімікону Луганщини виокремлюємо назви населених пунктів, які, на нашу думку, мають кілька альтернативних варіантів моти-

вації. Наприклад, ойконім *Березівка* (Новопсковськ., Троїцьк. р-ни) кваліфікуємо як: 1) мотивований потенційним (контактним) (мікро)топонімом *Березів* (***-ов-а***, ***-ов-е***, ***-ов-ий***) + суфікс ***-к-***; 2) результат онімізації апелятива *березівка*, пор., зокрема, діал. (кіровогр.) *березі́вка, березо́вка* ‘березовий ліс’ (СНГТК, с. 24). Двояке пояснення можуть мати також назви луганських поселень на зразок *Олександрівка* (Новоайдарськ., Станично-Луганськ. р-ни), наприклад: 1) дериват на ***-к-а*** від потенційного (суміжного) (мікро)топоніма **Олександрів* (***-ов-а***, ***-ов-е***); 2) суфіксальне утворення на ***-ів-к-а*** від поширеного чоловічого імені *Олександр*.

За нашими підрахунками, до цієї групи уналежнюємо 139 ойконімів (10,7 %). Це такі найменування поселень, як-от: *Ананьївка* (1946 р., Довжанськ. р-н), *Андріївка* (1946 р., Сватівськ. р-н), *Валіївка* (1946 р., Сорокинськ. р-н), *Власівка* (1946 р., Сорокинськ. р-н), *Геївка* (1968 р., Станично-Луганськ. р-н), *Греківка* (1946 р., історично — х. *Петрівський*, Кремінськ. р-н), *Дубовівка* (1946 р., Старобільськ. р-н), *Житлівка* (1946 р., Кремінськ. р-н), *Зоринівка* (1878 р., Міловськ. р-н), *Ноздрівка* (1946 р., Біловодськ. р-н), *Сергіївка* (1946 р., Сватівськ. р-н), *Стельмахівка* (1968 р., Сватівськ. р-н), *Суровцівка* (1946 р., історично — х. *Сурівцівка*, Кремінськ. р-н), *Царівка* (30-ті роки XX ст., Троїцьк. р-н) та ін.

До «неясних» назв населених пунктів, тобто таких, у яких незрозуміла семантика, а отже, невідоме походження самого оніма, належить 8 ойконімів (0,6 %). Ми свідомі того, що це кількість топонімів станом на сьогодні і згодом буде можливість пояснити й ці ойконіми, оскільки з’являтимуться нові історичні, краєзнавчі дослідження Луганщини, у яких можуть бути певні підказки на прикладі мікротопонімів, мікрогідронімів тощо. Отже, до назв із затемненою семантикою ми зараховуємо такі луганські ойконіми: *Баштевич* (може, похідне від антропоніма; 1954 р.); *Валянівськ* (1928 р.); *Віскрива* (1906 р.; нині — *Вискрива*); *Габун* (1946 р.); *Еротéйдівка* (60-ті роки XX ст.; нині — *Сонячне*); *Кашкарне* (1946 р.); *Козáрик* (1891 р.) і *Шапрáн*[8] (1946 р.).

Проаналізувавши мотивацію ойконімікону Луганської області, можемо зробити такі висновки:

1. Дослідження всіх найменувань поселень цього регіону дало змогу з’ясувати лінгвістичні особливості й природу механізму топонімотворення зазначеного східноукраїнського регіону. Творення цих назв відбувалося переважно за типовими давньоукраїнськими моделями топонімного словотвору. Про східнослов’янський, насамперед український, характер ойко-

[8] Вочевидь, походження назви поселення *Шапран* доцільно аналізувати в її генетичному зв’язку з ідентичним фітонімом, пор., наприклад, укр. *шапрáн* ‘росл. Crocus L.’, ‘багаторічна трав’яна рослина родини півникових переважно з оранжево-жовтими квітами’ (СУМ XI, с. 409, 422). Щодо цього наведемо типологічно споріднені найменування поселень, тобто ті, в основі яких лежать назви рослин (можливо, таке становлення ойконімів відбулося через (мікро)топонімне посередництво), наприклад: *Журавець* (Волинськ. обл.) (~ укр. *журавéць* ‘росл. Hypericum perforatum L.’; Грінченко 1, с. 492), *Люцерна* (Запорізьк. обл.) (~ укр. *люцéрна* ‘цінна кормова багаторічна трав’яниста рослина родини бобових’; СУМ IV, с. 575), *Ясенець* (2 фіксації; Житомирськ. і Рівненськ. обл.) (~ укр. *ясенéць* ‘росл. Dictamnus Fraxinella L.’; Грінченко 4, с. 543) (АТП, с. 53, 185, 207, 446) та ін.

німної деривації свідчить низка луганських ойконімів, які не вирізняються значущою хронологійною давністю, такою, як, наприклад, західноукраїнський ойконімікон Львівщини та Івано-Франківщини.

2. Твірні основи топонімів Луганщини виділяються лексичною й граматичною неоднорідністю. Усі назви поселень області семантично диференційовано на відантропонімні (в основах яких засвідчені власні особові назви) та невідантропонімні (відтопонімні, відгідронімні та відапелятивні). Такий семантичний поділ ойконімів дав змогу правильно кваліфікувати й пояснювати твірні основи досліджуваних найменувань.

3. Серед відантропонімних ойконімів значну частину становлять ті, твірні основи яких постали від власних чоловічих і жіночих імен, а також прізвиськ і прізвищ. Здебільшого такі топоніми вирізняються не тільки хронологійними, а й морфологійними та фонетичними особливостями.

4. Утворення значної частини топонімів, похідних від особових назв прізвиськового походження, випереджає в часі, наприклад, ті назви поселень, які мотивовані християнськими іменами. Наголосимо, що часто буває нелегко зробити лексико-семантичну характеристику цих ойконімів, оскільки чимало антропонімів, які лежать у їхній основі, цілком правомірно можемо зараховувати до власних особових назв дохристиянського періоду.

5. В ойконіміконі Луганщини наявні назви поселень, для мотивації яких із лінгвістичного погляду припустимі два-три потенційних варіанти. Для таких топонімів теоретично вірогідний зв'язок як із певною особовою назвою, так і з відповідним (часто контактним) (мікро)топонімом або ж безпосередньо конкретним апелятивом.

6. Значну групу становлять назви населених пунктів з ідеологійними підтекстами та штучні утворення, які зазвичай виникали пізно й без усіляких виправданих щодо цього мотивацій.

7. Деякі сучасні ойконіми Луганської області потребують виправлень, оскільки, на жаль, не відповідають стандартам державної мови, правопису та культури української мови [наприклад: с. *Наугóльне* (поч. XIX ст.; Сватівськ. р-н); *Прохладне* (1946 р.; Довжанськ. р-н); с. *Трьохíзбенка* (I пол. XVII ст.; Слов'яносербськ. р-н); *Ю́жна Ломувáтка* (1953 р.; Перевальськ. р-н) та ін.].

Отже, проведений аналіз мотивації найменувань населених пунктів Луганської області дав можливість констатувати, що система назв поселень цієї території — це успадковане з давнини своєрідне і водночас органічне явище для української мови, яке постало на східнослов'янській мовній основі (здебільшого завдяки місцевим говорам) за спільнослов'янськими топонімними моделями.

Список скорочень: діал. — діалектний; донськ. — донський; л. — ліва притока; м. — місто; мн. — множина; монг. — монгольська; нп — населений пункт; назва поселення; обл. — область; п. — права притока; перен. — переносний; р. — річка; рік; р-н — район; рос. — російська; рр. — ріки; роки; с. — село; слоб. — слобода; ст.-укр. — староукраїнська; сх.-слобож. — східнослобожанський; с-ще — селище; тат. — татарська; тюрк. — тюркська; укр. — українська; х. — хутір; харк. — харківський.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АТП — Попівський М.Ф. (ред.). (1947). *Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.* Київ: Українське вид-во політичної літератури.

Баскаков — Баскаков Н.А. (1979). *Русские фамилии тюркского происхождения.* Э.Р. Тенишев (отв. ред.). Москва: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука».

БТСДК — Дегтярев В.И., Кудряшова Р.И., Проценко Б.Н., Сердюкова О.К. (редкол.). (2003). *Большой толковый словарь донского казачества*. Москва: ООО «Издательство АСТ».

Голод. — Люта О.Г., Смочко Л.О. (уклад.). (2006). *Голодомор 1932—1933 рр. в Україні (до 70-річчя): бібліографічний покажчик*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня».

Грінченко — Грінченко Б. (упоряд.). (1907—1909). *Словарь української мови* (т. 1—4). Київ: Видавництво АН УРСР.

Даль — Даль В.И. (1880—1882). *Толковый словарь живого великорусского языка* (2-е изд., испр. и знач. умнож.). (т. I—IV). Санкт-Петербург; Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа.

ІМСУ Луг. — Пономаренко Ю.Ф., Бурлаков О.М., Алексєєва Л.І., Бакалов В.К., Вертиков Д.А. та ін. (редкол.). (1968). *Історія міст і сіл Української РСР: Луганська область.* Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР.

Ірміно — Ірміно. *Вікіпедія.* https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірміно (дата звернення: 11.02.2026).

КСУР — Герасимов І.О. (ред.). (2003). *Книга скорботи України: Рівненська область* (т. 1—6). Рівне: ППФ «Волинські обереги».

Мурзаев — Мурзаев Э.М. (1984). *Словарь народных географических терминов*. Москва: Мысль.

ОУС — *Офіційна Україна сьогодні.* (2005). 9-те вид. Київ: К.І.С.

СГУ — Непокупний А.П., Стрижак О.С., Цілуйко К.К. (редкол.). (1979). *Словник гідронімів України*. Київ: Наукова думка.

СНГТК — Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. (упор.). (1999). *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*. Київ — Кіровоград: РВГІЦ КДПУ.

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

СУСГ — Волошинова М.О., Глуховцева К.Д., Лєснова В.В., Ніколаєнко І.О., Терновська Т.П., Ужченко В.Д. (уклад.). (2021). *Словник українських східнослобожанських говірок*. 2-ге видання, зі змінами й доповненнями. Київ: Талком.

Трійняк — Трійняк І.І. (2005). *Словник українських імен*. І.М. Желєзняк (відп. ред.). Київ: Довіра.

Худаш — Худаш М.Л. (1977). *З історії української антропонімії.* Київ: Наукова думка.

Holutiak — Holutiak-Hallick S.P. Jr. (1994). *Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States.* Georgia: Slavic Onomastic Research Group.

ЛІТЕРАТУРА

Бучко Д.Г. (1990). *Походження назв населених пунктів Покуття*. Львів: Світ.

Вербич С.О. (2017). *Гідронімія басейну Дністра*. Луцьк: Видавництво «Терен».

Верховод І. (2019). Луганщина у спогадах українських військовослужбовців в 1918 р. *Луганщина: краєзнавчі розвідки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Старобільськ, 19 квітня 2019 р.)* (с. 84—88). Старобільськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Высоцкий В.И. (2003). *Исторические аспекты топонимов Луганщины*. 2-е издание, дополн. и перераб. Луганск: Луганский областной отдел Фонда культуры Украины.
Масенко Л.Т. (1981). Тюркськo-українські взаємозв'язки і паралелі. О.С. Стрижак (відп. ред.), *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках* (с. 162—180). Київ: Наукова думка.
Мирошниченко И. (2011). *Старобельщина — жемчужина Приайдарья*. Луганск: ООО «Виртуальная реальность».
Романенко Ю. (авт.-уклад.). (2004). *Лауреати України*. Харків: Східно-Український бібліографічний інститут.

Статтю отримано 04.04.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Buchko, D.H. (1990). *The origin of the names of settlements in Pokuttya*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
Masenko, L.T. (1981). Turkic-Ukrainian Relationships and Parallels. O.S. Stryzhak (Ed.), *Hydronymy of Ukraine in its Interlingual and Interdialectal Connections* (pp. 162—180). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Miroshnichenko, I. (2011). *Starobelshchyna — the pearl of the Aidar River*. Lugansk: OOO "Virtualnaya realnost" (in Russian).
Romanenko, Yu. (Ed.). (2004). *Laureates of Ukraine*. Kharkiv: Skhidno-Ukrainskyi bibliohrafichnyi instytut (in Ukrainian).
Verbych, S.O. (2017). *Hydronymy of the Dniester basin*. Lutsk: Vydavnytstvo "Teren" (in Ukrainian).
Verkhovod, I. (2019). Luhansk region in the memories of Ukrainian military personnel in 1918. *Luhansk region: local history exploration: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Starobilsk, April 19, 2019)* (pp. 84—88). Starobilsk: Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).
Visotskii, V.I. (2003). *Historical aspects of toponyms of Luhansk region*. 2nd ed., supplemented and revised. Lugansk: Luganskii oblastnoi otdel Fonda kulturi Ukraini (in Russian).

Received 04.04.2026
Revised 26.05.2026
Accepted 06.07.2026

Vasyl Yatsiy, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: jatsiy@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-3691-2154

MOTIVATION OF THE NAMES OF SETTLEMENT PLACES IN LUHANSK REGION

The article is devoted to the linguistic analysis (with etymological techniques) of historical and modern names of settlements (along with their variants) of the Luhansk region as of 2012. Based on the material of documented fixations of oikonyms of the studied administrative region of Eastern Ukraine, both the motivational basis for all the names of Luhansk settlements and the nature of local oikonym formation were traced; the typicality / untypicality of the toponymic models used in one of the Eastern Ukrainian oikonyms was determined. The study of all the names of settlements in this region allowed us to see the linguistic features and the nature of the mechanism of toponym formation in the Luhansk region. The final results of the analysis confirm that the creation of names of settlements took place mainly according to

typical Old Ukrainian models of toponymic word formation. All names of settlements in the region are clearly subject to semantic differentiation into anthroponymic (in the bases of which proper personal names are attested, for example: *Бокове, Вікторівка, Ганнівка, Данилівка, Іванівка, Ковалівка, Литвинове, Пелагіївка* etc.) and non-anthroponymic (toponymic, hydronymic, and appellational, for example: *Байрачки, Гірник, Діброва, Жолобок, Золоте, Калинове, Кам'янка, Новодачне, Плотина, Сизе, Хрустальне, Широкий* etc.). Such semantic division of oikonyms made it possible to correctly qualify and explain the creative bases of the studied names. Some modern oikonyms of the region under consideration require corrections, since, unfortunately, they do not meet the standards of the state language, spelling and culture of the Ukrainian language, for example: the village of *Наугóльне* (Svativsk. district), *Прохладне* (Slovyanoserbsk. district), *Ю́жна Ломувáтка* (Perevalsk. district) etc.

***Keywords**: anthroponym, personal name, appellative, derivate, motivation, toponym, oikonym.*

УДК 811.161.2'373.21

Л.П. КИСЛЮК, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3766-3305

ОЙКОНІМІКОН ЛУГАНЩИНИ — ВАЖЛИВА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Актуальність доповіді В.О. Яція [1] про систему сучасної ойконімії Луганщини безсумнівна, оскільки йдеться про край, значна частина якого перебуває під окупацією вже дванадцять років. А це означає стирання української історії та пам'яті з карт і документів, а часто — знищення не тільки їхніх назв, а й самих сіл і містечок. І на цей момент ми не знаємо, які з них удасться відродити, коли ці землі буде звільнено від окупації, а які залишаться лише в історії та наукових студіях.

Дослідження топоніміки певного краю є водночас творчим і дуже складним процесом, оскільки науковцю потрібно комплексно вивчати археографічні й історичні документи, карти, архіви, занурюватися в історію й культуру краю загалом і вивчати біографії окремих історичних постатей, які лишили по собі слід у топонімії цього краю. Про джерелознавчу базу дослідження (довідники, енциклопедії, краєзнавчі й історичні праці) ідеться на початку доповіді.

Термін *мотивація* в назві доповіді належить і до дериватологічної термінології, де словотвірну мотивацію витлумачують як «формальні і семантичні взаємовідношення між синхронічно похідним словом та його твірним» [2].

[1] Відгук про доповідь В.О. Яція «Мотивація назв населених пунктів Луганської області».

[2] Клименко Н.Ф. (2004). Мотивація. *Українська мова: енциклопедія.* Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. С. 382—384.

Цитування: Кислюк Л.П. (2026). Ойконімікон Луганщини — важлива сторінка української історії. *Українська мова, 2* (98), 100—103.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Доповідач проаналізував топоніми Луганщини як вторинно мотивовані назви в синхронії. Мотиваційні засади пояснення появи ойконіма тоді розуміємо як аналіз похідного слова (або мотивованої назви), спрямованого на виявлення його твірного (або мотиватора) та мотиваційних відношень, що їх пов'язують. В ойконімах і топонімах, які є похідними словами, така мотивація очевидна, поки зберігається внутрішня форма слова-мотиватора. Але коли її втрачено, щоб не породжувати «народну етимологію» у розумінні хибної мотивації, потрібно враховувати походження слів та шукати відповідники з близьким звучанням і значенням в інших мовах, тобто застосовувати етимологічний аналіз.

В.О. Яцій подав відомості з історії краю та походження назв ранніх поселень. Із літописів та давніх карт, зокрема удоступнених Мариною Траттнер, дізнаємося, що за часів Київської Руси цю територію називали Диким Полем і заселяли її здавна кочовики (від кімерійців, скіфів, сарматів, половців до Золотої Орди і кримських татар). Із назв цього періоду могли зберегтися тільки гідроніми. І справді, назви гідронімів тюркського походження періоду Дикого Поля чи й давніші збережено в назвах річок *Айдар, Бахмутка, Де́ркул, Міу́с* і *Міусик, Є́всуг, Лугань* (стара назва *Лага́н*). Назви цих річок відображені в назвах поселень, через які вони протікають. Їх проаналізував В.О. Яцій, а я їх почула з початком боїв на цих землях: міста *Бахмут, Айдар* і *Новоайдар, Луганськ, Міу́синськ*, села *Де́ркулове, Де́ркульське, Красний Де́ркул, Є́всуг.* Паралельно наявні гідроніми й слов'янського походження (*Сіверський Донець, Біла, Крем'янка, Кріпенька, Медвежа*) з відповідними топонімами (*Сіверськ, Сіверськодонецьк, Старобільськ, Кремінна, Медвежанка, Карпово-Кріпенське*). В.О. Яцій слушно зазначив, що «топонімний клас ойконімів», мотивованих «назвами контактних водних об'єктів», є одним «із найдавніших і найстабільніших» (с. 7), і подав тому підтвердження в тексті.

Колонізували Дике Поле запорозькі козаки із XVII ст., а крім козацьких хуторів-зимівників, тут почали з'являтися поселення переселенців як із Правобережної України, так і з донських козаків. До XVIII ст. татар із цих земель витіснили й на південь від річки Сіверський Донець у складі Кальміуської паланки Війська Запорозького Низового з'явилися козацькі поселення *Кам'яний Брід* (1755) та *Вергунка*, які пізніше Російська імперія ввела до складу Слов'яносербії для вихідців із Балкан. А з розвитком вугільної та металургійної промисловости в XIX—XX ст. навколо перших рудників, шахт, заводів постали робітничі селища: із *Кам'яного Броду* й *Вергунки* постав *Луганськ*; поселення *Лисячий Байрак* (або *Лисяча Балка*) перейменували в *Лисичанськ* тощо. В.О. Яцій зазначив, що для цього краю дуже характерним є неодноразове перейменування поселень, наприклад місто *Луганське* впродовж XX ст. перейменовували 5 разів (а до того назву *Луганський Завод* селищу надали 1797 р. й вона відома до 1882 р., коли об'єднали *Кам'яний Брід* і *Луганський Завод* у *Луганське*).

Щодо мотивації творення назв поселень видається цікавим простежити так звані «мотиваційні хвилі»: козацького періоду, російсько-імперського періоду, радянського періоду, українського декомунізаційно-

го періоду — очевидно, можна спостерегти цікаві закономірності в таких ланцюжках перейменувань.

В.О. Яцій логічно запропонував «диференційний поділ ойконімікону Луганщини на відантропонімний і невідантропонімний» і спочатку проаналізував відантропонімні ойконіми, що становлять, за його підрахунками, 28 % усього ойконімікону, та класифікував твірні основи за належністю їх до власних імен чи прізвищ або прізвиськ із додаванням низки суфіксів (с. 4). Варто з'ясувати, упродовж якого історичного періоду антропоніми в ролі твірних основ виявляли продуктивність на Луганщині та чи можна говорити, що давніші назви — невідантропонімні (відтопонімні, відгідронімні та відапелятивні), а новіші — відантропонімні? Із того матеріалу, з яким я знайомилася із джерел, склалося враження, що відантропонімні назви поселень — переважно пізнішого періоду й пов'язані з конкретними досить відомими історичними особами, як, наприклад, Олексій Алчевський.

Є сумніви щодо важливости поділу антропонімів як твірних на християнські й дохристиянські за походженням, адже до періоду Козацької держави тут було Дике Поле. Вважаю, що цікавіше простежити козацький прізвиськовий компонент у давніх ойконімах — назвах козацьких хуторів-зимівників.

В.О. Яцій спостеріг, що «часто відапелятивні назви поселень досліджуваної території складаються з двох онімних частин»: *Зелений Курган, Черкаський Брід* (с. 6). На мою думку, у двокомпонентних відоронімних або відгідронімних назвах із компонентами *Балка, Брід, Гора, Лиман, Урочище, Яр, Хутір* (*Кам'яний Пласт, Черкаський Брід, Кам'яний Яр*) виявлено не лише особливість ландшафту краю, але й збережено козацьку історичну спадщину.

В ойконімному матеріалі Луганщини я також звернула увагу на змішаний тип назв, де поєднано антропонім і гідронім, на якому розташоване поселення, напр.: *Білокуракине* від річки *Біла* й прізвища князя *Куракіна* (з початку XVIII ст. — слобода *Куракіна*); *Карпове-Кріпенське* — від прізвища землевласника *Карпова* та назви річки *Кріпка* (відоме з 1805 року як слобода *Карпівка*). Чи загалом це поширене явище у творенні ойконімів чи це місцева особливість?

Важливою сторінкою історії краю є згадані в доповіді назви поселень, у яких виявлено зв'язок мешканців-переселенців зі своїми місцями попереднього проживання, оскільки збережено назву малої Батьківщини в назві нового поселення (зокрема з компонентом **Ново-** як *Новоглухів, Новочеркаськ*) — явище досить поширене у степовій зоні або ж у місцях, куди з різних причин компактно переселяли мешканців одного села. В.О. Яцій зауважив, що «такий спосіб утворення найменувань поселень вирізняється на Луганщині великою продуктивністю» (с. 8).

Висловлю деякі припущення щодо «неясних» назв, згаданих у доповіді: *Козарик* співзвучне з назвою села *Козари* в Носівському районі на Чернігівщині, відоме з IX-X ст. як засноване хозарами (хоч це також назва грибів підберезників і прізвище). *Батир* означає 'богатир' у тюркських мовах, а *Шапран* знане як прізвище, яке пов'язують із квіткою-спецією

шафраном. *Віскрива* чи *Вискрива* походить від назви річки *Вискривка*, над якою і розташоване село (невідомо, чи там є населення, бо на 2001 рік у ньому жили дванадцять осіб, на 2015 рік — лише три сім'ї та до тридцяти переселенців).

Погоджуюся з висновками В.О. Яція, що творення найменувань поселень Луганщини «відбувалося переважно за типовими давньоукраїнськими моделями топонімного словотвору» (с. 11), але хотілося б чіткіше окреслити в доповіді ці моделі, як і згадані «спільнослов'янські топонімні моделі».

Отже, доповідь В.О. Яція є надзвичайно важливою для збереження української мовної спадщини, засвідченої в ойконіміконі земель, які сьогодні перебувають в окупації.

Відгук отримано 31.03.2026
Відгук схвалено 26.05.2026
Відгук опубліковано 06.07.2026

Larysa Kysliuk, Doctor of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: larysa.kysliuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3766-3305

OIKONYMICON OF LUHANSK REGION —
AN IMPORTANT PAGE IN UKRAINIAN HISTORY

УДК 811.161.2'373.21:355.355:94(477)(049.32)

Н.В. ПУРЯЄВА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: puriajeva123@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0986-4676

ОЙКОНІМІЯ ЛУГАНЩИНИ В МОТИВАЦІЙНОМУ АСПЕКТІ

Доповідь В.О. Яція присвячена ойконімії Луганської області станом на 2012 рік [1]. Цей об'єкт дослідження надзвичайно актуальний, адже обраний регіон України із 2014 року перебуває в умовах російської окупації, що докорінно змінила не лише політичний, а й культурно-мовний ландшафт Сходу України. Саме тому звернення до цього матеріалу виходить за межі суто лінгвістичного інтересу: воно дає змогу побачити й зафіксувати ойконімний простір, який сьогодні є об'єктом цілеспрямованих трансформацій і витіснень. У цьому сенсі дослідження набуває значення своєрідного мовного «знімка» регіону напередодні різких історичних змін.

Трансформація українського ойконімікону виявляється насамперед у витісненні автентичних українських власних назв, зокрема тих, що були офіційно відновлені або внормовані в межах декомунізації ономастикону до 2014 року. Паралельно відбувається повернення до вживання радянських топонімів або їх активне відтворення через мовну практику, насамперед у засобах масової інформації та адміністративному документообігу (пор.: Луганська обл.: *Кадіївка — Стаханов, Сорокине — Краснодон, Хрустальний — Красний Луч*; Донецька обл.: *Бахмут — Артемівськ, Хрестівка — Кіровське, Бунге — Юнокомунарівськ, Торез — Чистякове*; Херсонська обл.: *Зелений Під — Червоний Перекоп, Чумацький Шлях — Володимиро-Іллінка*

[1] Відгук про доповідь В.О. Яція «Мотивація назв населених пунктів Луганської області».

Цитування: Пуряєва Н.В. (2026). Ойконімія Луганщини в мотиваційному аспекті. *Українська мова, 2* (98), 104—109.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

та ін.). Зауважимо, що можливість такої трансформації (хоч вона незаконна і її не визнає ані Україна, ані міжнародна спільнота) становить серйозну загрозу для збереження національної ідентичности та історичної правди в цьому регіоні. Саме тому фіксація, систематизація та аналіз ойконімів Луганщини, що їх виконав В.О. Яцій, є не лише актуальним науковим завданням, а й важливим складником культурного спротиву та збереження нематеріальної спадщини українського народу. Таке дослідження сприяє відновленню об'єктивної картини історичного розвитку Луганщини, дає змогу простежити тяглість української номінативної традиції на цій території, а також створює підґрунтя для її майбутньої реінтеграції в загальноукраїнський гуманітарний простір.

В українській ономастиці регіональний підхід до вивчення ойконімії традиційно посідає важливе місце. Він ґрунтований на комплексному аналізі назв населених пунктів у межах окремих територій, що враховує історичні, соціокультурні і мовні чинники, які впливали на їх формування та еволюцію. Як відомо, окресленість ойконімного матеріалу чіткими регіональними межами дає підстави кваліфікувати його як окрему підсистему загальнонаціонального ойконімікону. У теоретичному плані такий підхід спирається на положення системного підходу в мовознавстві, відповідно до якого будь-яка сукупність одиниць, об'єднаних спільністю функцій, структури та умов формування, може бути інтерпретована як підсистема більшого цілого. Регіональна ойконімія характеризується внутрішньою цілісністю, що виявляється у відносній однорідності словотвірних моделей, повторюваності мотиваційних типів і спільності історико-культурних чинників номінації, зумовлених специфікою заселення та розвитку певної території. Дослідження ойконімії Луганщини В.О. Яція виконане саме в межах регіонального підходу. Науковець визначив об'єкт студій — ойконімія Луганської області станом на 1 січня 2012 року (928 населених пунктів) — і зауважив, що не враховував 749 назв поселень, які натоді втратили статус самостійних адміністративно-територіальних одиниць.

У зв'язку із цим зауважимо, що регіональний підхід, ґрунтований на аналізі ойконімії в межах окремих адміністративних областей, є методично зручним і продуктивним для систематизації матеріалу, однак не варто забувати про його умовний характер, оскільки адміністративні кордони не завжди відображають історично сформовані ареали культурного розвитку, діалектного членування та моделей номінації. Дуже часто обласний ойконімікон є лише фрагментом ширшої системи / систем, що формувалася в межах історико-культурних макрорегіонів. Вивчення назв населених пунктів у макрорегіональному контексті, на нашу думку, неминуче розширює інтерпретаційні можливості дослідника, даючи змогу виявити спільні мотиваційні типи, словотвірні моделі та семантичні закономірності поза межами адміністративних кордонів області. Таким макрорегіональним контекстом для території Луганської області є: 1) Схід України (Східна Україна), до якого належать також Донецька та Харківська області; 2) Слобідська Україна (Слобожанщина, Слобідщина) разом із частиною

Сумської та Харківської областей, а також областей, що нині входять до складу РФ: Воронезької, Бєлгородської і Курської; 3) територія пізнього (колонізаційного) заселення (новожитня ойконімна система), що об'єднує Луганщину з такими територіями: Південь України (Миколаївська, Херсонська області), Харківська обл.; 4) регіон інтенсивної радянізації топонімного простору, а отже, особливо інтенсивних зворотніх процесів — дерадянізації; 5) регіон із живими номінаційними процесами в ойконіміконі (перейменування в контексті декомунізації) тощо.

Вивчення ойконімії в контексті названих макрорегіонів закономірно актуалізує порівняльний вимір дослідження, оскільки вихід за межі окремої адміністративної одиниці дає змогу зіставляти мотиваційні моделі, словотвірні типи та семантичні особливості назв у межах споріднених історико-географічних територій. Як ми вже зауважили, такий підхід забезпечує виявлення як спільних тенденцій формування ойконімного простору, так і регіонально специфічних рис, зумовлених різними історичними умовами заселення, культурними контактами та мовними впливами.

Ойконімія Сходу України та Слобожанщини в українській ономастиці досліджена не повною мірою, зокрема назвемо такі праці: Є.С. Отіна «Топонімія Донеччини» (2013), І.В. Єфименко «Ойконімікон Донеччини: становлення та розвиток» (2018), О.В. Іваненка «Назви поселень Сумщини» (2016), Ю.А. Абдули «Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини)» (2008) та ін. Отже, студія В.О. Яція заповнить відповідну прогалину, що також визначає її актуальність.

Поряд із територіальним («горизонтальним») макроконтекстом ойконімія має також «вертикальний» — хронологійний — вимір, оскільки система назв населених пунктів формується історично й охоплює не лише актуальний, а й попередні етапи свого розвитку (принцип системности та історизму в ономастиці). У зв'язку із цим назви зниклих або адміністративно трансформованих поселень становлять органічну частину регіонального ойконімікону, а тому їх нехтування звужує можливості об'єктивної реконструкції історичної динаміки номінаційних процесів і видається методологійно дискусійним. На нашу думку, 749 назв поселень Луганщини (майже 50 % виявлених номінацій), не враховані В.О. Яцієм через втрату відповідними населеними пунктами статусу окремих адміністративно-територіальних одиниць, становлять важливу частину регіонального ойконімікону. Із цим, зрештою, погоджується і сам дослідник, наводячи цитату з праці Д.Г. Бучка «Походження назв населених пунктів Покуття»: «...вивчаючи розвиток топонімії окремого регіону чи певної мови, недостатньо ‹...› досліджувати систему цієї топонімії лише на одному з етапів розвитку, а найкраще простежити її формування впродовж кількох століть» (с. 12). Залучення цих назв до аналізу дало б змогу не лише виявити можливі архаїчні, локально специфічні або нині непродуктивні мотиваційні моделі, а й, навпаки, статистично підтвердити ті тенденції та закономірності розвитку регіональної ойконімії, що їх установив В.О. Яцій на матеріалі актуальних назв населених пунктів.

Крім того, на Луганщині відбувається перейменування поселень (станом на 2024 рік — понад 20 найменувань, а заплановано понад 300 найменувань), що також має бути відображено в дослідженні, напр.: *Первомайськ — Сокологірськ; Молодогвардійськ — Отаманівка; Сєвєродонецьк — Сіверськодонецьк; Красне Поле — Маринопіль; Новоастраханське — Новослобідське; Новорозсош — Плотина; Пантюхине — Пантюшине; Первомайськ — Попівка; Первомайське — Степкове; Половинкине — Толоківка; Тев'яшеве — Горіхове; Фартуківка — Фартухівка* тощо.

Історія ойконімікону Луганщини, як зауважив В.О. Яцій, бере свій початок від XVI ст. Найактивніше заселення території та утворення назв поселень припадає на XVIII ст. і XX ст., що пов'язано з колонізацією та мілітаризацією цих земель у XVIII ст. та її індустріалізацією у XX ст.

Дослідник поставив собі за мету простежити продуктивність окремих типів ойконімних основ та системні зв'язки в топонімотворенні, з'ясувати історичні чинники, що послугували для його утворення та закріплення за тим чи тим географічним об'єктом, виявити «всі мотиваційні засади й словотвірні моделі ойконімотворення досліджуваного регіону України».

Із мотиваційного погляду автор слушно поділив усі номінації на відантропонімні (які виразно домінують, що загалом притаманно територіям пізнього заселення) та невідантропонімні ойконімні утворення.

Найбільшу кількість відантропонімних ойконімів Луганщини, як зауважив В.О. Яцій, становлять назви населених пунктів, твірними основами для яких стали власні чоловічі імена, їхні варіанти, а також прізвиська і прізвища (домінують прізвиська!), оформлені відповідними суфіксами, як-от *-ов* (*-ов-а*, *-ов-е*), *-ев* (*-ев-а*, *-ев-е*), *-ин, -ів-к-а / -їв-к-а*, а також деривати у формі множини на *-и*. Дослідник подав усі форманти, зауваживши, що луганський ойконімікон узагалі немає утворень на *-ів-ц-і / -їв-ц-і* та *-ич-і*, не кажучи вже про таку давню топонімну модель, як утворення на **-jь*, яких багато зафіксовано, зокрема, на західноукраїнських теренах (напр., Івано-Франківщині та Львівщині), тобто в старожитніх ойконімних системах.

Другу значну групу становлять невідантропонімні утворення, представлені такими типами: 1) відгідронімні; 2) відмікротопонімні; 3) відеклезіонімні (від назв церков); 4) ойконіми від назв військових підрозділів, пов'язаних історично з утвореннями Слов'яносербії (*сотня, станиця, рота, юрт*); 5) відапелятивні ойконіми. Окрема група — перенесені ойконіми (*Ізюм, Велика Багачка, Новоборовиці*).

Науковець наголосив на значному відсоткові т. зв. штучних назв, утворених у радянський період — 10,8 %, що свідчить не лише про інтенсивний ідеологійний вплив на ойконімний простір Луганщини, а й про специфіку історичного освоєння регіону. Відомо, що штучні ойконіми особливо активно поставали в періоди масового та прискореного заселення територій, коли новостворені поселення потребували швидкої офіційної номінації і назви часто формували не за народнорозмовною моделлю, а адміністративно. Якщо йдеться про Луганщину, то це безпосередньо пов'язано з

індустріалізацією краю, розвитком шахтарських і промислових поселень, а також із масштабними міграційними процесами XX ст.

В.О. Яцій виділив також окремий тип назв із т. зв. альтернативною мотивацією — 139 найменувань (понад 10 %). Однак наведені приклади не цілком зрозумілі в цьому контексті, адже структурно і семантично ці назви, очевидно, належать до антропонімного типу, пор.: *Ананьївка* (1946 р., Довжанськ. р-н), *Андріївка* (1946 р., Сватівськ. р-н), *Власівка* (1946 р., Сорокинськ. р-н), *Греківка* (1946 р., історично — х. *Петрівський*, Кремінськ. р-н), *Дубовівка* (1946 р., Старобільськ. р-н), *Зоринівка* (1878 р., Міловськ. р-н) та ін.

У дослідженні виокремлено групу з 11 ойконімів із «неясною», затемненою семантикою, можливість інтерпретації яких автор пов'язав із виявленням у подальшому нових краєзнавчих даних: *Батúр* (1946 р.); *Баштевич* (1954 р.); *Валянівськ* (1928 р.); *Віскрива* (1906 р.; нині — *Вискрива*); *Габун* (1946 р.); *Еротéйдівка* (60-ті роки XX ст.; нині — *Сонячне*); *Кашкарне* (1946 р.); *Козáрик* (1891 р.); *Кондрюче* (1946 р.); *Тамара* (1936 р.) і *Шапрáн* (1946 р.). Проте, на нашу думку, значну частину наведених прикладів усетаки можна бодай мінімально етимологічно витлумачити. Так, ойконіми *Баштевич, Козарик, Шапран*, імовірно, мають антропонімне походження; *Тамара* без труднощів співвідноситься з особовим ім'ям; *Валянівськ* у структурі має типовий для ойконімії словотворчий формант *-ськ-*; *Кондрюче* може бути пов'язане з локальною антропонімною чи діалектною основою; *Вискрива* — з апелятивом або гідронімом. Навіть якщо конкретне джерело номінації або історичний носій відповідного антропоніма не встановлені, сам характер словотвірної структури часто дає змогу достатньо впевнено визначити загальний тип мотивації назви.

З огляду на це доцільним видається розрізняти різні ступені глибини етимологійного аналізу ойконіма. Мінімальний рівень передбачає встановлення типу твірної основи — антропонімний, апелятивний, гідронімний тощо; середній — реконструкцію конкретної мовної одиниці, що лежить в основі назви; максимальний — ідентифікацію (на основі документальних даних) реального історичного носія імені або конкретного об'єкта, пов'язаного з номінацією. Такий підхід дає змогу уникати надто широкої та методологійно нечіткої категорії «затемнених назв», оскільки навіть за відсутности повної історичної верифікації формальні словотвірні та семантичні показники нерідко є достатніми для визначення хоч би загального мотиваційного типу ойконіма. Отже, проблема полягає не так в абсолютній «неясності», затемненості назви, як у ступені повноти її етимологійного пояснення.

Підсумовуючи, зауважимо, що дослідження В.О. Яція «Мотивація назв населених пунктів Луганської області» має наукову цінність, оскільки в ньому запропоновано системний аналіз регіональної ойконімії в її структурно-семантичному та мотиваційному вимірах і введено до наукового обігу широкий фактичний матеріал. Його актуальність відчутно зростає з огляду на сучасні обставини, адже частина Луганщини перебуває в умовах тимчасової окупації, що фактично обмежує можливості подальшого польового збирання та перевіряння мовного матеріалу. Попри окремі дискусій-

ні моменти методологійного характеру робота вирізняється послідовністю аналізу та створює важливе підґрунтя для подальших регіональних і макрорегіональних студій з української ойконімії.

Відгук отримано 15.04.2026
Відгук схвалено 26.05.2026
Відгук опубліковано 06.07.2026

Nataliia Puriaieva, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: puriajeva123@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0986-4676

OIKONYMY OF LUHANSK REGION
IN MOTIVATIONAL ASPECT

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.110
УДК 811.161.2'373.21(477.64)

О.П. КАРПЕНКО, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5522-2565

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ОЙКОНІМІКОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ: ДОСВІД УКЛАДАННЯ ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА

Статтю присвячено лінгвістичному аналізу ойконімів Запорізької області як частини ойконімікону історичного Запоріжжя. Назви населених пунктів є носіями історичної пам'яті та культурної ідентичності, відображають процеси колонізації, етнічні контакти, соціально-економічні й політичні зміни в регіоні. Критичне зіставлення історичних форм сприяє уточненню хронології появи та зміни назв, окресленню історичних пластів ойконімів — від архаїчних козацьких до колонізаційних (німецьких, менонітських, болгарських, єврейських) і радянських, позначених ідеологізацією та масовими перейменуваннями. Дослідження спрямоване на реалістичне відтворення змін у назвах залежно від політичних подій, що зумовлювали як втрату питомих ойконімів, так і повернення первинних назв чи їхніх модифікованих форм.

***Ключові слова**: ойконім, етимологія, словотвірна модель, антропонім, апелятив.*

Давно відомо, що назви населених пунктів — це не просто географічні позначки на карті, а багатошаровий літопис народу, закарбований у слові. У цьому контексті ойконімікон Запоріжжя кваліфікуємо як історико-географічний комплекс, що охоплював землі сучасних Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської, Миколаївської, Донецької та Кіровоградської областей. Його не можна обмежувати лише адміністративною одиницею, поняття якої ввійшло до історіографії регіону з 1939 р. Саме тому цей матеріал становить унікальне джерело для ономастичних студій. Тут кожен

Цитування: Карпенко О.П. (2026). Ретроспективний аналіз ойконімікону Запорізької області: досвід укладання історико-етимологічного словника. *Українська мова, 2* (98), 110—123. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.110

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https:// creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

історичний пласт відображає складну долю степового краю: від найдавніших археологічних пам'яток до слідів численних етнічних контактів — від скіфів і сарматів до тюркських племен та вольностей Війська Запорозького, яке стало на захист місцевого населення від пограбувань, а також до бурхливих соціальних та культурних трансформацій XIX—XXI ст.

Сьогодні, коли питання національної ідентичності та деколонізації національного простору знову постали як ніколи гостро, ретроспективний погляд на назви регіональних міст і сіл став досить актуальним. У нашому лінгвістичному дослідженні зосередимося на території Запорізької області, невеликої частини історичного Запоріжжя. Його мета — пояснити сучасні назви і реконструювати їхні мотивації, що зумовили динаміку ойконімів від перших відомих фіксацій і стали основою «Словника ойконімів Запоріжжя»; простежити, як крізь призму мови змінювалося «обличчя» регіону та які таємниці зберігає топонімний ландшафт нижнього поріччя Дніпра. Актуальність дослідження ойконімів Запорізького краю зумовлена тим, що назви населених пунктів — це важливі носії історичної пам'яті та культурної ідентичності. Вони відображають процеси колонізації, етнічні контакти, соціально-економічні зміни та політичні трансформації, що відбувалися на території регіону. Через аналіз ойконімів можна відновити забуті сторінки минулого, простежити витоки назв і зрозуміти логіку їх формування.

У контексті сучасних тенденцій відновлення історичної пам'яті та переосмислення локальної ідентичності, систематичне вивчення ойконімікону Запоріжжя сприяє не лише науковому осмисленню, а й становленню цілісного образу краю. «Історико-етимологічний словник Запорізької області», без перебільшення, стане важливим інструментом збереження культурної спадщини, допоможе уникнути втрати цінних знань і сприятиме переданню їх наступним поколінням.

Методологія укладання такого типу словника традиційно спирається на комплексний підхід до джерельної бази та принципів відбору матеріалу. Основними джерелами стали архівні документи (адміністративні акти, метричні книги, ревізькі списки), старовинні та пізніші карти, земельні плани поселень, літописи й хроніки, а також етнографічні та краєзнавчі праці. Критично зіставлено свідчення різних джерел, що посприяло уточненню хронології появи назв та їхніх трансформацій і дало змогу відтворити цілісну картину історико-культурного розвитку регіону, чітко окреслити історичні пласти ойконімікону Запоріжжя: архаїчні назви козацької доби, німецькі, менонітські, болгарські та інші назви, пов'язані з різночасовими колонізаційними процесами, назви радянського періоду, для яких характерні ідеологізація та масові перейменування.

У козацьку добу сформувалися архаїчні назви, що мали переважно описовий характер і були пов'язані з природними особливостями місцевості, військовими традиціями чи побутом запорожців. Такі ойконіми — важливе свідчення самобутності та історичної тяглості краю.

Етимонами найдавніших козацьких ойконімів нерідко ставали місцеві гідроніми. Так, с. *Кінські Роздори* Пологівськ. р-ну засноване, за одними

джерелами, як солдатська слобода *Конская*, 1771 р. (ИГА, с. 35; ІМС Зп., с. 590), за іншим — *Конская* слобода, 1770 р. (Феодосий, 1880, 2, с. 273). Назву *Роздор* засвідчено «выше слободы (Конской. — *О.К.*) с. *Роздор*», 1821 р. (Бойко, 1998, с. 49). Складений ойконім *Конскіе-Раздоры* при рч. *Конкѣ* (*Конской*), 1859 р. (СНМ Ек., с. 31) стабільно простежуємо із другої половини XIX ст. Історична назва слободи пов'язана з гідронімом *Кінська* (варіанти: *Конская, Конскіе Воды* та ін.) — р., л. Дніпра (СГУ, с. 251). Зрозуміло, що потамонім мотивований прикметником *кі́нський* (*-а, -ая*) ‹ *кінь*. Він також має складені форми *Konska Woda* (Маштаков, 1913, с. 84), *Заливы Конскихъ Водъ*, 1745 р. (АР, № 7), які прозорі з огляду на складники *вода* (*-и*) та географічний термін *залив* (мн.). Важливо те, що наведені форми гідроніма давніші за досліджуваний ойконім. Ще один варіант гідрографічного об'єкта *Илкисуй*, 1749 р. (СМИЗК, с. 28) та, можливо, найдавніше відомий на сьогодні *Йилка*, XVII ст. (Челеби, 1961, с. 203) привертають увагу. Очевидно, що наведені назви не слов'янські. Компонент *-су*, безперечно, тюркізм ‹ крим.-тат., ног., дтюрк. *su* 'вода, ріка, водоймище' (Бушаков, 2003, с. 208). Щодо препозиції *Илки-*, то правильніше *Йилкі-*, сюди ж варіант *Йилка* із тат. *yılkı*, пор. ще крим.-тат., ног., дтюрк. *yılqı* 'табун, коні, велика худоба' (там само, с. 233). Це сприяє буквальному перекладу тюркського гідроніма як '*кінська, кінська вода* (ріка)'. Отже, на підставі наведених тюркських варіантів гідронім *Кінська* або *Кінська Вода* можна вважати слов'янським перекладом давнішого тюркізму. Якщо гідронім слов'яни успадкували від тюркських племен, переклавши його, то назву слободи *Конская* утворено пізніше за допомогою трансонімізації слов'янського гідроніма. Зазначимо, що в цій статті окремі компоненти значного тюркського пласту трапляються лише принагідно, проблему залишків назв тюркських аулів, на зміну яким прийшли запорозькі зимівники та слов'янські поселення, ще остаточно не розв'язано. Назви аулів кочових племен поступово замінювали новими (переважно слов'янськими) ойконімами, проте деякі з ранніх тюркських гідронімів і досі наявні в сучасних ойконімах — м. *Токмак*, с-ще *Кушугум*, с. *Тащенак* та ін.

Ойконім *Кінські Роздори* складений, його утворено внаслідок об'єднання двох зазначених вище нп *Конская* та *Роздори*, у якому перший компонент пов'язаний із цим гідронімом, другий мотивований географічним терміном *роздори*, пор. укр. діал. *роздо́ри* 'розгалуження русла ріки', 'місце злиття двох річок' (Черепанова, 1984, с. 197), *роз'д'о́ри* 'місце, де розгалужується ріка' (Никончук, 1979, с. 36), рос. діал. *раздо́р* 'розгалуження ріки на кілька рукавів', 'місце, де впадає в ріку яка-небудь річка або протока', 'місце в річці, куди найбільше набивається лід під час льодоставу або весною під час розкриття', 'стан, коли дві мотузки (під час перетягання суден бурлаками) широко розходяться у різні боки', 'наскрізна щілина в дереві, розщеплене дерево' (СРНГ, с. 330). За локалізаційними ознаками село, справді, розташоване в місці злиття двох рукавів р. *Кінської* (*Кінські Води*).

Коні, безсумнівно, були надважливим матеріальним компонентом кочового світу. Давні контакти тюркських народів зі слов'янами, передусім із

запорозькими козаками, життя яких було насичене бойовими діями, пересуванням кіньми на далекі відстані, розведенням племінних коней, закарбувалися в мові, у спільних мотиваційних принципах географічних назв. Крім зазначеної р. *Кінська*, у Запорізьк. обл. є б. *Кінська* л. Кам'янки п. Вовчої л. Самари л. Дніпра (СГУ, с. 151), а також л. рук. Дніпра *Конка*; між рр. Євпатиха і Прогній (там само). Саме тут, у місцевості р. *Кінської* у Великому Лузі, були найкращі кінські заводи запорожців, що після зруйнування Січі перейшли до казни (Феодосий, 1880, 2, с. 310). Із цього приводу поміж ойконімів варто згадати сучасне с. *Григорівка* Запорізьк. р-ну, відомого під первинною назвою *Кінсьководівка*, яке заснували після 1775 р. козаки Запорізької Січі (ІМС Зп., с. 319). Після розподілу земель запорожців *Кінсьководівка* стала ранговою дачею Григорія Потьомкіна. Невдовзі поселення та навколишні землі власник подарував своїй племінниці Скавронській (Фоменко, 1969, с. 30), яка й заселила їх селянами, пор. «въ слободѣ *Конскоподовкѣ*», 1779 р. (Феодосий, 1880, 2, с. 310). Ойконім *Конскоподовка* постав унаслідок лексикалізації відгідронімного за походженням (див. вище) словосполучення *Кінські Води* + суфікс *-ов* (› *-ів*)*-к-а*. Ойконім із назвою *Кінсьководівка* був недовго. Як тільки запорожці втратили право на це поселення, разом із новою власницею на зміну старій назві прийшла нова: «въ слободѣ *Ново-Григорьевкѣ*», 1784 р. (Летопись, 7, с. 20). Назва слободи *Ново-Григорьевка* походить від чоловічого імені *Григорий* (пов'язують з ім'ям князя *Григорія* Потьомкіна, якому тут належали великі земельні наділи) + суфікс *-ев* (› *-ів*)*-к-а*. Означення *ново-* виконувало розрізнювальну функцію в аналогічних ойконімах. Згодом потреба у функціонуванні означення зникла, проте назва *Григорівка*, яка тривалий час зберігала інші варіанти: *Новогригорьевка* (*Конская, Литтовка*) при рч. *Конкѣ*, 1859 р. (СНМ Ек., с. 20), *Конское* или *Григорьевка*, 1861 р. (Афанасьев-Чужбинский, 1861, с. 163), *Григорьевка* (*Ново-Григорьевка, Конская*), 1910 р. (Россия XIV, с. 661), дійшла до сьогодні. В основі варіанта *Литтовка* — прізвище графа *Літта* — чоловіка племінниці Потьомкіна графині Катерини Скавронської, якій це поселення подарував її дядько (Фоменко, 1969, с. 30).

Специфіка козацького побуту вплинула також на появу запорізьких гідронімів *Жеребець* — р., п. Кінської; між рр. Токмачка і Берестова і б., п. *Жеребця* (у верхів'ї) п. Кінської л. Дніпра (СГУ, с. 195). Їх походження пов'язане зі словом *жеребе́ць* (Грінченко 1, с. 479), що є лексемою з термінології конярства, пор. також мотивацію суміжного потамоніма *Кінська*. Поява при рр. *Конці* та *Жеребець* однойменних слобід хронологічно майже одночасно не дивує, оскільки це час активного залюднення місцевості запорожцями. Ойконім *Жеребець* подано як «солдатская слобода *Жеребецъ*», 1770 р. (Феодосий, 1880, 2, с. 269). Подібно до багатьох ойконімів, утворених на основі гідронімів, назва *Жеребець* виявилася досить стійкою.

До 1928 р. с. *Жеребець* Оріхівськ. р-ну зафіксоване в усіх адміністративних довідниках, див., напр. (Довідник, с. 86), проте після жовтневих подій 1917 р. в ойконіміконі поступово починає превалювати і швидко розвиватися ідеологічна мотивація, яка нашаровується і перекриває цілу низку

ойконімів. Зокрема, таких змін зазнали й назви колишніх поселень запорожців. Так, у 30-х рр. XX ст., а точніше 1937 р., колишнє с. *Жеребець* зафіксовано вже як *Єжове* (ПІ, 2, с. 209). Назву змінено на честь М.І. Єжова — народного комісара внутрішніх справ сталінського періоду. Практика надавання меморіальних назв відома з давнини, не була вона новою і в дореволюційній імперській державі, де міста і села називали за іменами царів, їхніх дружин, які мали прямий чи опосередкований стосунок до їх появи. У післяреволюційний період на це мало зважали. Та й нові меморіальні назви залежно від політичних уподобань владних кіл могли бути довгостроковими або зовсім короткочасними. Так, с. *Єжове* 1939 р. було перейменоване на *Кірове* — це тривала в часі, аж до 2016 р., меморіальна назва на честь партійного діяча С.М. Кірова.

В основі сучасного ойконіма *Таврійське* Запорізьк. р-ну (колишній Оріхівськ. р-н) — прикметник *тавр́ійський* (*-а*, *-е*) ‹ хороніма (територіальна назва) *Таврія*. На нашу думку (оскільки залишаюся на позиціях, що будь-яке поселення має право на первинну номінацію — подобається вона комусь чи ні), варто було б повернути цьому населеному пункту його первинну назву. Подібно до літописів, які переписували, спотворюючи історію, у нашій ситуації це означає ще й утрату культурного спадку.

Зрозуміло, що позиція про пріоритет первинної назви може бути дискусійною. Наприклад, назва м. *Запоріжжя* — обласного центру Запорізьк. обл., витоки якої під назвою *Александровскъ* сягають 1770 р.: «къ сооруженію *Александровской* крепости и заложенію ... “фурштата” *Александровска*» (ИГА, с. 9); *Алексадровская* крѣпость (Россия XIV, с. 633). Назва фортеці, як і назва майбутнього міста *Александровскъ*, пов’язана із чоловічим іменем *Олександр*. Уважають, що фортецю названо іменем генерал-фельдмаршала *Олександра* Голицина (ІМС Зп., с. 66; Фоменко, 1969, с. 36), проте відомі й інші думки. Утім ані фортеця, ані «фурштат» ще не були містом. Лише від 1785 р. можна говорити про посад *Алексадровскъ* (ІМС Зп., с. 67), «посадъ *Александровскъ* переименованъ уѣзднымъ городомъ», 1806 р. (Россия XIV, с. 635). Його первинна назва пов’язана з ім’ям згаданого вище (або іншого) імперського військового посадовця. Під такою назвою місто відоме до 1921 р., відколи й було перейменовано на *Запоріжжя* (Супруненко, 2007, с. 219). Отже, перед нами приклад топонімної трансформації, де відмова від імперського ойконіма *Олександрівськ* стала не втратою, а навпаки, наче відновленням культурної спадщини з огляду на природні умови (локальну характеристику об’єкта) у цьому регіоні — буквально ‘місто за порогами’. Тільки пріоритет первинної назви гарантує стабільність: шлях винятків неминуче веде до нескінченних перейменувань, адже аргументи для зміни ойконімів завжди знайдуться, і це підтверджує історія назв, зафіксованих у словнику.

Назва *Запоріжжя* — префіксально-суфіксальне похідне від апелятива *пороги*. В ойконіміконі цього регіону вона трапляється неодноразово, проте як первинна — лише один раз — с. *Запоріжжя* Мелітопольськ. р-н (колишній Веселівськ.), засноване в 1924 р. переселенцями із с. Малої Біло-

зерки Мелітопольськ. пов. (ІМС Зп., с. 242). Ще одне *Запоріжжя* — село в Пологівськ. р-ні (колишній Токмацьк. р-н), засноване наприкінці 20-х — поч. 30-х років XX ст. (Князьков, 2006, с. 278), ще 1941 р. було відоме як *свх. им. Либкнехта* (Карта РККА), тобто його первинна назва — вторинне утворення від контактного ергоніма. Радгосп *ім. Лібкнехта* названо на честь К. *Лібкнехта* — відомого діяча німецького і міжнародного робітничого революційного руху. Це ж стосується інших ойконімів, таких як *Запорізьке, Запорожець*, які з тих чи тих причин заступили первинні назви.

Питанню іноземної колонізації України, яка мала різні часові хвилі, присвячено багато наукових праць (Клаус, 1869; Кулинич, Кривець, 1995; Дружинина, 1981; Писаревский, 1909 та ін.). Для нашого дослідження важливе розуміння колоніальної політики в південних районах, пов'язаної з появою там великої кількості іноземних колоністів, які мали свій общинний устрій земельних відносин, юридичну організацію і, звичайно, іномовне спілкування. Для осягнення етапів колоніального руху півдня України особливо цінною виявилася не нова, але ґрунтовна праця А. Клауса «Наши колонии» (1869), де сконденсовано представлено колоніальну діяльність, здебільшого німецьких колоністів. На жаль, назви колоній у ній було передано кирилицею, а не мовою оригіналу, проте особливо цінною є інформація про час заснування кожної колонії та її локалізацію в тогочасних адміністративних межах. Колонізація сприяла появі в Україні нових назв, зокрема німецьких, болгарських і єврейських та інших, які відображали етнічну ситуацію левової частки південного регіону, її різноманітність і культурні впливи. Вони стали маркерами багатонаціонального складу населення та економічного розвитку регіону того періоду. Коли ми говоримо про імперську колоніальну політику на півдні України, не треба забувати, що можновладці віддавали під колонії рештки численних колишніх запорізьких земель, які після зруйнування Січі ще залишалися після роздавання їх найвищим імперським чиновникам. Це розуміли колишні козаки, українська інтелігенція, а великий український поет Т.Г. Шевченко промовисто писав у вірші «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє» про ці події: *І на Січі мудрий німець / Картопельку садить, а ви її купуєте, / Їсте на здоров'я / Та славите Запорожжя* (Шевченко, 1961, с. 271).

Колонізаційна політика стосувалася не лише Запоріжжя. Таке саме руйнування старожитностей пережили ойконіми всього колишнього Дикого Поля (зокрема й сучасної Кіровоградської обл.), коли планомірно нищили питомі українські поселення в поріччях Тясмину, Інгулу та Інгульця, а на їхньому місці з'явилися військові шанці Нової Сербії з назвами, принесеними тоді південними слов'янами.

Життя переселенців-колоністів на півдні України було нелегким, але наше завдання стосується не висвітлення економічних умов колоністів, а спадщини іноземних колоністів, збереженої в тому значному німецькому та менонітському пласті ойконімів, засвідчених на Запоріжжі, яке досить тривалий час було центром менонітського розселення. Більшість цих назв

змінено в 1945—1946 рр. Однак процес перейменувань розпочався ще в дореволюційний період. Запропонований ретроспективний погляд на тодішній ономастикон дає змогу їх відновити. Так, наприклад, сучасне с. *Новодворівка* Пологівськ. (колишнього Куйбишевськ.) р-ну було засноване німцями як к. *Нейгофъ*, 1823 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 33), *Нейгоф № 14*, 1865 р. (ВТК ЕТГ). Назва колонії — композитне утворення від німецького прикметника *neu* 'новий' та німецького іменника *Hof* 'двір' (Мюллер, 2005, с. 335), буквально 'новий двір'. Варіант із *№ 14* указував на номер земельної ділянки, виділеної під колонію. Її перейменування простежуємо ще в імперський період, коли ойконім фіксували вже як *Новодворовка*, 1913 р. (ВЕГ, с. 219), *Ново-Дворівка* Розівськ. р-н, 1946 р. (АТП 1947, с. 207). Сучасна форма ойконіма *Новодворівка* — переклад німецької назви засобами російської та української мов, оформлений за аналогією до пізніх ойконімів із суфіксом *-ів-к-а*.

Ойконім с. *Світле* Пологівськ. (колишнього Токмацьк.) р-ну спершу відомий як к. *Александерволь*, 1821 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 37), яку заснували 22 сім'ї із Західної Пруссії (НР), *Александерволь № 52*, 1862 р. (цит. за: Князьков, 2006, с. 297), к. *Александрволь*, 1925 р. (ОНМ ЕГ, с. 84). 21.05.1945 *Олександрволь* Великотокмацьк. р-ну перейменоване на с. *Олександрівка* (ДАТП, с. 95). Первинна назва *Александерволь* (*Alexanderwohl*) — меморіальна, на честь імператора *Олександра* Першого, під час правління якого було засновано німецьку колонію. Другий складник *-воль* ‹ нім. *Wohl* 'добро; благо; добробут', буквально 'Олександрове благо'. У цьому ойконімі поєднано ім'я російського імператора із характерним для німецьких колоній компонентом *Wohl*. Ми відкидаємо змішування писарями компонента *-воль* ‹ нім. *Wohl* із грецьким компонентом *-поль* ‹ грецького πόλις 'місто', властиве назвам на зразок *Олександропіль, Маріуполь, Мелітополь*, оскільки, безсумнівно, ідеться про німецьку колонію. Про це свідчить також виділена земельна ділянка під неї, яка мала *№ 52*. Так само малоймовірним уважаємо слов'янське походження ойконіма за рахунок зближення складника *-воль* з апелятивом *воля*, пор. ст.-укр. *во́ля* 'тимчасове звільнення новосельців від феодальних повинностей і податків' (ССУМ 1, с. 196), укр. *во́ля* 'воля, свобода' (Грінченко 1, с. 253). До того ж у повоєнний період ойконім *Олександрівка* було передано вже засобами української мови та оформлено за допомогою традиційного для пізніх ойконімів суфікса *-ів-к-а*, але без збереження другого компонента. Сучасна назва *Світле* — похідна від субстантивованого прикметника *сві́тлий* (*-е*) — відома з 1963 р. (Крилов, 2002, с. 95).

Досить часто колоністи, які переселялися в Південну Україну, переносили назви поселень із країн попереднього перебування, зокрема з Пруссії, Німеччини, а також Польщі. У такий спосіб Маріупольський менонітський округ заповнили назви колоній *Кіршвальд, Тігенгов, Розенгарт* та ін. Відомо, наприклад, що к. *Киршвальдъ*, 1823 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 32) заснували переселенці зі Східної Пруссії та Німеччини (ІМС Зп., с. 408), а локалізувалася «к. *Киршвальдъ* при рч. Кальчикѣ», 1859 р. (СНМ Ек., с. 35).

Колонія *Киршвальд*, заснована німецькими євангелістами-лютеранами з прусського містечка *Кіршвальда* (нім. *Kirschwald*), відома ще 1910 р. (Россия XIV, с. 618). Її назву з німецьких *Kirsch* ‘вишня’, *Wald* ‘ліс’ без будь-яких змін було перенесено в Україну. Через кілька років на її місці засвідчене с. *Вишневатое*, 1913 р. (ВЕГ, с. 197). Показово, що на карті 1941 р. цей населений пункт зафіксовано як *Вишневатое* (*Киршвальд*) (ВТК ГШ). Сучасна назва с. *Вишнювате* Пологівськ. р-ну — скалькований із німецької слов’янський варіант, який постав як субстантивований російський штучний якісний прикметник *вишневатый* (укр. *вишнюватий*), якого немає в цих мовах. Прикметник, утворений за допомогою суфікса *-юват-*, передає безвідносну міру якості і суб’єктивної оцінки якості предмета на зразок аналогічних утворень, наприклад *синюватий, рожевуватий* тощо. Можливість асоціативного зв’язку з німецьким компонентом *-wald* видається сумнівною. Аналіз ойконімів від первинних колоніальних до сучасних або навпаки дає змогу побачити під сучасними назвами (напр. *Полянівка* чи *Молочанськ*) їхні первинні колоніальні назви — *Ейгенфельд* та *Гальбштадт*, створити карту Запоріжжя не як звичайну статичну вікову картинку, а як динамічно змінну пам’ятку, де поверх старих назв проступають нові.

На тлі назв-кальок (повних або часткових) простежуємо значну кількість просто перейменованих колишніх колоній з очевидною метою стерти пам’ять про них у регіоні, який досліджуємо. Назву колонії *Тигенгагенъ* з німецького *Tiegenhagen* перенесли в Україну переселенці-меноніти із Західної Пруссії (нині це територія Польщі): к. *Тигенгагенъ*, 1805 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 36), відома в документах під *№ 15* (за виділеною під неї земельною ділянкою) (ВТК ЕТГ). Компонент *Tiegen-*, вірогідно, вторинний щодо назви ріки *Tiege* (пор. р. *Tiege* у Пруссії), тоді як *-hagen* ‹ ст.-нім. *Hagen* ‘обгороджене місце, загорожа, гай, чагарник’, пор. сучасний німецький іменник *Hag* заст. ‘живопліт; чагарник; гайок’ (Мюллер, 2005, с. 302). Отже, назву колонії виправдано тлумачити як ‘огороджене поселення біля річки Тіге’. Спроби щодо її перейменування простежуємо ще в передреволюційний період, коли вперше постав ойконім *Ясне*, 1915 р. (цит. за: Князьков, 2006, с. 284), мотивований субстантивованим та онімізованим прикметником *я́сни́й* (*-е́*). Цей новотвір так і не зміг витіснити первинну назву *Тигенгаген* (*Ясное*), 1925 р. (ОНМ ЕГ, с. 84), а залишився лише в окремих джерелах як одноденний варіант. Використовуваний до адміністративно-територіальної реформи 1946 р., ойконім *Тігенгаген* Великотокмацьк. р-ну (АТП 1947, с. 918) було перейменовано на *Левадне*. У його основі — прикметник *лева́дний* (*-е́*) ‹ *лева́да*. У такий самий спосіб раніше чи пізніше було перейменовано к. *Шенбаумъ* на с. *Листвянка* Пологівськ. р-ну, к. *Фюрстенау* на с. *Лугівка* того ж р-ну, к. *Линденау* на с. *Любимівка* (там само) та багато інших.

Запропонований фрагмент про німецькі колонії на півдні України, про що промовисто свідчать їхні назви, — це спроба відтворити не лише окремі причини зміни на рівні ойконімів, але й констатувати, що міграційні рухи в іноетнічні регіони з імперською панівною політикою для різ-

них етносів (як місцевих, так і пришельців, які шукали кращого життя на нових територіях, оскільки й самі були з незаможних верств населення) мали свої значні труднощі, трагічні сторінки. Німецькі колоністи, з одного боку, намагалися зберегти свою ідентичність, мову, культурні традиції, а з іншого, — налагодити стосунки з місцевим населенням, ознайомитися з особливостями сільськогосподарського виробництва. Німці, як відомо, дуже працьовиті та організовані господарі. Вони не лише швидко змогли засвоїти особливості місцевого землеробства, специфіку тваринництва, садівництва, але й посприяли розвитку різних ремесел, що позитивно позначилося на загальному матеріально-економічному рівні півдня України. Разом із місцевим населенням колоністи пережили складний передреволюційний період, громадянську війну, проте мир і загальна політика післяреволюційної влади не забезпечили процвітання колоністам. Навпаки, помітно активізувалися дискримінаційні заходи щодо українських німців. Як відзначають дослідники, «на них накладали більші податки, вони обмежувались у політичних правах, не повністю задовольнялися їхні культурні, мовні і релігійні запити» (Кулинич, Кривець, 1995, с. 247). Не кажучи вже про репресивну політику 20—30-х рр. XX ст., а згодом депортаційні хвилі, яких зазнали різні етнічні групи, німецьке населення зокрема. Така урядова політика призвела до знищення мультикультурності регіону та процесу «мовного стирання» у радянський період. Цей період позначився ідеологізацією топонімії: масові перейменування мали на меті утвердити нову систему цінностей, витіснити «небажані» історичні асоціації та створити уніфікований простір радянської пам'яті.

За незалежної України на південні землі поступово повернулося не лише репресоване татарське населення Криму, але й якась частина нащадків німецьких та інших колоністів. У сучасному ойконіміконі простежуємо перші спроби повернути іншомовні назви. Відомо, що, наприклад, колонія *Клейнвердеръ* заснована 1831 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 33). За іншими джерелами, поселення *Клейн-Вердер / Klein-Werder* було засноване в 1842 р. переселенцями (26 сімей) із Біловезької колонії *Клейн-Вердер* та ін. (НР). Цілком вірогідно, що друга дата стосується дозаселення колонії. Варіант *Малий Вердер № 25*, 1865 р. (ВТК ЕТГ) свідчить про нумерацію земельної ділянки, виділеної під колонію. Із 1913 р. зафіксовано нову назву *Екатеринполь* (ВЕГ, с. 198), а з 1938 р. — с. *Перво-Майское* (цит. за: Князьков, 2006, с. 266), а потім його варіації залежно від номенклатури — х. *Першотравневий*, с. *Першотравневе* Пологівськ. р-н до 2020 р. (ВВР, № 33, ст. 235). Спочатку була німецька колонія з первинною назвою *Клейнвердеръ*, мотивована німецьким прикметником *klein* 'маленький, малий, невеликий' (Мюллер, 2005, с. 372) та німецьким іменником *Werder*, вірогідно, зі ст.-нім. *Werder* 'острів; підвищення посеред води', буквально 'малий острів'. Не відкидаємо й версію про перенесення ойконіма з попереднього місця проживання. Наступний варіант назви — композит *Екатеринполь* складається з першого відантропонімного компонента *Екатерин-* від жіночого імені *Екатерина* і другого — *-поль* 'поле' або гр. πόλις 'місто'. Традиційний для радянського

періоду ойконім *Першотравневе* — лексико-семантичне похідне від онімізованого прикметника *першотравневий* (*-е*) — одне із чотирьох однойменних тільки на Запоріжжі (АТУ 1987, с. 424). А із 2024 р. с. *Першотравневе* перейменовано на с. *Малий Вердер* (ПВРУ 2024). Звичайно, це не повернення до первинного німецького ойконіма *Клейнвердеръ* ‹ *Klein-Werder*, але й не повна калька первинної назви засобами української мови. Ця складена назва — фактичний аналог *Малий Вердер № 25*, 1865 р. (ВТК ЕТГ), у якій від первинного німецького ойконіма залишився оригінальний лише другий компонент. Цілком вірогідно, що з прагненням відмовитися від декомунізації місцевих назв поселень повсюдно стала актуальною потреба замінити низку заполітизованих утворень, зокрема й с. *Першотравневого* Пологівського р-ну, що офіційно затверджено (ПВРУ 2024). Для значної частини різних регіонів України населеним пунктам було повернено багато давніх назв, чимало поміж них первинних. Щодо повернення первинних ойконімів на території Запорізької області, зокрема щодо повернення назв німецьких колоній, не все так однозначно. Наприклад, ойконім *Малий Вердер* — це не первинна назва, але чи знають і пам'ятають мешканці поселення той первинний ойконім, чи в пам'яті та доступних офіційних джерелах як первинний залишився тільки *Малий Вердер*?

Ще один приклад — назва с. *Святотроїцьке* Пологівського району, яка у 2016 р. (ПВРУ 2016) замінила меморіальний ойконім *Урицьке* (зафіксований із 1946 р.), що пов'язаний із прізвищем більшовицького діяча М.С. Урицького. До жовтневих подій у всіх адміністративних джерелах подано назву *Св. Троицкое*, 1913 р. (ВЕГ, с. 218). Ойконім *Святотроїцьке*, імовірніше, сакральний, пов'язаний із назвою церкви *Святої Трійці*. Хронологічне просування вглиб дає змогу вийти на доступну нам первинну форму цього об'єкта і час його заснування — к. *Эйхвальдъ*, 1823 р. (Клаус, 1869, I, Прил. II, с. 33). *Eichwald* за формою і структурою ще одна німецька колонія початку XIX ст., її засновники — 31 сім'я із Західної Пруссії та Богемії (НР). Невідомо, чи назву колонії принесли переселенці з попереднього місця проживання, чи її сформовано на новому місці і вона відображає нинішні природні умови. Назва колонії побудована на генетично німецьких елементах. Ойконім *Eichenwald* походить від німецького прикметника *éichen* 'дубовий' та німецького іменника *Wald* 'ліс' (Мюллер, 2005, с. 185, 689), буквально 'дубовий ліс'. За відведеною земельною ділянкою колонія відома під № 15. Цей приклад свідчить, що для уникнення меморіальних назв запропоновано повернути, на жаль, не первинну назву поселення, а передреволюційну, сакральну за походженням. Зрозуміло, що в статті лише частково зроблено спробу з'ясувати питання, пов'язані з причинами перейменування ойконімів досліджуваного регіону.

Отже, запропонований ретроспективний аналіз назв населених пунктів Запорізької області засвідчує, що вони виконують роль своєрідної «мови регіону», яка зберігає пам'ять про історичні події, етнічні контакти та культурні традиції. Кожен ойконім має свою словотвірну та етимологічну характеристику зі своєрідним кодом, що відображає генетичну спадщи-

ну регіону, його багатошаровість та неперервність історичного розвитку. В ойконімах не лише зафіксовано географічні реалії, а й закладено символічний простір, у якому поєднано минуле і сучасне.

Дослідження ойконімів та укладання на їхньому матеріалі історико-етимологічного словника є важливим кроком до збереження «генетичного коду» Запорізького краю.

Список скорочень: б. — балка; к. — колонія; л. — ліва притока; л. рук. — лівий рукав; м. — місто; мн. — множина; нп — населений пункт; п. — права притока; р. — річка; с. — село; с-ще — селище; х. — хутір.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АР — Атлас Российский. (1745). *Атлас Российский, состоящий из девятнадцати специальных карт, представляющих Всероссийскую империю с пограничными землями (№ 7 Малая Таптария с пограничною Киевскою и Белгородскою губерниями. Содержит в себе лежащие около Днепра, Дону и Донца земли, также весь Крым и часть Кубани с Черным морем).* Санкт-Петербург. ЦДВІА, ф. ВУА, од. зб. 19836.

АТП 1947 — Попівський М.Ф. (ред.). (1947). *Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р.* Київ: Українське видавництво політичної літератури.

АТУ 1987 — Кирненко В.І., Стадник В.І. (ред.). (1987). *Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р.* Київ: Головна редакція УРЕ.

ВВР — *Відомості Верховної Ради України.* (2020). Київ: Парламентське видавництво.

ВЕГ — Подковыров Н.Г. (ред.). (1913). *Вся Екатеринославская губерния.* Екатеринослав: Типографія Губернського Правління.

ВТК ГШ — Генеральний штаб Червоної армії. (1941). *Военно-топографическая карта: УССР. Запорожская область.* Масштаб 1:100000.

ВТК ЕТГ — Генеральний штаб. (1865). *Военно-топографическая карта Екатеринославской и Таврической губерний. 1865 г. С нанесением железных дорог.* Москва: 1919—1920.

Грінченко — *Словарь української мови: в 4 т.* (1907—1909). Упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко. Київ: Видавництво «Довіра» — УНВЦ «Рідна мова», 1997. Репринт з вид. 1907—1909 рр.

ДАТП — *Довідник адміністративно-територіального поділу Запорізької області на 1 жовтня 1961 року.* (1961). Запоріжжя: Комунар.

Довідник — Запорізьке округове статистичне бюро. (1928). *Довідник по населених пунктах Запорізької округи (До округової мапи видання 1928 р.).* Запоріжжя.

ІМС Зп. — Петрикін В.І., Зінович І.Є., Киценко М.П. та ін. (ред.). (1970). *Історія міст і сіл Української РСР: Запорізька область.* Київ: Головна редакція УРЕ.

ИГА — Новицкий Я.П. (1905). *История города Александровска (Екатеринославской губернии) в связи с историей возникновения Днепровской линии. 1770—1806.* Екатеринослав.

Карта РККА — Рабоче-крестьянская Красная армия. (1941). *Карта Рабоче-крестьянской Красной армии.* http://www.etomesto.ru/map-atlas_rkka/ (дата звернення: 04.05.2026).

Летопись — Синявський А. (ред.). (1904—1915). *Летопись Екатеринославской архивной комиссии.* Екатеринослав: Типография Губернского Земства.

НР — Дизендорф В.Ф. (уклад.). (2011). *Немцы России: Населенные пункты и места поселения. Энциклопедический словарь.* 3-е переработ. интернет-издание. https://surl.li/mckzfj (дата звернення: 04.05.2026).

ОНМ ЕГ — Центральний статистичний комітет. (1925). *Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1-е января 1925 г.* Екатеринослав: Типо-Литография Екатерининской ж. д.

ПВРУ 2016 — Верховна Рада України. (2016). Постанова «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» від 19 травня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*, № 24, ст. 497.

ПВРУ 2024 — Верховна Рада України. (2024). *Постанова «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» від 19 вересня 2024 р.*

ПІ — Ребро П.П. (ред.). (1999). *Повернені імена. Документи, короткі біографічні довідки (про реабілітовані жертви політичних репресій у Запорізькій області)* (кн. 2). Запоріжжя: [б.в.].

Россия XIV — Семенов-Тян-Шанский П.П. (ред.). (1910). *Россия. Полное географическое описание нашего отечества (т. XIV: Новороссия и Крым).* Санкт-Петербург.

СГУ — Непокупний А.П., Стрижак О.С., Цілуйко К.К. (ред.). (1979). *Словник гідронімів України.* Київ: Наукова думка.

СМИЗК — Эварницкий Д.И. (ред.). (1888). *Сборник материалов для истории запорожских казаков.* СПб: Типография И.Н. Скороходова.

СНМ Ек. — Вильсон И. (ред.). (1863). *Списки населенных мест Российской империи (т. XIII: Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством по сведениям 1859 года).* Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет МВД.

СРНГ — Филин Ф.П., Сороколетов Ф.П., Мызников С.А. (ред.). (1999). *Словарь русских народных говоров* (вып. 33). Москва — Санкт-Петербург.

ССУМ — Гумецька Л.Л., Керницький І.М. (ред.). (1977). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.* (т. 1). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Афанасьев-Чужбинский А. (1861). *Поездка в Южную Россию (ч. I: Очерки Днепра).* Санкт-Петербург.

Бойко А.В. (1998). Военно-топографо-статистическое описание Екатеринославской губернии. *Південна Україна XVIII—XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ* (вип. 3, с. 36—59). Запоріжжя.

Бушаков В.А. (2003). *Лексичний склад історичної топонімії Криму: монографія.* Київ: Вид-во Інституту сходознавства НАН України.

Дружинина Е.И. (1981). *Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825—1860.* Москва: Наука.

Клаус А. (1869). *Наши колонии: Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России.* Санкт-Петербург: Типография В.В. Нусвальта.

Князьков Ю.П. (2006). *Запорізька область: історико-географічний і топонімічний словник* (вип. 2). Запоріжжя: Тандем-У.

Крилов М. (2002). *Пам'ять втрачених сіл (зниклі ойконіми Запоріжжя: 1945—2000). Довідник.* Мелітополь: ТОВ «Мелітополь».

Кулинич І.М., Кривець Н.В. (1995). *Нариси з історії німецьких колоній в Україні.* Київ: Інститут історії України НАН України.

Маштаков П.Л. (1913). *Список рек Днепровского бассейна с картой и алфавитным указателем.* Санкт-Петербург.

Мюллер В. (2005). *Великий німецько-український словник.* Київ: Видавничий дім «Чумацький шлях».

Никончук М.В. (1979). *Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся).* Київ: Наукова думка.

Писаревский Г.Г. (1909). *Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (по неизвестным архивным документам).* Москва: Печатня А.И. Снегиревой.

Супруненко В. (2007). *Запорожский край. Популярная энциклопедия природных и исторических достопримечательностей, традиций и названий.* Запоріжжя: Просвіта.

Феодосий Макаревский. (1880). *Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия* (вып. 1—2). Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского.
Фоменко В. (1969). *Звідки ця назва?* Дніпропетровськ: Промінь.
Челеби Э. (1961). *Книга путешествия. Крым и сопредельные области: Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века.* Москва: Институт народов Азии.
Черепанова Е.А. (1984). *Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья.* Друкарня УВС Сумського облвиконкому.
Шевченко Т. (1961). І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм... *Кобзар* (с. 267—275). Київ: Державне видавництво художньої літератури.

Статтю отримано 30.04.2026
Статтю схвалено 26.05.00.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

REFERENCES

Afanasiev-Chuzhbynskyi, A. (1861). *Journey to Southern Russia* (Part I: *Essays on the Dnipro*). Sankt-Peterburg (in Russian).
Boiko, A.V. (1998). *Military-topographic-statistical description of Ekaterinoslav province. Southern Ukraine of the 18th—19th centuries: Notes of the Research Laboratory of the History of Southern Ukraine of ZDU* (Vol. 3, pp. 36—59). Zaporizhzhia (in Ukrainian).
Bushakov, V.A. (2003). *Lexical composition of the historical toponymy of Crimea: Monograph.* Kyiv: Vyd-vo Instytutu skhodoznavstva NAN Ukrainy (in Ukrainian).
Chelebi, E. (1961). *Book of travels. Crimea and adjacent regions: Extracts from the work of the Turkish traveler of the 17th century.* Moskow: Instytut narodov Azii (in Russian).
Cherepanova, E.A. (1984). *Folk geographical terminology of Chernihiv-Sumy Polissia.* Drukarnia UVS Sumskoho oblvykonkomu (in Ukrainian).
Druzhinina, E.I. (1981). *Southern Ukraine during the crisis of feudalism, 1825—1860.* Moskow: Nauka (in Russian).
Feodosii Makarevskyi. (1880). *Materials for the historical-statistical description of the Ekaterinoslav Diocese: Churches and parishes of the past 18th century* (Vols. 1—2). Ekaterinoslav: Tipohrafiia Ya.M. Chauskoho (in Russian).
Fomenko, V. (1969). *Where does this name come from?* Dnipropetrovsk: Promin (in Ukrainian).
Klaus, A. (1869). *Our colonies: Essays and materials on the history and statistics of foreign colonization in Russia.* Sankt-Peterburg: Tipohrafiia V.V. Nusvalta (in Russian).
Kniazkov, Yu.P. (2006). *Zaporizhzhia region: Historical-geographical and toponymic dictionary* (Vol. 2). Zaporizhzhia: Tandem-U (in Ukrainian).
Krylov, M. (2002). *Memory of lost villages (disappeared oikonyms of Zaporizhzhia: 1945—2000). Directory.* Melitopol: TOV "Melitopol" (in Ukrainian).
Kulynych, I.M., & Kryvets, N.V. (1995). *Essays on the history of German colonies in Ukraine.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
Mashtakov, P.L. (1913). *List of rivers of the Dnipro basin with map and alphabetical index.* Sankt-Peterburg (in Russian).
Miuller, V. (2005). *Great German-Ukrainian dictionary.* Kyiv: Vydavnychyi dim "Chumatskyi shliakh" (in Ukrainian).
Nykonchuk, M.V. (1979). *Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language (Right-bank Polissia).* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
Pisarevskyi, H.H. (1909). *From the history of foreign colonization in Russia in the 18th century (based on unknown archival documents).* Moskow: Pechatnia A.I. Snegirevoi (in Russian).
Shevchenko, T. (1961). To the dead, the living, and the unborn compatriots... *Kobzar* (pp. 267—275). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury (in Ukrainian).
Suprunenko, V. (2007). *Zaporizhzhia land. Popular encyclopedia of natural and historical attractions, traditions and names.* Zaporizhzhia: Prosvita (in Ukrainian).

Received 30.04.2026
Approved 26.05.2026
Published 06.07.2026

Olga Karpenko, Doctor of Philology, Leading Research Fellow
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5522-2565

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE OIKONYMICON OF ZAPORIZHZHIA REGION: EXPERIENCE OF COMPILING A HISTORICAL-ETYMOLOGICAL DICTIONARY

The article presents a linguistic study of the oikonyms of Zaporizhzhia Region as a small part of the oikonymicon of the historically freedom-loving Zaporizhzhia. A retrospective view of the names of our towns and villages is extremely necessary and relevant at a time when issues of national identity and decolonization of the national space have become more acute than ever. The relevance of studying the oikonyms of Zaporizhzhia is determined by the importance of settlement names as carriers of historical memory and cultural identity. They vividly reflect the processes of colonization, ethnic contacts, socio-economic changes, and political transformations that took place in the region. Through critical comparison of historical forms of oikonyms from diverse sources, it becomes possible to refine the chronology of each name's emergence and its transformations over time. This approach reliably delineates the historical layers of the oikonymicon of Zaporizhzhia: archaic names of the Cossack era; German, German-Mennonite, Bulgarian, Jewish, and other names linked to various colonization processes; as well as Soviet-period names characterized by ideological imprinting and mass renaming. In striving not to lose or distort the region's history, we aim to present realistically the changes in the oikonymicon as conditioned by political events-directed not only toward erasing ancient indigenous oikonyms and colonial formations, but also toward restoring original names or introducing semi-calques close to them.

Keywords: *oikonym, etymology, word-formation model, anthroponym, appellative.*

УДК 811.161.2'373.21'374(049.32)

Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: karpilovska@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1921-9021

САМОБУТНЄ «ОБЛИЧЧЯ» ОЙКОНІМІКОНУ ЗАПОРІЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ТА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

Доповідь О.П. Карпенко[1] знайомить нас з іще одним важливим складником масштабної і фундаментальної праці, яку готують ономасти Інституту української мови НАН України — «Історико-етимологічного словника ойконімів України», — словником ойконімів Запоріжжя. Тип словника визначив спрямування аналізу ойконімікону, принципи та критерії добору мовних фактів та їх пояснення. Означення *історико-етимологічний* указує на поєднання в такому словнику аналізу історії географічного об'єкта — населеного пункту — з історією його найменування та з етимологією конкретної назви (назв) — ойконіму (ойконімів). Принципово важливим для такої праці є окреслення координат досліджуваного регіону, з якого Ольга Петрівна й розпочала свою доповідь — виділення сучасної Запорізької області з історичного Запорізького краю та Дикого Поля. Складна й давня історія заселення цих теренів спонукає дослідника до міждисциплінарного підходу, ефективність і доказовість якого для власне мовознавчого, ономастичного, аналізу переконливо продемонструвала рецензована доповідь. У джерельній базі праці О.П. Карпенко не лише власне лінгвістичні, а й історичні, куль-

[1] Відгук про наукову доповідь О.П. Карпенко «Ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя: досвід укладання історико-етимологічного словника».

Цитування: Карпіловська Є.А. (2026). Самобутнє «обличчя» ойконімікону Запоріжжя: проблеми аналізу та лексикографування. *Українська мова, 2* (98), 124—127.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

турологічні, соціологічні й краєзнавчі праці, адміністративні документи різного часу та призначення, що істотно впотужнили ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя.

Зайве, особливо в нинішніх умовах повномасштабної війни Росії проти України і тимчасової окупації російською армією частини території Запорізької області, доводити важливість збереження історичної та культурної пам'яті українців, утіленої в ойконіміконі цього регіону. Ми добре знаємо, як окупанти нещадно знищують на захоплених територіях будь-який слід українства. Праця Ольги Петрівни не лише зберігає назви, подає їхні історико-етимологічні портрети, а й закладає теоретичне та методологічне підґрунтя для відновлення самобутності ойконімного «обличчя» Запоріжжя, повернення назв, значущих для його української ідентичності та водночас етнічного й мовно-культурного розмаїття, об'єктивної, аргументованої історії розвитку цього регіону України.

Мої міркування зацікавленого читача-неономаста стосуються як деяких проаналізованих ойконімів, так і кола охоплених історичних і мовних фактів, їх пояснення. Принагідно також звертаю увагу шановної доповідачки на деякі застосовані терміни та зроблені висновки. Уважаю за необхідне підкреслити значення ономастичного матеріалу для всебічного й повноцінного вивчення лексикону української мови, оскільки у власних назвах збереглися основи й моделі словотворення, утрачені в її сучасному загальному словниковому фонді.

1. О.П. Карпенко ґрунтовно в ретроспективі виконала історико-етимологічний аналіз іншомовних ойконімів різного походження і переконливо довела їхній повністю або частково калькований характер. Яскравим прикладом є така тюркська за походженням назва, як *Кінські Роздори*, або ж *Кінські Води*, Пологівського району (з татар. *Йилки(Йилка)су*) чи німецька *Кіршвальд* — нинішнє с. *Вишнювате* в тому ж Пологівському районі. Обидва ці населені пункти на червень 2026 року перебувають під тимчасовою російською окупацією. Спираючись на документи, праці істориків та краєзнавців, Ольга Петрівна подала в ретроспективі мотиваційну картину витворення сучасних назв через їх калькування ресурсами української мови. Зауважу, що таке припасування форми ойконіма до системи української мови з погляду дериватолога можна інколи трактувати дещо інакше, ніж запропонувала доповідачка. Наприклад, форму ойконіма *Вишнювате*, на мою думку, можна тлумачити не лише як просте зближення з українськими прикметниками із суфіксом **-уват(ий)/-юват(ий)** зі значенням неповноти вияву ознаки на зразок *рожевуватий, синюватий*, як це пояснила Ольга Петрівна (с. 11 доп.), а і як асоціацію зі звучанням кінцевого німецькомовного компонента **-вальд** 'ліс, гай', оскільки прикметника *вишнюватий* немає в українському лексиконі. У зв'язку із цим не зовсім для мене зрозумілим став висновок авторки про те, що ойконім *Малий Вердер* (з нім. *Кляйнвердер*) не є калькою (с. 14 доп.). Так, це не повна калька, оскільки не перекладено компонент *Вердер* 'острів', але це напівкалька, проміжний результат процесу калькування німецької назви. До речі, гостроактуальною є сама

проблема доцільності калькування чи транслітерування або транскрибування іншомовних власних назв, яку сьогодні активно обговорюють українські мовознавці у зв'язку з посиленням українськоцентризму нашого лексикону, зокрема й ономастикону. Подивімося на такі неперекладені назви на географічній карті України, як *Токмак, Бахмут, Мелітополь* чи *Оксфорд, Тауер, Ньюкасл* на карті Великобританії. І пригадаймо іншу тенденцію — передавати у формі кальок, наприклад, важковимовні для українців імена індіанців Північної Америки, знайомі нам із романів Фенімора Купера чи Густава Емара, на зразок *Великий Змій* (і прототип цього імені в мові індіанців-могіканів *Чингачгук*).

2. Дуже важливими є роздуми Ольги Петрівни про критерії перейменування населених пунктів, повернення їм первинних або давніших назв. Важливість урахування етимонів назв, зокрема так званих меморіальних, вона переконливо продемонструвала на прикладі первісної назви міста *Запоріжжя Олександрівськ* або назви сучасного с. *Світле*, колишньої німецької колонії з назвою *Александерволь*. Однак мені здається, що над мотивацією вибору між назвою села *Святотроїцьке* і назвою *Ейхвальд* німецької колонії, на місці якої воно постало, варто ще поміркувати (с. 15 доп.). Так, уже немає німецької спільноти на цих теренах, як, можливо, ніколи не було тут дубового гаю, образ якого втілено в німецькій назві, але вважаю, що такий знак історичної пам'яті доцільно було б зберегти на географічній і мовній карті України як свідчення історії заселення, багатонаціональної палітри матеріальної і духовної культури Запоріжжя.

3. Неодноразово у своїй доповіді Ольга Петрівна згадала громаду менонітів, протестантів-анабаптистів, послідовників голландського проповідника Менно Симонса, що з'явилися в Україні на запрошення російської імперської влади наприкінці XVIII ст. для заселення її південних земель. Міркування про них у доповіді, на мою думку, потребують уточнень, бо, скажімо на сс. 2 і 8 доповіді, Ольга Петрівна в переліку назв — українських, німецьких, болгарських — подала й менонітські, а на с. 9 «значний пласт назв» позначила складним прикметником німецько-менонітські. Треба або уточнити, що йдеться про німецьку громаду з таким віросповіданням, або що йдеться про особливу не лише конфесійну, а й мовно-культурну спільноту вихідців із Голландії (Нідерландів).

4. Проблема німецьких колоній та їхніх назв на території нинішньої Запорізької області викликала моє окреме зацікавлення. Перше моє питання до Ольги Петрівни пов'язане з існуванням на цих теренах протягом десятиліття (1929—1939) єврейських національних районів, зокрема Новозлатопільського із центром у містечку Новозлатополі, нині село Малинівської сільської громади Пологівського району. Який слід залишили і чи залишили такі національні райони в ойконіміконі Запоріжжя, бо до 1945 року назва нинішнього села *Климове* була *Ротендорф*, а с. *Фрайдор* перейменували на *Березівку* лише в 1965 році? Отже, чи всі назви були німецькими, бо згадані назви належать мові їдиш європейських, зокрема й українських, євреїв (ашкеназі), а не німецькій мові. Щоправда, нагадаю, мова їдиш на-

лежить до тієї ж германської групи мов індоєвропейської мовної родини і сформувалася на основі верхньонімецьких говорів.

5. І, нарешті, дозволю собі звернути увагу шановної доповідачки на термін *лексикалізація*, який вона вжила для пояснення способу творення назви *Кінсьководівка* (с. 5 доп.). Зауважу, що в українській дериватології від часів фундаментальної праці І.І. Ковалика «Вчення про словотвір» (перша частина — 1958 року, друга — 1961 року) спосіб словотворення на основі словосполуки за допомогою суфікса прийнято називати *складносуфіксальним*. Термін *лексикалізація* надто широкий, бо ним можна позначити результат будь-якого процесу перетворення на слово сполуки (абревіації, графічного скорочення, осново- і словоскладання, зрощення, контамінації тощо) або складника слова (суфікса, префікса, кореня, основи).

З огляду на висловлене мої висновки про актуальність, наукову, культурну й соціальну значущість рецензованої доповіді О.П. Карпенко цілком закономірні. Це праця, яка не лише містить високопрофесійний, аргументований і переконливий аналіз широкої палітри важливих мовних фактів, уводить до наукового й культурного обігу матеріал, украй важливий для збереження та відновлення самобутності географічної і лінгвістичної карти України, а й закладає надійне теоретичне й методологічне підґрунтя для розв'язання невідкладних завдань державної мовної політики України.

Відгук отримано 05.04.2026
Відгук схвалено 26.05.2026
Відгук опубліковано 06.07.2026

Yevheniya Karpilovska, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: karpilovska@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1921-9021

UNIQUE "FACE" OF OIKONYMICON
OF ZAPORIZHZHIA: PROBLEMS OF ANALYSIS
AND DICTIONARY COMPILING

УДК 81'373.21:81'373.611

С.О. ВЕРБИЧ, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: sviatoverb@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-4671-1898

СКЛАДНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОЙКОНІМІКОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Укладання історико-етимологічного словника назв населених пунктів України передбачає лексикографічне опрацювання ойконімікону кожного регіону в межах сучасного адміністративно-територіального устрою. Становлення назв поселень України відбувалося в різні періоди і в неоднакових історичних умовах. З огляду на це власне лінгвістичному аналізові ойконімів має передувати ґрунтовне дослідження історичних процесів у межах конкретного регіону і встановлення історичних словоформ кожної назви. Саме тому зазначений словник має історичний характер.

Виголошену доповідь [1] присвячено історико-етимологічному аналізові назв населених пунктів сучасної Запорізької області в її історичних межах, що охоплювали не лише землі теперішньої Запоріжчини, але й Дніпропетровщини, Донеччини, Кіровоградщини, Миколаївщини, Херсонщини. О.П. Карпенко поставила за мету пояснити походження назв сіл, селищ і міст сучасної Запорізької області, виявити і схарактеризувати ті назви поселень, які були відомі на цьому терені в минулому. Отже, об'єкт дослідження — ойконімний комплекс Запоріжжя від минулого до сьогодення.

З історичних джерел довідуємося, що з раннього середньовіччя на зазначеній території кочували різні тюркські племена. Археологи виявили бул-

[1] Відгук про доповідь О.П. Карпенко «Ретроспективний аналіз ойконімікону Запоріжжя: досвід укладання історико-етимологічного словника».

Цитування: Вербич С.О. (2026). Складні аспекти становлення ойконімікону Запорізької області. *Українська мова, 2* (98), 128—131.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https:/creativecommons/org/license/by-nc-nd/4.0/).

гарські поховання в Бердянському й колишньому Приморському районах. Відомі також печенізькі й половецькі пам'ятки. Цікаво, що із середини XI ст. наддніпрянські степи називали половецьким полем. У пізніші часи, від 1445 року, запорізькі землі перебували під контролем Кримського ханства. Таку активність тюркського етносу відображено в місцевих назвах населених пунктів — як у сучасних, так і в зниклих і перейменованих. Про це свідчать, наприклад, назви колишніх ногайських поселень: *Азберда* (тепер с-ще *Якимівка*), *Алтагір* (тепер с. *Богатир*), *Апанли* (тепер с-ще *Нововасилівка*), *Кильчик* (тепер с. *Новоданилівка*), *Кенегез* (тепер с. *Нововасилівка*), *Аталика Кочу* (тепер м. *Дніпрорудне*), *Югурттамгали* (тепер с. *Дмитрівка* Бердянськ. р-ну) та ін. [2]. Отже, твердження доповідачки про те, що «тут кожен історичний пласт відображає складну долю степового краю...», має реальні підстави.

Дослідивши систему назв поселень Запоріжжя в діахронійному аспекті, О.П. Карпенко виокремила чотири історичні пласти ойконімів: 1) архаїчні назви козацької доби; 2) німецькі (менонітські) ойконіми; 3) болгарські назви; 4) ідеологічні назви радянської доби. Щодо вже зазначених тюркських назв, то дослідниця, очевидно, зарахувала їх до 1-ї групи. Ольга Петрівна проаналізувала ойконіми кожної із цих груп, визначивши їхні особливості. Слушне спостереження доповідачки про те, що низка давніх ойконімів пов'язана з гідронімами, насамперед тюркськими, напр.: *Кушугум, Тащенак, Токмак*.

Особливу увагу в доповіді зосереджено на проблемі іноземної колонізації, відображеної в місцевій ойконімії. Ідеться передусім про німецькі поселення, яких було багато на півдні України. Важливо, однак, зазначити, що розселення німців у цьому регіоні було елементом колонізаційної політики Російської імперії. Саме за її ініціативи тут у 1770 році почали споруджувати укріплену лінію між Дніпром і Бердою. Ці процеси значно посилилися після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році, коли західна частина сучасної Запорізької області ввійшла до складу Новоросійської губернії, східна — Азовської, а північна частина перебувала у складі Катеринославського намісництва [3]. Російський уряд заселяв новопридбані землі переважно неукраїнцями, заохочуючи переселення в цей край німців, болгар, сербів, албанців та представників інших етносів. Водночас російські чиновники примусово переселяли на Запоріжжя кріпаків зі своїх маєтків, а також старовірів — духоборів і молоканів. Варто згадати й назви, пов'язані не тільки з німцями, але й з іншими колоністами, напр.: назву сучасного с. *Чехоград*, яке 1869 року заснували чехи — вихідці з Богемії; назву колишнього с. *Вулканешти* (тепер с. *Вовчанське*), засноване гагаузами [4], пор. також однойменне місто в автономії *Гагаузія* в Молдові. Саме в цей російськоімперський період історії Запорізького краю з'явилося багато меморіальних назв на честь царських чиновників і військових, а також членів

[2] Супруненко В.П. (2008). *Имя на карте: Географические названия Запорожского края* (с. 15, 16, 19, 24, 26, 32). Запорожье.
[3] Там само, с. 11—12.
[4] Там само, с. 17, 85.

їхніх родин. Пор., наприклад, назви с. *Малокатеринівка* (до 1775 року — *Краснокутівка*) — на честь Катерини Скавронської, статс-дами, племінниці Григорія Потьомкіна; с. *Григорівка* (до 1780 року — *Кінсьководівка*) — на честь Григорія Потьомкіна та ін. Зауважимо, що фаворит Катерини II Г. Потьомкін у 1772 році став почесним козаком Кущівського куреня Запорізької Січі з прізвиськом Грицько Нечеса, а вже 1775 року за його ініціативи було ліквідовано Запорізьку Січ. Такі назви відповідно до Закону України «Про засудження та заборону пропаганди імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» потрібно перейменувати.

Відзначимо, що, характеризуючи ойконімікон Запорізької області в його ретроспективі, О.П. Карпенко опрацювала багато різних джерел, зокрема архівні документи (адміністративні акти, метричні книги, ревізькі списки), картографічні матеріали, етнографічні та краєзнавчі праці. Це дало їй змогу не лише докладно вивчити історію цього регіону, але й виявити численні назви, які зникли із сучасного онімного простору Запоріжжя. Вагоме історичне підґрунтя, ретельний лінгвістичний аналіз уможливили об'єктивні висновки про особливості заселення цієї території та походження як сучасних, так і колишніх ойконімів, а також дали підстави справедливо стверджувати, що назви поселень досліджуваного регіону акумулюють історичну пам'ять і виражають культурну ідентичність, відображають процеси освоєння краю, етнічні контакти, соціально-економічні зміни й політичні трансформації.

Деякі фрагменти, викладені в доповіді, потребують, на мою думку, певних уточнень:

1. Термін *топонімічний ландшафт* некоректний. Правильно — *топонімний ландшафт*, адже йдеться про систему топонімів, відзначених на певній території.

2. У тюркській назві р. *Илкисуй* виокремлено складник *су* 'вода, річка'. Проте цей гідронім містить компонент *суй*, а не *су*. Це хоч і семантичні, але не формальні синоніми. *Суй* — фонетичний варіант до тюрк. *suq / suh* зі значенням 'вода, річка' [5]. Перехід давнього **h** > **j** — фонетичне явище, характерне для більшості тюркських мов [6].

3. У варіантній назві *Екатеринполь* другий складник *-поль* однозначно пов'язаний із грецьким πόλις 'місто', а не з укр. чи рос. *поле* з огляду на тогочасну моду в Російській імперії називати поселення за грецьким зразком [7]. У протилежному разі ця назва в російськомовних джерелах мала б форму з другим компонентом *-полье*, пор., наприклад, с. *Соколополье* в колишній Катеринославській губернії (СНМ, с. 30).

---

[5] Гулиева Л.Г. (1976). Тюркская гидронимия Кубани. *Советская тюркология, 2* (53); Донидзе Г.И. (1969). Гидронимические термины в тюркских языках. *Ономастика* (169). Москва.

[6] Ююкин М.А. (2010). Древнерусские летописные ойконимы XIV—XVII вв. с суффиксом -ов- // -ев-. *Onomastica, R. LIV* (94).

[7] Отин Е.С. (2002). *Топонимия приазовских греков (Историко-этимологический словарь географических названий): изд. второе, испр. и дополн.* Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд».

Підсумовуючи, зазначимо, що доповідь О.П. Карпенко змістовна, оскільки в ній порушено актуальну проблему формування системи назв поселень у багатоетнічному регіоні, проаналізовано як сучасні, так й історичні назви, що стануть частиною «Історико-етимологічного словника ойконімів Запоріжжя». Уважаю, що доповідь варто схвалити й опублікувати в журналі «Українська мова».

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СНМ — *Списки населенных мест Российской империи, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. VIII. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. Список населенных мест по сведениям 1859 года* (1863). Санкт-Петербург.

Відгук отримано 02.05.2026
Відгук схвалено 26.05.2026
Відгук опубліковано 06.07.2026

Sviatoslav Verbych, Doctor of Philology, Senior Researcher,
Leading Researcher in the Department of History
of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sviatoverb@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-4671-1898

COMPLEX ASPECTS OF THE FORMATION
OF THE OIKONYMIKON OF THE ZAPORIZHZHIA REGION

УДК 811.161.2'373.6+811.161.2'282.2+81'374 (092)

Р.І. СТЕФУРАК, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: roksolana.stefurak@cnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-9612-3851
Н.Я. ІВАНИШИН, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: nataliia.ivanyshyn@cnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0003-1835-0466

СВІТЛО НАУКОВОГО СЛОВА (ТВОРЧИЙ ДОРОБОК МАРІЇ ІВАНІВНИ ГОЛЯНИЧ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ)

Марія Іванівна Голянич — доктор філологічних наук, професор, відомий український мовознавець, дослідниця словотвору, лінгвостилістики та гуцульських діалектів. Її науковий шлях пов'язаний із Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (тепер — Карпатський національний університет імені Василя Стефаника), де вона сформувала індивідуально-авторську концепцію внутрішньої форми слова. Її дослідження віддзеркалюють послідовний розвиток авторської наукової парадигми — від словотвірної семантики до лінгвістики художнього та діалектного дискурсу.

У науковому доробку М.І. Голянич — фундаментальні монографії «Внутрішня форма слова і художній текст» (1997) [1], «Внутрішня форма слова і дискурс» (2008) [2], у яких внутрішню форму слова осмислено як «концептуальну

[1] Голянич М.І. (1997). *Внутрішня форма слова і художній текст*. Івано-Франківськ.
[2] Голянич М.І. (2008). *Внутрішня форма слова і дискурс*. Івано-Франківськ.

Цитування: Стефурак Р.І., Іванишин Н.Я. (2026). Світло наукового слова (творчий доробок Марії Іванівни Голянич у контексті сучасної української лінгвістики). *Українська мова, 2* (98), 132—137.

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https:/creativecommons/org/license/by-nc-nd/4.0/).

ознаку», закріплену в ньому, онтологічний, семантико-прагматичний і текстотвірний механізм організації художнього простору.

Ці праці засвідчують глибину теоретичного мислення, методологійну витонченість і вміння поєднувати лінгвістичну рефлексію з аналізом конкретного текстового матеріалу.

М.І. Голянич — співавтор численних колективних монографій, серед яких: «Василь Стефаник — художник слова» (1996), «Художній текст — слово — образ» (2010), «Мова у дзеркалі особистості» (2013), «Василь Стефаник: лінгвістичні нариси» (2026) тощо. У цих працях вона зосередила увагу на лінгвостилістиці художніх текстів Василя Стефаника, Івана Франка, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Богдана Лепкого, на смислотвірному та комунікативно-прагматичному потенціалі ключового слова, внутрішньоформній організації образної системи, когерентності художнього тексту українських письменників. Вона встановила, що ключове слово художнього тексту функціонує як семантично поліфонійна величина, яка одночасно є і одиницею номінації, і конститутивним елементом формування образу, і носієм ідейної концепції твору. Ця поліфонійність, на переконання дослідниці, виявляється лише в умовах цілісного лінгвостилістичного аналізу, спрямованого на реконструкцію смислотвірного механізму тексту, а не лише на опис його поверхових структурних характеристик. Саме тому для наукового стилю М.І. Голянич характерне поєднання концептуальної аргументованости та інтерпретаційної глибини.

Марія Іванівна досягла значних успіхів також і в царині лексикографії, оскільки вона у співавторстві зі своїми аспірантами, а сьогодні — колегами, утілила в життя ідею словника цитатного типу, у якому кожен термін проілюстровано авторитетними науковими цитатами, а не лише дефініціями. Вона — співавтор трьох фахових термінологійних словників.

У першому — «Словнику лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія» (Голянич М.І., Бабій І.О., Стефурак Р.І. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 272 с.) — систематизовано термінний апарат трьох суміжних мовознавчих дисциплін; у другому — «Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів» (Голянич М.І., Іванишин Н.Я., Ріжко Р.Л., Стефурак Р.І. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.) — зафіксовано термінологію лінгвістики тексту, дискурсознавства та стилістики; у третьому — доповненому і переробленому виданні першого словника (Бабій І.О., Голянич М.І., Стефурак Р.І. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2024. 336 с.) — засвідчено не лише затребуваність видання в науковій та освітній спільноті, а й динамічний розвиток відповідної терміносистеми протягом останніх десяти років.

Принцип добору реєстрових одиниць у словниках відбиває прагнення співавтора продемонструвати динамічний характер відповідної терміносистеми, багатоманітність її складників та взаємозв'язки з термінологіями суміжних із лінгвістикою галузей — етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо.

Усі три словники об'єднують спільні наукові засади та практичне спрямування на потреби університетської філологічної освіти. Разом вони формують цілісне термінографійне підґрунтя для вивчення лексикології, фразеології, лексикографії та лінгвістики тексту.

М.І. Голянич також створила єдиний у слов'янському лінгвістичному середовищі двотомний словник говірки одного села, де цінними є не лише діалектизми та їхні лексико-семантичні варіанти, а й ілюстративний матеріал — гуцульський дискурс, зафіксований транскрипційно (Мовний портрет села Тюдів: у 2 т. Т. І. А—М. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. 1000 с.; Мовний портрет села Тюдів: у 2 т. Т. ІІ. Н—Я. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. 1262 с.).

Директор Інституту української мови НАН України П.Ю. Гриценко, науковий редактор цього словника, назвав його «резервуаром пам'яті народної мовотворчості...». Він акцентував також, що саме такі праці є «доконечною необхідністю», оскільки в них зафіксовано «сутність, красу, незнищенність,... стан розпросторення української мови в народних витоках». І цей «стан розпросторення» першооснови нашої мови подано на двох тисячах двохстах шістдесяти двох сторінках двотомного словника гуцульської говірки з різнотипними вокабулами: слова (однозначні й багатозначні, у прямому й переносному значеннях, омоніми), стійкі мовні звороти (фразеологізми, евфемізми, паремії, вербальні етномаркери народних вірувань тощо), які номінують картину світу гуцулів. Більшість слів, зафіксованих у словнику, багатозначні, вони відрізняються від літературних не лише фонетично, а й значеннєвими відтінками: мають додаткові неузуальні лексико-семантичні варіанти, що свідчить про особливе, індивідуалізоване ословлення дійсности носіями гуцульської говірки. Частина лексичного й фразеологічного багатства словника — це фонетично модифіковані назви одиниць культурологійного простору українського народу, а інша частина — етнографізми. Усі словникові вокабули та ілюстративний матеріал є науково задокументованим джерелом етнонаціональної самобутности українців. Опублікування такої фундаментальної праці стало значною подією в українській філології, етнографії, культурології, адже двотомник М.І. Голянич вийшов далеко за межі лексикографійних канонів лінгвістичного словника. Свідченням цього є презентація двотомника «Мовний портрет села Тюдів», яку спільно організували Інститут української мови НАН України та Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника 23 листопада 2022 року на платформі Webex. До участи в заході долучилися провідні мовознавці з різних куточків України, які схарактеризували цю лексикографійну працю такими перифразами: «невичерпна криниця», «творчий подвиг» (д. ф. н. П.Ю. Гриценко), «подарунок рідній землі, батькам, прадідам», «підручник любові мови батьків» (д. ф. н. Н.Д. Ко-

валенко), «словесний пам'ятник землякам», «джерело національної ідентичності» (д. ф. н. Н.Ф. Венжинович), «явище загальнокультурне, політологічне» (д. ф. н. В.І. Кононенко), «подвижницька праця українського культурологічного простору» (д. ф. н. В.М. Барчук), «громадянський подвиг», «народне багатство» (д. ф. н. М.П. Лесюк), «фундаментальний фоліант» (к. ф. н. Л.В. Рябець), «праця століття, у якій відбито дихання односельців» (к. ф. н. І.В. Варварук). М.І. Голянич поділилася з присутніми зразками рідного мовлення, адже саме воно є тим джерелом, яке здатне збагачувати літературну мову, поповнюючи її лексичний і фразеологійний склад. Вона зазначила, що у змістовому наповненні словника відчутне «увібране пам'яттю мовлення... рідних..., які свого часу відкрили... непроминальну красу й глибини гармонії рідного слова» [3]. Авторка в унікальній лексикографійній праці затранскрибувала те, що не вмирає, — душу мови. І в такий несвітлий воєнний час світло живого слова стало «резервуаром пам'яті народної мовотворчості», яку ніхто не знищить, бо мова — зброя, а словник — броня!» [4].

Дослідження діалектного слова не припинилося з виходом у світ двотомної лексикографійної праці, а тільки почалося. М.І. Голянич сьогодні комплексно аналізує прагматичні компоненти значення слова в діалектному дискурсі, семантику тавтологійних висловлень, евфемізми в діалектному мовленні, мовленнєві жанри діалектного дискурсу.

Вагомість внеску М.І. Голянич в українське мовознавство полягає не тільки в кількісному вимірі публікацій чи масштабності лексикографійних проєктів, а передусім у формуванні інтелектуальної традиції, що поєднує семантику, текстологію, лінгвостилістику, діалектологію та етнолінгвістику. Її наукова школа виховує покоління філологів, здатних мислити системно, інтерпретувати глибинні смисли й бачити в мовному знакові культурний код.

Наукові пошуки М.І. Голянич умовно можна поділити на чотири концептуальні етапи. У 90-х роках XX ст. в центрі її уваги перебувала словотвірна семантика й внутрішня форма слова як інваріантний компонент деривaційної системи. На початку XXI ст. внутрішньоформна теорія поширилася на художній текст і дискурс. У 10-х роках цього сторіччя домінантним став комунікативно-прагматичний аналіз тексту та ключове слово в лінгвостилістичному вимірі. У 20-х роках превалює лінгвістичний аналіз діалектного дискурсу в усьому різноманітті його жанрів і прагматичних вимірів.

Науковий доробок М.І. Голянич, заснований на авторській концепції внутрішньої форми слова як текстотвірного механізму, розвиває методологію лінгвостилістичного аналізу, збагачує українську діалектологію та лексикографію, забезпечує навчально-методичну основу для формування філологів. Це системний і концептуально цілісний внесок у розвиток сучасної української лінгвістики.

---

[3] Голянич М.І. (2022). *Мовний портрет села Тюдів: у 2 т.* (т. ІІ: Н—Я, с. 1261). Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

[5] Стефурак Р.І. (2022). «Резервуар пам'яті народної мовотворчості». *Прикарпатський вісник НТШ. Слово, 17* (65), 381—386. Вид. Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові праці М.І. Голянич широко цитовані, що свідчить про визнання її творчого доробку в українському та міжнародному академійному середовищі. Вона не лише дослідниця мовних явищ, а й архітекторка смислових наукових структур, що відкриває внутрішню логіку слова й тексту. У її лінгвістичному мисленні перетнулися семантика, стилістика та прагматика, де мовний знак постає не як формальна одиниця, а як носій культурної пам'яті та онтологічної глибини.

У працях М.І. Голянич слово набуло статусу енергетичного центру тексту — смислотвірного вузла, здатного організовувати дискурс і моделювати інтерпретаційний простір. Вона не просто проаналізувала мовні структури, а й реконструювала їхню внутрішню форму, простежила семантичні траєкторії, виявила когерентні зв'язки між лексемою та художнім універсумом.

Принципово важливим у методологійному підході дослідниці є те, що вона не обмежується поверховим описом мовних структур та їхніх формально-граматичних характеристик: її наукова стратегія передбачає заглиблення у внутрішню форму слова — той семантичний пласт, у якому закодовані культурна пам'ять мови, образний потенціал номінації та мотиваційні зв'язки між звуковою оболонкою і змістовим наповненням. Простежуючи семантичні траєкторії — шляхи, якими слово рухається від первинного значення до конотативних нашарувань і контекстуально зумовлених смислів, М.І. Голянич відкриває приховані механізми смислотворення, що функціонують у художньому тексті. Особливу увагу вона приділяє смисловим зв'язкам між окремою лексемою та цілісним художнім текстом, витлумачуючи слово як мікроструктуру, уведену до макроструктури авторського конструкта і здатну розширювати горизонти його сприйняття. Такий підхід дає змогу виявити, як конкретна словесна одиниця здатна концентрувати ідейно-образну домінанту твору, розгортаючи її в просторі художнього дискурсу. Лінгвістичний аналіз у науковому доробку М.І. Голянич органічно поєднується з герменевтичним прочитанням тексту, а мовознавча методологія — з літературознавчою чутливістю до смислових глибин художнього слова.

Науковий стиль М.І. Голянич — це поєднання концептуальної аргументованости й інтерпретаційної глибини. Вона працює з мовою як із живою субстанцією, що віддзеркалює етнокультурний досвід, фонові знання та ментальні коди спільноти. Такі мовознавці формують інтелектуальний ландшафт філологійної науки: вони не лише інтерпретують тексти, а створюють методології, які стають підґрунтям для наступних поколінь дослідників.

Життєвий і науковий шлях Марії Іванівни Голянич — це приклад служіння слову, відданости українській філології та безперервного інтелектуального здобутку. Вона посіла чільне місце в сучасному українському мовознавстві, а її творчий доробок відбиває світло наукового слова.

Статтю отримано 24.02.2026
Статтю схвалено 26.05.2026
Статтю опубліковано 06.07.2026

Roksolana Stefurak, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
57 Shevchenka St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: roksolana.stefurak@cnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-9612-3851
Nataliia Ivanyshyn, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Language
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
57 Shevchenka St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: nataliia.ivanyshyn@cnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0003-1835-0466

THE LIGHT OF THE SCHOLARLY WORD
(THE CREATIVE CONTRIBUTION OF MARIIA IVANIVNA HOLIANICH
IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY UKRAINIAN LINGUISTICS)

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.138
УДК 811.161.2.09'367.625'374.2(049.32)

М.І. СТЕПАНЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
E-mail: myk_ivan@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6727-1265

ПОВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТИ: ДІЄСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ «ПІД МІКРОСКОПОМ»

Рецензія на: Лариса Колібаба, Валентина Фурса. *Словник дієслівного керування: у 2 т.* Т. 1: А—К. 576 с.; Т. 2: Л—Я. 576 с. Вид. друге, виправл. й допов.

Тернопіль: Підручники і посібники, 2025.

В українському мовознавстві сталася — без перебільшення — неординарна подія: його збагатило двотомове видання «Словник дієслівного керування», у якому «вперше... систематизовано синтаксичне керування найуживаніших дієслів сучасної української літературної мови, цілісно представлено типові відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників, повернено до активного використання органічні для української мови словоформи, що були обмежені в ужитку за радянського часу» [1]. Потреба в такій праці очевидна, про нагальність упорядкування її ішлося давно, за цю справу бралися відомі мовознавці, але через різні причини, головно нелінгвістичного характеру, довести задумане до логічного кінця не випадало. Такий практичний порадник не міг з'явитися в добу тоталітаризму з ідеоло-

[1] Колібаба Л., Фурса В. (2025). *Словник дієслівного керування: у 2 т.* (т. 1, с. 2).

Цитування: Степаненко М.І. (2026). Повернення українській мові національної своєрідности: дієслівне керування «під мікроскопом». [Рецензія на: Лариса Колібаба, Валентина Фурса. *Словник дієслівного керування: у 2 т.* Т. 1: А—К; Т. 2: Л—Я]. *Українська мова, 2* (98), 138—149. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.138

© Видавець: ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https:/creativecommons/org/license/by-nc-nd/4.0/).

гійних причин, передусім тому, що про самобутні ознаки української мови на різних її рівнях, і на зрізі дієслівного керування зосібна, говорити було не велено, а то й заборонено. Значний сегмент лексикографійного контенту, у якому об'єктивно зафіксовано питомий потенціал дієслівного керування, опинився, як писав свого часу тонкий поціновувач українського слова й невтомний оборонець його М. Рильський, «під глибоким сховом».

Над «Словником дієслівного керування» сумлінно трудилися впродовж тривалого часу мовознавці Інституту української мови НАН України — кандидати філологічних наук старші наукові співробітники відділу граматики та наукової термінології Л.М. Колібаба і В.М. Фурса. Вони узагальнили розсипаний у часі досвід роботи попередників над цією працею, заклали теоретичні підвалини своєї студії відповідно до найновіших досягнень у царині вітчизняного та світового словництва, зібрали потужну фактологійну базу й запропонували оригінальну полівекторну модель інтерпретування граматичного керування. Успішній реалізації цього авторського проєкту сприяло загальне наукове керівництво, що його виконувала К.Г. Городенська — завідувач зазначеного вже відділу, доктор філологічних наук, професор, «визначний дослідник граматичного ладу української мови, фахівець, який має високий ранг у галузі граматики», досить значні та різноспрямовані напрацювання, «потужну школу з проблем категорійної граматики, функційної морфології і функційного синтаксису, у руслі яких студіює не один десяток аспірантів і докторантів» [2]. Науковці-граматисти Інституту української мови НАНУ скеровують свої наукові зусилля на реалізацію українськоцентричних викликів часу, спрямованих на «фіксацію та обґрунтування різнорівневих норм сучасної української літературної мови» [3], з-поміж яких ті, що вже відбулися або переживають процес становлення, подеколи заявляють про себе непослідовно й спричиняють «чимало історичних труднощів і для фахівців-мовознавців, і для практиків» [4], отже, вимагають прискіпливого та аргументованого коментування щодо «правильного використання українського слова в різних сферах суспільно-політичного життя, освіті, науці та культурі» [5].

Може видатися некоректним, навіть не корельованим із науковим стилем, що є індиферентним до образности, використання усталеної спо-

---

[2] Бойко Н.І. (2024). Граматичні обрії професора К.Г. Городенської. Н.Г. Горголюк, Л.М. Колібаба, В.М. Фурса (упоряд.), *Граматичний портрет української мови у XXI сторіччі: збірник тез наукових доповідей учасників Міжнародної наукової конференції на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни* (с. 9). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

[3] Коваль Л.М. (2024). Проблема кодифікації мовних норм у лінгвістичному доробку професора К.Г. Городенської. Н.Г. Горголюк, Л.М. Колібаба, В.М. Фурса (упоряд.), *Граматичний портрет української мови у XXI сторіччі: збірник тез наукових доповідей учасників Міжнародної наукової конференції на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни* (с. 18). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

[4] Городенська К.Г. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення* (с. 4). Київ: КММ.

[5] Там само, с. 6.

луки «під мікроскопом» у назві рецензії, мета якої — комплексний аналіз праці Л.М. Колібаби і В.М. Фурси з вирізненням промовистих динамічних процесів у граматичному ладі української мови на тлі його історичного розвитку, ознаменованого досягненнями й позначеного значними втратами. Доречність бібліоніма з виокремленим фразеологізованим конституентом можна вмотивувати кількома чинниками.

По-перше, уводити до компонентної структури заголовка усталений вираз «під мікроскопом» із притаманним йому значенням ‘ретельно, скрупульозно вивчати, аналізувати, перевіряти що-небудь’, яке зберігає потенційний зв’язок із закріпленою за лексемою *мікроскоп* семантикою ‘оптичний прилад, який робить видимим те, що неможливо помітити неозброєним оком’, наштовхнула дослідницька практика відомого професора Г.Д. Клочека. У численних наукових розвідках він наголошував, що свідомо спрямовує віртуальне вічко мікроскопа на той або той твір, ті чи ті його фрагменти, навіть окремі рядки, аби продемонструвати реципієнтові їхній глибинний зміст, випрозорити абсолютну мистецьку довершеність. «Мікроскоп» у візії цього літературознавця — «засіб найуважнішого вдивляння у текст з метою виявити його “секрети” художності (тут головним орієнтиром є дослідницькі технології, застосовані Іваном Франком у його геніальному трактаті “Із секретів поетичної творчості”)» [6]. Поряд із глибинною характеристикою персоналій та інтерпретацією художніх творів, твердить Н.С. Гармазій, «важливою лінією у працях Г. Клочека є дослідження фундаментальних питань художності. Тому в книгах “У світлі вічних критеріїв” (1989), “Енергія художнього слова” (2007), “Синергія літературного твору” (2020) та інших ми можемо бачити, як дослідник концептуалізує поняття художнього мислення письменника, художнього світу літературного твору, цілісності твору..., спостерігаємо, як на прикладі багаторівневого тлумачення текстів пан професор апробує свою методику аналізу твору “під мікроскопом”» [7]. Сам Г.Д. Клочек і ті, хто послуговуються його науковим інструментарієм, упевнені, що «прочитання під мікроскопом» допомагає побачити художню досконалість твору, здійснити новітню інтерпретацію сенсів, якими він наснажений [8]. Із цим інструментарієм перегукується і водночас відрізняється від нього самобутніми дослідницькими прийомами технологія «під мікроскопом», яку використали автори рецензованої роботи на різних етапах формування словникових статей, а саме: на рівні створення реєстру 1) дієслів з огляду на їхні функційні можливості та значущість у віддзеркаленні реалій сьогодення і 2) семантично та граматично програмованих залежних поширювачів у відповідній граматичній формі, із властивою їм питомою синхронійною та / або діахронійною запитуваністю. Заслуговує на особливу увагу використовувана семасіологійна процедура,

[6] Клочек Г. (2015). Кастинг Марії Заньковецької (до питання про художню енергію поезії Тараса Шевченка). *Філологічні діалоги* (вип. 3, с. 76). Ізмаїл: РВВ ІДГУ.

[7] Гармазій Н. (2023). Тексти і контексти Григорія Клочека. *Українська літературна газета*. 05 березня, с. 6—7.

[8] Клочек Г.Д. (2013). *Поетика візуальності Тараса Шевченка*. Київ: Академвидав.

що виявляє застосунок до значеннєвого обсягу носія валентности (дієслова), зокрема вирізнення його змістових домінант, та валентного партнера (іменника), зосібна представлення його лексико-семантичного діапазону на основі принципу дії полексемної закріплюваности (зрідка) або вільної сполучуваности (регулярно), а також вільного, керованого й ланцюгового асоціативного експерименту.

По-друге, перед нами видання «Словника дієслівного керування», що стало логічним продовженням і суттєвим доповненням оприявленого 2016 року першого видання з однойменною назвою (див. [9]), у якому автори наголошували насамперед на тому, що їхніми найголовнішими завданнями є систематизація типових нормативних безприйменникових та прийменникових відмінкових форм залежних від дієслів іменників з обов'язковим орієнтуванням на суперечливі випадки граматичного керування в сучасній українській мові. В оновленому виданні 2025 року вони з відповідальністю заявили, що підготували нормативну лексикографійно-граматичну працю, закцентувавши на тому, що зафіксовані граматичні форми іменників «ґрунтовані на нормах української літературної мови, сучасних здобутках теоретичного і прикладного українського мовознавства та виважених засадах академійної науки» [10], насамперед тих, які вмотивовано і рекомендовано до вжитку в найновішому академійному дослідженні «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова). Виняткового значення надано безпідставно призабутим, цілеспрямовано зорієнтованим у радянську добу на маргінеси питомим граматичним формам із маркувальними ознаками «застаріле», «діалектне», «народнопоетичне», «рідковживане», «розмовне» та ін. Мовиться передусім про лексичні одиниці, які вже пройшли надійну апробацію через «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка й лексикографійний досвід доби коренізації, або так званого «золотого десятиріччя» (20-ті — початок 30-х рр. XX ст.), коли українська мова переживала справжній ренесанс.

Що ж до найпосутніших змін, установлених на основі порівняльного аналізу першого й другого видань, то це передусім контрастність обсягу: у Словникові 2025 року він збільшився наполовину [пор.: однотомове перше видання (656 с.) — близько тисячі продуктивно використовуваних дієслів, двотомове друге видання (кожен том по 576 с.) — близько півтори тисячі функційно активних дієслів], тобто відбулося суттєве розширення корпусу реєстрових слів, що засвідчує алфавітний покажчик на всі літери, пор.: А: 14 — 20; Б: 38 — 42; В: 114 — 202; Г: 28 — 32; Д: 43 — 57; Е: 4 — 10; Ж: 16 — 17; З: 185 — 294; К: 36 — 52; Л: 20 — 24; М: 13 — 19; Н: 29 — 84; О: 45 — 108; П: 169 — 244; Р: 29 — 58; С: 44 — 103; Т: 16 — 20; У: 36 — 75; Ф: 6 — 8; Ц: 6 — 9, крім Ґ: 2 = 2, Є: 1 = 1, І: 14 = 14, Ї: 3 = 3, Й: 1 = 1, Х: 14 = 14, Ч: 8 = 8, Ш: 6 = 6, Щ: 1 = 1, Ю: 2 = 2, Я: 3 = 3. Не зайвим буде

[9] Колібаба Л., Фурса В. (2016). *Словник дієслівного керування.* Київ: Либідь.
[10] Колібаба Л., Фурса В. (2025). *Словник дієслівного керування: у 2 т.* (т. 1, с. 6).

ще раз наголосити на такому: до оновленого реєстру потрапили вербативи з високою частотою вживання, значний відсоток з-поміж яких становлять лексеми на *-ся*, що послідовно демонструють специфіку на рівні семантики й реально та потенційно програмованого керування, а також ті, які «мовцям нелегко граматично поєднувати з відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами іменників, субстантивованих прикметників, дієприкметників чи займенників» через відому, уже згадувану, причину — тривале зросійщування, що, з одного боку, зумовило «слабке знання ними синтаксичних норм, а з іншого, — під впливом російської мови в українській мовній практиці поширилося багато помилкових граматичних форм» [11]. Ураховано роль префіксально-прийменникової кореляції, яка впливає на формування інформативної достатности дієслова й на вибір ним залежної відмінкової та прийменниково-відмінкової форми. Виразною ілюстрацією можуть послужити гасла, об'єднані літерою З: 185 < 109 > 294 → Заадресува́ти *див.* Адресува́ти. Забавля́ти. Заблокува́ти *див.* Блокува́ти. Заборони́ти *див.* Забороня́ти. Забороня́ти. Забира́ти. Забра́ти. Забруднюватися. Забстрагува́ти *див.* Абстрагува́ти. Загро́жувати. Задекларува́ти *див.* Декларува́ти. Задона́тити *див.* Дона́тити (1). Зажури́ти *див.* Жури́ти (1). Займа́ти. Зайня́ти *див.* Займа́ти. Закомпанува́ти *див.* Акомпанува́ти. Зактивізува́ти *див.* Активізува́ти. Заляка́ти *див.* Ляка́ти (2). Замести́ *див.* Заміта́ти (1, 3—4). Замика́ти. Замісити́ *див.* Замі́шувати; *див.* Місити́. Заміта́ти. Замі́шувати. Замкну́ти *див.* Замика́ти. Занонсува́ти *див.* Анонсува́ти. Зану́рити *див.* Зану́рювати. Зану́ритися *див.* Зану́рюватися. Зануря́ти *див.* Зану́рювати. Зануря́тися *див.* Зану́рюватися. Запевни́ти *див.* Запевня́ти. Запевня́ти. Запелюва́ти *див.* Апелюва́ти. Запобіга́ти. Запобігти́ *див.* Запобіга́ти. Зара́джувати. Зара́дити *див.* Зара́джувати. Заргументува́ти *див.* Аргументува́ти. Зареєструва́ти *див.* Реєструва́ти. Засва́тати *див.* Сва́тати. Застрахува́ти *див.* Страхува́ти. Засу́джувати. Засуди́ти *див.* Засу́джувати; *див.* Суди́ти (3). Засу́нути *див.* Су́нути (1). Затамува́ти *див.* Тамува́ти. Зафаршува́ти *див.* Фаршува́ти. Зафіксува́ти *див.* Фіксува́ти. Зацитува́ти *див.* Цитува́ти. Заціка́вити *див.* Заціка́влювати; *див.* Ціка́вити. Заціка́витися *див.* Заціка́влюватися; *див.* Ціка́витися. Заціка́влювати. Заціка́влюватися. Зберіга́ти. Зверста́ти *див.* Верста́ти. Звезти́ *див.* Звози́ти. Звика́ти. Зви́кнути *див.* Звика́ти. Зво́зити. Згоджа́тися *див.* Зго́джуватися. Зго́джуватися. Згоди́тися *див.* Зго́джуватися. Зголосі́тися *див.* Зголо́шуватися. Згорну́ти *див.* Згорта́ти. Згорта́ти. Згребти́ *див.* Гребти́. Здекларува́ти *див.* Декларува́ти (1). Здиференціюва́ти *див.* Диференціюва́ти. Здобува́ти. Здобу́ти *див.* Здобува́ти. Здогада́тися *див.* Здога́дуватися. Здога́дуватися. Зжува́ти *див.* Жува́ти. Зінтегрува́ти *див.* Інтегрува́ти. Зіронізува́ти *див.* Іронізува́ти. Зіскануваати *див.* Сканува́ти (3). З'їжджа́ти. З'їжджа́тися. З'їхати *див.* З'їжджа́ти. З'їхатися *див.* З'їжджа́тися. Зловжива́ти. Зловжи́ти *див.* Зловжива́ти. Зляка́тися *див.* Ляка́тися. Змага́тися. Змарнува́ти *див.* Марнува́ти. Змири́тися *див.* Мири́тися (2). Зму́сити *див.* Зму́шувати. Зна́тися. Знебо́лити *див.* Знебо́лювати. Знебо́лю-

[11] Там само, с. 3.

вати. Знемага́ти. Знемогти́ *див.* Знемага́ти. Знесла́вити *див.* Знесла́влювати. Знесла́влювати. Знешко́джувати. Знешко́дити *див.* Знешко́джувати. Знуща́тися. Зорганізува́ти *див.* Організовува́ти. Зреагува́ти *див.* Реагува́ти. Зредагува́ти *див.* Редагува́ти. Зремонтува́ти *див.* Ремонтува́ти. Зреформува́ти *див.* Реформува́ти. Зрецензува́ти *див.* Рецензува́ти. Зупини́ти *див.* Зупиня́ти. Зупини́тися *див.* Зупиня́тися. Зупиня́ти. Зупиня́тися.

Автор цієї розвідки 2017 року опублікував у співавторстві зі С.П. Галаур рецензію на перше видання Словника, у якій подано концептуалізовано важливі для аналізованої граматичної проблеми думки про дезорієнтування україномовного населення в комунікативному просторі інтерферентного співіснування мов, про утривавлений у часі процес безпрецедентної деперсоналізації та уніфікації української мови як рідної, негативним наслідком якого є низка асимілятивних змін у її системі, спровокована активізація синтаксичних кальок, розширення функцій окремих інформативно релевантних прийменників, зрештою, виникнення надлишкової варіантности слововживання [12]. Це по-перше. По-друге, набрала зримих обертів, що їх неважко помітити навіть неозброєним оком, інша не менш вагома тенденція, суть якої визначає те, що українська мова поступово і впевнено (за активної допомоги свідомих мовців і вчених-лінгвістів) скидає із себе граматичний second hand, у який роками намагалася «вбирати» її Москва, й увиразнює власну неповторну вроду та окремішність витворюваними віками й вимоделюваними недавно питомими формами, отже, употужнює свій державотвірний статус [13]. Не формально ословеснені, а реальні позитивні наслідки цього процесу системно й переконливо віддзеркалені у Словникові 2025 року. Нові гасла не тільки розширюють його корпус, а й рельєфно заманіфестовують багатовікове незборене прагнення повернути українській мові її питомі граматичні характеристики, зокрема ті, якими вона протистоїть мові-асиміляторові, точніше мові-агресорові з кількастолітнім лінгвоокупаційним режимом. Такі процеси незворотні, їхні стратегійні вектори, які ще донедавна сприймала лише еліта й реагувала на них адекватними діями, поширилися на все суспільство, перетворилися з віртуального, прихованого на реальний спосіб буття українців в умовах взаємодії між собою і налагодження стосунків зі світом. Ця ідеологійна трансформація нагадує політичну історію про реанімування забороненого в радянський час патріотичного гасла «Слава Україні!» — «Героям слава!», що в різні часи української історії єднало борців за незалежність України, а після Помаранчевої революції та Революції гідности перетворилося на один із символів української державности, а віднедавна — ще й на статутне привітання у Збройних Силах України та Національній поліції, навіть запретендувало на роль світового консолідувального чинника, або, за версією Великого Кобзаря, «дружнього посланія» до «мертвих, і живих, і

[12] Степаненко М., Галаур С. (2017). Знакова праця в українській лексикографії. [Рецензія на: Колібаба Л., Фурса В. (2016). *Словник дієслівного керування*]. *Українська мова, 3* (63), 144. https://doi.org/10.15407/ukrmova2017.03

[13] Там само, с. 144—145.

ненарожденних земляків... в Украйні і не в Украйні». Його свідомо й нарочито проартикульовували експрем'єр Британії Борис Джонсон, канадський прем'єр Джастін Трюдо, польський президент Анджей Дуда, президент США Джо Байден та інші світові державні діячі, впливові політики.

Про новації, якими вирізняється друге видання, максимально повно викладено й добротно проілюстровано в «Передмові». Зокрема, зауважено, що зміни та доповнення у Словникові 2025 року підпорядковано найавторитетнішим з овиду дня сьогоднішнього взірцям морфологійної норми, пріоритети яких умотивовує, канонізує і рекомендує до вжитку вже назване вище найновіше академійне дослідження «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія», а також «Український правопис» 2019 року, що його із незначними змінами перезатверджено 2026 року та пойменовано як «Стандарт державної мови "Український правопис"». У чинному орфографійному кодексові констатовано, що в деяких іменниках середнього роду можливі варіантні закінчення в давальному й місцевому відмінках *-у*, *-ю* та *-ові*, *-еві*: *ли́ху — ли́хові, мі́сту — мі́стові, о́зеру — о́зерові, се́рцю — се́рцеві*. Це правило, однак, потребує уточнення: які ж конкретні субстантивні лексеми із цим граматичним статусом, крім названих чотирьох, формують виділену парадигму? Автори Словника частково відповідають на поставлене запитання, уналежнюючи до аналізованого розряду лексеми *ліжко [по ліжку (ліжкові)], тіло [по тілу (тілі, тілові)], болото [по болоту (болотові)]* та ін. Щоправда, можна дискутувати з приводу нефіксованости варіантних форм закінчень деяких іменників, наприклад, субстантивної лексеми *багно*, яка своїм семантико-функційним потенціалом наближена до іменникової лексеми *болото* з варіантним репертуаром флексій.

Наголошено ще на одному важливому моментові — усунення окремих типів керування, як-от: *над ким? над чим?* при дієслові **ГЛУМИТИСЯ,** *недок.*; **ПОГЛУМИТИСЯ,** *док.* — 'зле, зневажливо висміювати / висміяти кого-, що-небудь; насміхатися, знущатися' — й граматичне узаконення при ньому єдино можливої форми *з / із / зі* + *Р. в.*: ***з / із кого?***: із суперника, з / із людини, з / із хлопця, з / із дівчини, із чоловіка, із жінки, з / із батька, з / із матері, з / із дитини, із сина, з / із дочки, з / із брата, із сестри, з / із діда, з / із баби, з / із товариша, з / із колеги, із / зі співрозмовника; з / із тварини; з / із мене, з / із нас, з / із тебе, з / із вас, з / із нього, з / із неї, з / із них, з / із когось, з / із кожного, з / із декого, з інших, з / із багатьох, з усіх (зі всіх) та ін.; ***із чого?***: з / із населення, з / із народу; із сім'ї, з / із родини; з / із молоді, з / із малечі; з / із товариства, з / із колективу; із зовнішності (зовнішности), з / із тіла; з / із одягу; з / із поведінки, з / із боягузтва, з / із лінощів; із / зі сліз; з / із лиха, з / із невдачі, зі / із страждань; із чогось, з усього (зі всього) та ін. (т. 1, с. 276). Пор. зафіксоване в першому й не оприявлене в другому виданні гасло:

Над ким? *Над / наді* + *Ор. в.*: над людиною, над дівчиною, над хлопцем, над чоловіком, над жінкою, над батьком, над матір'ю, над дочкою, над сином, над братом, над сестрою, над дідом, над бабою, над закоханим, над співрозмовником, над суперником, над колегою, над твариною, наді

мною, над нами, над тобою, над вами, над собою, над ним, над нею, над ними, над кимсь (кимось), над кожним, над іншими, над усіма та ін.

Над чим? *Над / наді + Ор. в.*: над народом, над населенням, над родиною, над молоддю, над малечею; над пам'ятником, над могилою, над тілом, над зовнішністю, над одягом, над мовою, над культурою, над почуттями, над працею, над усім та ін.

Описуваному типовому керуванню приділено окрему увагу в рецензії на видання Словника 2016 року: «Деякі дієслова, як свідчить дібраний авторами ілюстративний матеріал, поступово втрачають частину залежних форм, зафіксованих в авторитетних лексикографічних, фольклорних джерелах. Словник подає єдину форму *сміятися, насміхатися, глузувати з / із кого / чого?* (пор. у цьому зв'язку *Словник синонімів української мови у 2 т.*: СМІЯТИСЯ *без додатка і з кого* і *Словник української мови в 11 т.*: СМІЯТИСЯ *з кого — чого*, рідко *над ким — чим, кому, чому* і *без додатка*. Насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь, висміювати чиїсь дії, вчинки й т. ін. *Чужому лихові не смійся* (Українські народні прислів'я та приказки, 1963, 34); *Багатого губатого Дівчина шанує; Надо мною, сиротою, Сміється, кепкує* (Тарас Шевченко, 1963 I: 12)» [14]. Таке прагнення дослідниць, з особливим акцентом потвердимо ще раз уже висловлену думку, — «упевнений крок на шляху граматичного нормування української мови, бо треба мати неабияку лінгвістичну сміливість, щоб для ілюстрування одних форм подавати приклади з творів Шевченка і вважати їх нормою, а для інших заперечувати колишню норму сучасними (й не зовсім) текстовими фрагментами (Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, П. Загребельний, В. Дрозд та ін.)» [15]. Ідеться про такий контекст: *А може, й Сам на небесі* ***Смієшся****, Батечку,* ***над нами****...* (Т. Шевченко) і *На селі страшенно* ***сміялися й*** *глузували* ***з Романа*** (Б. Грінченко), *Він [Роман] говорив та* ***сміявся з дівчат*** (І. Нечуй-Левицький), *Регелінда* ***...сміялася з усього****: зі свого* ***мужа****, що бігає, мов заєць,* ***з себе*** *самої,* ***з батька****, який намагається в хитрощах перевершити весь світ, навіть* ***з Ярослава*** (П. Загребельний), *Доки душею жива людина, доки здатна* ***сміятися із*** *самої* ***себе*** (В. Дрозд).

На наше переконання, оякісненню рецензованого лексикографійного практикуму сприяло врахування авторами рекомендацій, пропозицій, зауважень, які надходили від науковців і користувачів. Л.М. Колібаба і В.М. Фурса креативно відреагували й на нашу проаналізовану вище пропозицію та інші міркування, висловлені в рецензії, як ось це: у першому виданні при дієсловах 1) ЖЕНИТИ (недок. і док.; ОЖЕНИТИ, док.), що реалізує семантику 'з'єднувати / з'єднати шлюбом чоловіка із жінкою; одружувати / одружити' та 2) ЖЕНИТИСЯ (недок., і док; ОЖЕНИТИСЯ), що репрезентує значення 'брати / узяти шлюб; одружуватися одружитися (про чоловіка)', зафіксовано прийменниково-відмінкову форму **На кому?**:

1) **На кому?** *На + М. в.*: на жінці, на дівчині, на дочці, на внучці, на племінниці, на вдові, на подрузі, на сусідці, на однокласниці, на колезі, на

[14] Там само, с. 148—149.
[15] Там само.

мені, на тобі, на ній, на комусь та ін.: *...сільський парубок запізнався мавкою, астара — розлучниця злая — проти того пішла,* ***оженила*** *хлопця* ***на*** *багатій* ***вдові*** (М. Олійник);

2) **На кому?** *На + М. в.*: на дівчині, на дочці, на внучці, на сестрі, на племінниці, на вдові, на подрузі, на сусідці, на однокласниці, на колезі, на мені, на тобі, на ній, на комусь та ін.: [Наталка:] *А пан, котрий* ***жениться на*** *простій* ***дівці****, чи буде її вірно любити?* (І. Котляревський); ***Не женися на багатій****, Бо вижене з хати.* ***Не женися на убогій****, Бо не будеш спати* (Т. Шевченко); *Ой що ж то за шум учинився, гей, Що комар та й* ***на мусі оженився*** (Укр. нар. пісня).

Після висловленого застереження, опертого на думку І. Огієнка, що задекларована в праці «Наша літературна мова», про конструкцію *оженитися на кому* як «унікум у мові всього слов'янського світу, відомий тільки в мові російській», і про прийменниково-відмінкову форму *оженитися з дівчиною* як «віковічну українську (і всеслов'янську)», що суперечить «формі орудного соціативного «оженитися на дівчині» [16], словникові статті з аналізованими вербативними лексемами представлено в такій редакції:

1. ***З / із ким?*** *З / із / зі + Ор. в.*: з / із дівчиною, з / із дочкою, із сестрою, з / із внучкою, з / із племінницею, з / із похресницею, із сусідкою, з / із кумою, з / із подругою, з однокласницею, з / із колегою; зі мною, з / із тобою, з / із нею та ін.: *Пішла розмова по гуртках між шляхтою про те, чи можливе, щоби такого молодика* ***женити з дівчиною*** *о [на] десять літ старшою* (А. Чайковський); *Голова правління величезного закладу* ***женить*** *сина* ***з донькою*** *маркіза* (М. Пруст, перекл. А. Перепадя); *Тиміш, старший, котрого гетьман хоче* ***женити з господарівною*** (М. Грушевський); — *Оце ми вже одно діло добре зробили, що старого Кабицю* ***оженили з Кулиною*** (М. Старицький); *А нині — он бачиш гору, то наш Лебедин, там пополудні погуляємо на весіллі:* ***женимо*** *Орлика* ***із Зіркою*** (Р. Іваничук); — *Треба б його* ***оженити з собою****... хоч силою* (І. Нечуй-Левицький).

2. ***З / із ким?*** *З / із / зі + Ор. в.*: із жінкою, з / із дівчиною, з / із дочкою, з / із внучкою, з / із племінницею, із вдовою, з / із подругою, із сусідкою, з однокласницею, з / із колегою; зі мною, з / із тобою, з / із нею та ін.: *Кинув університет,* ***оженився з*** *простенькою міщанською* ***дівчиною*** (І. Нечуй-Левицький); *Тут же цар наказав за брехню гнати геть старшого і середнього синів, а наймолодший* ***оженився з*** *царською* ***дочкою*** (О. Ошуркевич); *Опанас Іванович ...****оженився з*** *простою* ***селянкою*** (С. Тобілевич); *Дивна я, дуже дивна і приятелеві мойому [моєму] не бажаю, щоб* ***женився зі мною*** (Б. Лепкий); *Ти, може, думаєш, він* ***ожениться з тобою****?* (В. Підмогильний); [Богдан:] *А щодо мене, мамо, не скажу навіть, чи* ***женюся з нею****, ба чи й взагалі коли в житті оженюся, бо цього цілком не маю тепер на меті* (О. Кобилянська).

Не випущено з дослідницького поля зору й того важливого лінгвоеволюційного нюансу, що деякі конкретні репрезентанти придієслівної позиції не можна формально, без мотивації, скерованої в інтра- та екстра-

[16] Там само, с. 149.

лінгвальну площину, позбавляти права невід'ємного складника граматичної системи, попри їхню функційну пасивність, послідовне прямування до периферійної сфери, а то й закоріненість у ній, індиферентне з погляду синхронії сприйняття користувачами. Майстерно застосовано й таку виправдану протидію граматичному забуттю, як розширення обсягу Словника деякими втраченими натепер дієслівними формами, що їх вирізнено спеціальною позначкою (*), напр.: **ГОЛОСУВАТИ**, недок.; **ПРОГОЛОСУВАТИ**: ***На кого?** На + Зн. в.*: на представника, кандидата, депутата, посла... та ін.; **ОХОРОНЯТИ / ОХОРОНИТИ**: ***Чого?** Р. в.*: добра, господарства, життя; нічого, усього та ін.; **ПАМ'ЯТАТИ**, недок.; **ЗАПАМ'ЯТАТИ**, док. ***Чого?** Р. в.*: правил; звичаїв, традицій; обов'язків та ін.; ***На що?*** (тільки недок.) *На + Зн. в.*: на слова, наказ, прохання; звичаї, традиції; обставини; день, час, мить, випадок; ім'я, прізвище, країну, край; родину, народ, молодь; щось, все та ін. Виникають, проте, сумніви щодо доречности реанімовування через лексикографійну практику таких форм з огляду на закономірність процесу, згідно з яким мова втрачає ті або ті ознаки, легітимізує їхню архаїзацію. Аргументи із цього приводу прості: якщо перед нами природний мовний розвиток, то немає потреби змінювати спостережувану лінгводинаміку, якщо ж вона є наслідком мовної колонізації, силоміць упровадженої політики, що нерідко межує з експліцитними виявами лінгвоциду, то на такі мовні трансформації треба кваліфіковано впливати, підтримувати їхні перспективні спромоги, створювати сприятливі, безперешкодні умови для їхнього розвитку, реалізації, просування, а особливо впровадження в активну комунікацію, тобто повернення до регулярного побутування «на виважених засадах академічної науки» [17]. Ті форми, які подибуються в усному мовленні, збереглися в діалектах, уживаються в народнопоетичній творчості, художніх, публіцистичних чи текстах іншої стильової природи, мають реальний шанс повернути свої втрачені позиції, незаконно відібрані права на повносиле функціювання, опинитися з-поміж питомих відмінкових та прийменниково-відмінкових синтаксем з об'єктним, адресатним, інструментальним, локативним типом детермінації. Автори Словника проілюстрували функційно пасивні форми зафіксованими в сучасних джерелах прикладами й цим потвердили таку раніше висловлену нашу тезу: «Повністю очистити від них мову означало б прибити мовний човен пуристичним буревієм до острова помилок минулого. Тут важливо витримати баланс, щоб і мові не зашкодити, і зберегти себе, свої унікальні маркери багатовікової історії та культури» [18].

Системно зафіксовані в Словникові й культивовані останнім часом у книжних стилях органічні для української мови закінчення *-ові* (у твердій групі), *-еві* (в мішаній групі та м'якій після приголосного), *-єві* (у м'якій групі після голосного та апострофа) в іменниках другої відміни чоловічого роду в давальному й місцевому відмінках простимулювало робочу групу

[17] Колібаба Л., Фурса В. (2025). Т. 1, с. 10.
[18] Степаненко М., Галаур С. (2017). С. 149.

Національної комісії зі стандартів державної мови із внесення редакційно-технічних виправлень до його тексту в затвердженій рішенням Національної комісії зі стандартів державної мови 01 березня 2026 року № 47 редакції «Українського правопису» як стандарту державної мови поширити ареал побутування цих флексій на пропріальну сферу — системно на давальний відмінок поряд із закінченням *-у (-ю)*, спорадично на місцевий поряд з іншими флексіями. Це подано, зокрема, у IV розділі «Правопис власних назв», підрозділ «Географічні назви», § 152. Відмінювання географічних назв:

1. Українські, а також іншомовні географічні назви з іменниковими закінченнями відмінюємо переважно як іменники I, II, III відмін — загальні назви: ... 2) II відміна: Буг — (до) Бу́гу, **Бу́гові** (Бу́гу), Бу́г, Бу́гом, (на) Бу́зі, (по) Бу́гу...; Га́йсин — Га́йсина, **Га́йсинові** (Га́йсину), Га́йсин, Га́йсином, (у) Га́йсині...; Ду́бно — Ду́бна, Ду́бнові (Ду́бну), Ду́бно, Ду́бном, (у) Ду́бні...; Луга́нськ — Луга́нська, **Луга́нськові** (Луга́нську), Луга́нськ, Луга́нськом, (у) Луга́нську...; О́льштин — О́льштина, **О́льштинові** (О́льштину), О́льштин, О́льштином, (в) О́льштині...; Терно́піль — Терно́поля, **Терно́полеві** (Терно́полю), Терно́піль, Терно́полем, (у) Терно́полі...; Теру́ель — Теру́еля, **Теру́елеві** (Теру́елю), Теру́ель, Теру́елем, (у) Теру́елі...; Токма́к — Токмака́, **Токмако́ві** (Токмаку́), Токмак, Токмакум, (у) Токмаці (Токмаку́, **Токмако́ві**)...; У́жгород — У́жгорода, **У́жгородові** (У́жгороду), У́жгород, У́жгородом, (в) У́жгороді...; але без паралельних форм: Ки́їв — Ки́єва, Ки́єву, Ки́їв, Ки́євом, (у) Ки́єві...; Кра́ків — Кра́кова, Кра́кову, Кра́ків, Кра́ковом, (у) Кра́кові...; Львів — Льво́ва, Льво́ву, Львів, Льво́вом, (у) Льво́ві... [йдеться про іменники чоловічого роду на -ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин].

Пор. редакцію 2019 року «Українського правопису»: Буг — Бу́гу, Бу́гом, на Бу́зі (й по Бу́гу)...; Га́йсин — Га́йсина, Га́йсином, у Га́йсині; Ду́бно — Ду́бна, Ду́бном, у Ду́бні...; Луга́нськ — Луга́нська, Луга́нськом, у Луга́нську...; Львів — Льво́ва, Льво́вом, у Льво́ві...; Терно́піль — Терно́поля, Терно́полем, у Терно́полі; Теру́ель — Теру́еля, Теру́елем, у Теруелі; Токма́к — Токмака́, Токмако́м, у Токмаці (у Токмаку́); У́жгород — У́жгорода, У́жгородом, в Ужгороді.

Варті уваги й високої оцінки інші положення Словника. Як стратегійний висновок законстатуємо таке: перед нами вкрай потрібний, багатий за змістом, довершений за формою, досконалий за побудовою словникової статті, характеристикою реєстрових дієслів і тлумаченням їхнього лексичного значення (лексичних значень) практичний порадник, який неодмінно справдить авторський задум щодо його користувацького кола: він стане настільною книгою науковців, викладачів закладів вищої освіти, журналістів, редакторів, авторів рекламних текстів, учителів, аспірантів, студентів, учнів, іноземців, які вивчають українську мову; знадобиться всім, хто прагне повернути українській мові її національну самобутність й активно спонукатиме їх до цієї патріотичної дії. Можна, звичайно, дискутувати з приводу окремих настанов чи навіть толерантно ословеснених застережень, та вдосконалення, як відомо, не має меж. Важливим є те, що

в рецензованій лексикографійній студії системно представлені типові моделі дієслівного керування, які послідовно й органічно відрефлексовують специфіку морфологійного та синтаксичного ладу української мови в діахронійно-синхронійному фокусі.

Найважливіша пропозиція, яку хотілося б висловити, зосереджена довкруги фактичного матеріалу як індикатора сутности граматичного явища, його реальної, а не віртуальної репрезентації. Ідеться про паспортизовану, добуту з авторитетних джерел ілюстрацію кожного дієслівного керування. Висловлене побажання звернене не тільки до авторів «Словника дієслівного керування», а й до всіх, хто пов'язаний із лексикографійною сферою. З виходом на реалії дня натеперішнього воно нездійсненне, попри те, що маємо Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), Корпус текстів української мови, підкорпуси творів авторів-діаспоритів (США, Канада, Польща, Німеччина, Велика Британія, Франція та ін.), можемо попросити допомоги у штучного розуму, використати потенціал інтернет-простору. Виправданою є технологія, якою послуговувалися Л.М. Колібаба та В.М. Фурса: «Якщо речення-ілюстрацію не вдалося знайти, то його замінено самостійно змодельованими конструкціями...» [19]. Ця процедура не позірне вивищення мовного явища чи прагнення здевальвувати його реальні перспективи, не демонстрування креативних здібностей, а об'єктивне транслювання через особистісний світ національного когнітивного коду, його питомих ознак, екстрапольованих на різні мовні рівні, і граматичний також.

Із розряду найважливіших побажань на наукове прийдешнє авторам Словника — ретельне стеження за динамікою нормативного граматичного керування, вимодельовування його реального майбутнього образу, отже, й випроєктовування питомих пріоритетів української мови або повернення їх до активної буттєвости, кодифікаційний плин якої перервано під дією позамовних чинників неукраїнськоцентричної орієнтації.

Рецензію отримано 03.05.2026
Рецензію схвалено 26.05.2026
Рецензію опубліковано 06.07.2026

Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor,
Professor of the Department of Journalism and Language Communication
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine
E-mail: myk_ivan@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6727-1265

RESTORING THE NATIONAL DISTINCTIVENESS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: VERB GOVERNMENT "UNDER THE MICROSCOPE"

Review of: Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa. *Dictionary of Verbal Control: in 2 vols.* Vol. 1: A—K. 576 p.; Vol. 2: L—Ya. 576 p. Second edition, revised and expanded. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2025 (in Ukrainian).

[19] Колібаба Л., Фурса В. (2025). Т. 1, с. 14—15.

https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.150
УДК 811.161.2'38Стефаник(049.39)

Л.Я. КОЛЄСНІК, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: l.koliesnik2023@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3321-2942

«БУДУ СВІЙ СВІТ РІЗЬБИТИ, ЯК КАМІНЬ. СЛОВО СВОЄ БУДУ ОСТРИТИ НА КРЕМЕНІ МОЄЇ ДУШІ…»

Рецензія на: Василь Ґрещук, Валентина Ґрещук. *Мовний світ Василя Стефаника: монографія*

Івано-Франківськ: Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2026. 226 с.

Дослідження мови письменників як окремий жанр наукових філологічних студій має давні традиції в українському мовознавстві. Серед важливих сучасних здобутків у цій сфері відзначимо вивчення мовостилю письменників у зіставленні з даними про особливості мовного (діалектного) оточення, у якому вони творили й формувалися як творчі особистості. Згідно з таким підходом схарактеризовано мовотворчість Пантелеймона Куліша [1] та письменників Подільського регіону [2].

Мовостиль Василя Стефаника [3] — однієї з найколоритніших постатей в українському письменстві — здавна був об'єктом як літературознавчих,

[1] Кумеда О.П. (2011). *Ідіолект П.О. Куліша на тлі східнополіського діалекту* [автореф. дис. ... канд. філол. наук]. Київ.

[2] Коваленко Б.О. (2020). *Від ідіолекту до літературної мови: Поділля кінця XIX — початку XX ст.: монографія.* Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута».

[3] У назві використано цитату з: В.С. Стефаник. (1905). *Моє слово: оповідання* (с. 151). Львів: Накладом Українсько-руської видавничої спілки.

Цитування: Колєснік Л.Я. (2026). «Буду свій світ різьбити, як камінь. Слово своє буду острити на кремені моєї душі...». [Рецензія на: Василь Ґрещук, Валентина Ґрещук. *Мовний світ Василя Стефаника: монографія*]. *Українська мова, 2* (98), 150—155. https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.02.150

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (https:// creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

так і мовознавчих студій [4]. Однак вивчення особливостей мови його творів досі не втратило актуальности.

Значний внесок у з'ясування цих питань належить творчому тандему українських мовознавців Василя Васильовича та Валентини Василівни Ґрещуків. Наслідком їхніх багаторічних наукових спостережень стала монографія «Епітети, порівняння та фраземи в новелах Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2025) [5], у якій увагу зосереджено на експресивно-емоційному функціоналі епітетів, порівнянь та фразем у новелах письменника.

Попередні студії і нові напрацювання дали змогу авторам виявити посутні компоненти для моделювання мовної особистости Василя Стефаника. Це вповажнило їх в особі Валентини Василівни у 2026 році оприлюднити ще одну монографію «Мовний світ Василя Стефаника», що є логічним продовженням попередньої праці. На жаль, світлої пам'яті Василь Васильович не встиг побачити її опублікованою...

Монографію присвячено всебічній характеристиці основних аспектів і принципів, що сформували мовну особистість Василя Стефаника, створили неповторний мовний колорит його творів.

У рецензованій праці закцентовано на кількох визначальних підходах до вивчення мовостилю письменника: з'ясуванні особливостей взаємодії української літературної мови з південно-західними діалектами, вияскравленні ролі рідномовного оточення в його становленні, аналізі епістолярію митця, дослідженні окремих стилістичних тропів.

Окреслюючи поняття «мовна особистість», В.В. Ґрещук справедливо зауважував, що саме «чинник мови у становленні й діяльності особистості взагалі, з одного боку, є засадничим, а з іншого, — найбільш репрезентативним щодо її виявів» (с. 4).

Закономірно, що найяскравішим виявом мовостилю письменника є його художні твори, однак у них він розкривається «не як єдина цілісна мовна особистість, а як множина особистостей, які говорять і сприймають, а словник його мови, аналіз лексичних, граматичних і стилістичних засобів у текстах із погляду їх адекватності художнім завданням автора та їх впливу на читача не можуть охопити всього багатства особливостей і багатогранності мовної особистості» (с. 5). Тому дослідник наголошував на потребі вивчення і епістолярію митця. «Мова епістолярної спадщини — це самодостатній лінгвальний феномен із своїми закономірностями, жанрово-стильовими та композиційними особливостями, які позначаються на лексиконі, граматиці, стилістиці, поетиці, архітектоніці, прагматиці листів» (с. 7).

У своїх листах до літераторів, видавців, культурних і політичних діячів письменник постає не лише як майстер психологічних портретів, а і як громадянин та філософ. Хронологія листів і аналіз ужитих вокативних форм ілюструють поступовий розвиток стосунків між респондентами.

---

[4] Про здобутки й перспективи лінгвістичного стефаникознавства див. на сторінках рецензованої праці (с. 110—134).

[5] Ґрещук В., Ґрещук В. (2025). *Епітети, порівняння та фраземи в новелах Василя Стефаника.* Івано-Франківськ: Місто НВ.

У листуванні письменник послуговувався тогочасним офіційним західноукраїнським варіантом української літературної мови. Епістолярій В. Стефаника також свідчить про його добрі знання іноземних мов (польської, російської, німецької, французької) і водночас додає аргументації дослідникам на користь літературно-діалектного дуалізму мовної особистости новеліста.

Уперше такий підхід до розуміння мовостилю В. Стефаника запропонував І.І. Ковалик, розпочавши полемічну дискусію навколо цього питання. Рецепцію мовного простору В. Стефаника в наукових студіях професора І.І. Ковалика детально схарактеризовано в окремому розділі рецензованої праці (с. 97—110). Сам же митець зазначав, що «кожний діалект, як кожна мова, мусить належати до цілого чоловіка, від дитини аж до старості... А вже перенятися фразою..., то треба дійсно вродитися в Русові або вчитися, і то тяжко, того діалекту» [6].

В.В. Ґрещук підійшов до соломонівського розв'язання спорів між дослідниками щодо мови творів В. Стефаника завдяки встановленню кореляції між авторським мовленням та мовою персонажів новел. Чільну роль у цьому відвів методові кількісних підрахунків діалектних форм.

У розкритті цієї наукової дилеми В.В. Ґрещук справедливо зазначав, що «діалектизми в мові новел В. Стефаника необхідно аналізувати, беручи до уваги їх статус в умовах нормалізації західноукраїнського варіанта української літературної мови кінця XIX — поч. XX ст.» (с. 23).

За вихідну одиницю дослідник узяв рядок новели [7]. Важливо, що матеріалом дослідження стали тексти останнього прижиттєвого видання творів письменника (Львів, 1933). Результати такого кількісного аналізу співвідношення авторської мови та мови персонажів у розрізі всіх новел автор подав у зведеній таблиці (с. 25—26).

Ґрунтовне вивчення мови персонажів з опертям на мовні особливості покутського говору, кадастр яких представлено на сторінках монографії (с. 30—31, 35—52), засвідчило, що загалом авторська мова новел репрезентує українську літературну мову, а мова персонажів — послідовне й цілеспрямоване використання покутських діалектних мовних одиниць. Мовлення персонажів новел зорієнтоване на покутські говірки Стецевої, родинного села письменника, Русова та навколишніх сіл колишнього Снятинського району Івано-Франківської области.

Творчість В. Стефаника традиційно сприймали і як джерело вивчення говірок південно-західного ареалу. У такий спосіб представив свою розвідку знаний дослідник покутського говору К. Кисілевський [8]. Характеризуючи мову новел В. Стефаника, діалектолог зазначав, що письменник у «цих

---

[6] Стефаник Василь. (1953). *Повне зібрання творів: у 3 т.* (т. 2, с. 83). Київ: Вид-во АН УРСР.

[7] За підрахунками вченого, усі тексти новел містять 2292 рядки авторської мови та 3909 рядків мови персонажів.

[8] Кисілевський К. (1973). Надпрутський говір Стефаникових персонажів: матеріали до словника. *Українське мовознавство в останній добі* (с. 152—189). Рим. Територію поширення покутських говірок діалектолог назвав надпрутським говором.

говорових морфемах і лексемах дав вираз простого, буденного життя, наче ***на камені вирізьбив*** [виділення наше. — *Л. К.*]. У цих реалістичних висловах оригінальні надпрутські особливості словника, складні, морфології» [9]. Щодо кореляції літературної і діалектної мови в новелах дослідник уважав, що вони «обидві поставлені поруч як художні і соціяльні засоби виразу, діють одна на одну, проявляють себе в русі... Літературна мова автора не вільна від особливостей говору...» [10]. Зазначимо, що К. Кисілевський вивчав рукописи В. Стефаника й деякі його листи, тому проаналізовані матеріали досі не втрачають своєї актуальности.

З такої позиції можна використовувати студії авторів рецензованої праці для встановлення міжговіркових діалектних паралелей на матеріалі художніх творів письменника.

Щодо вияву діалектних рис інших південно-західних говірок, відзначимо, що новелістиці В. Стефаника властивий гуцульсько-покутський діалектний паралелізм, адже до покутських говірок дуже близьким є говір гуцульський. Безпосереднє сусідство гуцульського говору з покутським, їх генетична спорідненість і постійні контакти зумовили появу спільних фонетичних, морфологійних і лексико-семантичних рис.

Серед спільних фонетичних ознак В.В. Ґрещук визначив: перезвук ***а*** різного походження після м'яких приголосних і шиплячих у голосні переднього ряду ***е***, ***и***, ***і***; поширення дієслівного префікса ***ві-***; диспалаталізацію ***с***, ***ц*** у кінці слів; непослідовну м'якість шиплячих; відсутність подовження кінцевих приголосних основи іменників середнього роду. Дослідник також зауважив спільні особливості діалектної словозміни й дієвідмінювання.

Особливу значущість має чимала кількість установлених гуцульсько-покутських лексичних паралелей, що репрезентують різні тематичні групи, адже вивчення ідіолекту В. Стефаника передбачало і всебічний аналіз лексикону його художніх творів.

Досліджуючи мовостиль письменника, В.В. Ґрещук лінгвістично релевантними вважав насамперед параметри частоти вживання повнозначних слів, зокрема іменників, дієслів, прикметників та прислівників (с. 68), оскільки зазначав, що «кількісні виміри такої лексики дають уявлення про поняттєві та словесні домінанти у мовній картині світу письменника» (с. 68).

Для їх виявлення дослідник удавався до уточнення і звіряння матеріалів із даними лексичної картотеки «Словника мови художніх творів Василя Стефаника».

Отже, хоч, за висловленням А. Крушельницького, «Стефаник перший надає права горожанства не тільки покутському діалектові, але й діалектові взагалі в українському письменстві» [11], сам письменник, філігранно, виправдано художнім замислом використовуючи рідний говір, не нехтував західноукраїнським варіантом літературної мови, послуговувався ним і в

[9] Там само, с. 160.
[10] Там само, с. 160—161.
[11] Крушельницький А. (1970). «Бо пани тебе не приймуть» (замість привіту на шістдесятиліття В. Стефаникові). *Василь Стефаник у критиці та спогадах* (с. 114). Київ: Дніпро.

художній творчості, і в авторському епістолярії, бо вважав, що «без літературної мови нема ні літератури, ні науки, ні публіцистики» [12].

Важливим аспектом окреслення мовної особистости В. Стефаника є вичерпний аналіз конкретних художніх засобів, за допомогою яких письменникові вдалося створити насичену палітру прозових творів, зокрема персоніфікації, повторів і полісиндетону.

Серед таких тропів В.В. Ґрещук описала вияви своєрідних за своєю семантико-образною суттю персоніфікації світу неживої природи та абстрактних понять (с. 82). На думку дослідниці, несподіваність асоціацій для уособлення, свіжі, нестерті об'єкти персоніфікації разом з іншими, не менш вишуканими стилістичними засобами, формують неповторність й оригінальність ідіостилю Василя Стефаника (с. 87).

В.В. Ґрещук зазначила, що повтори слів і словосполучень справляють експресивно-зображальний ефект, увиразнюють їхнє стилістичне забарвлення, є своєрідним засобом організації художнього тексту (с. 87); вони мають помітний емоційний вплив на читача, надають ритмічности мовленню (с. 88), створюють особливий колорит підкреслених деталей, переконливість доказів, додають мовленню образности, сприяють художній довершеності тексту (с. 97). Влучно підібрані цитати із творів письменника підтверджують міркування дослідниці.

До основного теоретичного тексту додано фрагмент «Словника мови художніх творів Василя Стефаника» (літери И, І, Ї, Й, К), що його уклав В.В. Ґрещук (с. 150—224). На жаль, цю працю цілісно досі не опубліковано [13].

Погоджуємося з думкою В.В. Ґрещука, що «значення "Словника мови художніх творів Василя Стефаника" не вичерпується його вагомістю для стефаникознавства. Побудований за принципом тезаурусу, він є неоціненним джерелом дослідження проблем розвитку української літературної мови на західноукраїнських землях кінця XIX — початку XX ст.» (с. 123). Уважаємо презентацію впорядкованих матеріалів на сторінках монографії ще одним кроком до цілісности майбутнього Словника.

Монографія «Мовний світ Василя Стефаника» — ґрунтовна мовознавча праця, у якій узагальнено теоретичні аспекти дослідження мовної особистости Василя Стефаника і вповні репрезентовано його мовний портрет; це важливе джерело для вивчення творчости митця, шляхів формування неповторного авторського мовостилю та кращого розуміння художньо-образної системи його творів. Рецензована книжка — вивершення багаторічної творчої праці авторів: Василя Васильовича Ґрещука — вченого-мовознавця, дослідника українського художнього слова, організатора науки на Прикарпатті, члена редколегій низки наукових періодичних видань, зокрема науково-теоретичного журналу «Українська мова», та Валентини

[12] Стефаник Василь. (1953). *Повне зібрання творів: у 3 т.* (т. 2, с. 84). Київ: Вид-во АН УРСР.

[13] Раніше свою частину Словника на літери Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З опублікував М.П. Лесюк. Див.: Лесюк М. (2021). *Словник мови художніх творів Василя Стефаника (фрагмент — літери Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З).* Івано-Франківськ: Місто НВ.

Василівни Ґрещук, яка впорядкувала й підготувала працю до друку. Сподіваємося, що увага до цієї монографії в колі зацікавлених осіб — мовознавців, літературознавців, аспірантів, студентів, — стане гідним пошануванням Василя Васильовича, який присвятив своє наукове життя дослідженню українського слова.

Рецензію отримано 02.04.2026
Рецензію схвалено 26.05.2026
Рецензію опубліковано 06.07.2026

Liudmyla Koliesnik, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Dialectology
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhaylo Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: l.koliesnik2023@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3321-2942

"I WILL CARVE MY WORLD LIKE A STONE. I WILL SHARPEN MY WORD ON THE FLINT OF MY SOUL..."

Review of: Vasyl Greschuk, Valentyna Greschuk (Ed.). *The Linguistic World of Vasyl Stefanyk: monographic*

Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 2026. 226 p. (in Ukrainian).

ЗМІСТ

Дослідження

А.О. Колесников, М.С. Делюсто
Інноваційний парадигмологічний опис частиномовної системи сучасної української мови **3**

Н.В. Піддубна
Поетична молитва в українському художньому дискурсі воєнної доби **26**

Л.Т. Масенко
Лексичні особливості роману Євгенії Кузнєцової «Вівці цілі» **40**

С.В. Шийка
Прізвища Ровенщини від апелятивів за видом або сферою виробничої діяльности **49**

Н.Ю. Сарган
Трансонімізовані мікротопоніми Житомирського Полісся **64**

А.О. Палаш
Репрезентація концепту СВІТЛО в заголовках українських масмедіа (2022—2026) **74**

Дискусії

В.О. Яцій
Мотивація назв населених пунктів Луганської області **86**

Л.П. Кислюк
Ойконімікон Луганщини — важлива сторінка української історії **100**

Н.В. Пуряєва
Ойконімія Луганщини в мотиваційному аспекті **104**

О.П. Карпенко
Ретроспективний аналіз ойконімікону Запорізької області: досвід укладання історико-етимологічного словника **110**

Є.А. Карпіловська
Самобутнє «обличчя» ойконімікону Запоріжжя: проблеми аналізу та лексикографування **124**

С.О. Вербич
Складні аспекти становлення ойконімікону Запорізької області **128**

Наукові постаті українських мовознавців

Р.І. Стефурак, Н.Я. Іванишин
Світло наукового слова (творчий доробок Марії Іванівни Голянич у контексті сучасної української лінгвістики) **132**

Огляди та рецензії

М.І. Степаненко
Повернення українській мові національної своєрідности: дієслівне керування «під мікроскопом»
Рецензія на: Лариса Колібаба, Валентина Фурса. *Словник дієслівного керування: у 2 т.* Т. 1: А—К. 576 с.; Т. 2: Л—Я. 576 с. Вид. друге, виправл. й допов. Тернопіль: Підручники і посібники, 2025 **138**

Л.Я. Колєснік
«Буду свій світ різьбити, як камінь. Слово своє буду острити на кремені моєї душі...»
Рецензія на: Василь Грещук, Валентина Ґрещук. *Мовний світ Василя Стефаника: монографія.* Івано-Франківськ: Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2026. 226 с. **150**

Інформація!

Шановні передплатники журналу **«Українська мова»**, передплатити журнал можна на сайті ПА «Укрінформнаука»: https://surl.li/scelwi

CONTENTS

Articles

Andrii Kolesnykov, Maryna Deliusto
Innovative paradigmatic description of the part-language system of the modern Ukrainian language **3**

Nataliia Piddubna
Poetic prayer in Ukrainian wartime artistic discourse **26**

Larysa Masenko
Lexical features of Yevheniia Kuznietsova's novel "The Sheep are Safe" **40**

Svitlana Shyika
Surnames of the Rivne region from appellatives by type or field of production activity **49**

Nadiia Sarhan
Transonymized microtoponyms of Zhytomyr Polissya **64**

Alyona Palash
Representation of the concept СВІТЛО in Ukrainian mass media headlines (2022—2026) **74**

Discussions

Vasyl Yatsiy
Motivation of the names of settlement places in Luhansk region **86**

Larysa Kysliuk
Oikonymicon of Luhansk region — an important page in Ukrainian history **100**

Nataliia Puriaieva
Oikonymy of Luhansk region in motivational aspect **104**

Olga Karpenko
Retrospective analysis of the oikonymicon of Zaporizhzhia region: experience of compiling a historical-etymological dictionary **110**

Yevheniya Karpilovska
Unique "face" of oikonymicon of Zaporizhzhia: problems of analysis and dictionary compiling **124**

Sviatoslav Verbych
Complex aspects of the formation of the oikonymikon of the Zaporizhzhia region **128**

Scientific figures of Ukrainian linguists

Roksolana Stefurak, Nataliia Ivanyshyn
The light of the scholarly word (the creative contribution of Mariia Ivanivna Holianich in the context of contemporary Ukrainian linguistics) **132**

Surveys and Reviews

Mykola Stepanenko
Restoring the national distinctiveness of the Ukrainian language: verb government "under the microscope"
Review of: Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa. (2025). *Dictionary of Verbal Control: in 2 vols.* Vol. 1: A—K. 576 p.; Vol. 2: L—Ya. 576 p. Second edition, revised and expanded. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2025 (in Ukrainian) **138**

Liudmyla Koliesnik
"I will carve my world like a stone. I will sharpen my word on the flint of my soul..."
Review of: Vasyl Greschuk, Valentyna Greschuk (Ed.). *The Linguistic World of Vasyl Stefanyk: monographic.* Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 2026. 226 p. (in Ukrainian) **150**

Information!

Dear subscribers of the **"Ukrainian language"** magazine,
you can subscribe to the magazine
on the website of SA "Ukrinformnauka": http://surl.li/nkiabu

Вимоги до рукописів

Редакція фахового журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, матеріали, присвячені видатним мовознавцям чи лінгвістичним форумам.

Публікація статей для авторів — безкоштовна.

Не можна подавати плагіат як оригінальне дослідження. Якщо буде встановлено в надісланій статті плагіат, то її автора позбавлять права публікувати свої дослідження в усіх наступних номерах журналу.

Разом зі статтею на електронну пошту редакції **movajournal@ukr.net** потрібно надіслати підписаний *Ліцензійний договір на використання твору* (бланк угоди див. на сайті журналу).

Аспіранти і здобувачі подають статті з рекомендацією наукового керівника (консультанта) або завідувача відділу.

Текст набирати в редакторі Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір кегля 14 (якщо використано інший шрифт, надіслати його окремим файлом). Міжрядковий інтервал — 1,5 см; ширина всіх берегів — 2 см. Нумерація сторінок наскрізна.
Стаття повинна мати: УДК, прізвище, ім'я, по батькові автора, його посаду, науковий ступінь, учене звання, назву установи, де він працює, її поштову адресу та поштовий індекс, електронну адресу автора, ORCID. Відомості про автора подати українською та англійською мовами.

Назву статті подати українською та англійською мовами.

До рубрики «**Дослідження**» потрібно подати анотацію українською мовою (до 500 знаків) із 5—7 ключовими словами (без методологійних деталей, покликань, абревіатур) та науковий реферат англійською мовою — до 1800 знаків із 7—10 ключовими словами. Обсяг статті (разом зі списками літератури та анотаціями) — до 25 сторінок. Для інших рубрик обсяг матеріалу — 7—10 сторінок, і анотацію до нього не подавати.

Покликання на наукові джерела брати у круглі дужки, зазначаючи прізвище автора, рік видання і сторінку(и), напр.: (Німчук, 2014, с. 23—25), (там само, с. 29); покликання на багатотомове видання подавати так: (СУМ VIII, с. 27—28).

Списки умовних скорочень та літератури (бібліографійний опис оформити відповідно до ДСТУ 8302:2015) подати за алфавітом наприкінці статті, зазначити індекс DOI або покликання на електронну версію статті та дату звернення до сайту.

References оформити за латинським алфавітом відповідно до вимог міжнародного бібліографійного стандарту APA і подати після списку літератури.

Ілюстративний матеріал — це речення, уривки з різностильових текстів та інше, які треба друкувати курсивом, виділяючи напівжирним накресленням потрібне слововживання. Схеми, малюнки, таблиці повинні мати назви, які подавати курсивом. Чіткість карт та світлин — щонайменше 600 dpi.

Спеціальні символи: лапки в українських текстах — « », а в іноземних — “ ”. У тексті обов'язково розмежовувати тире (—), коротке тире (−) і дефіс (-). Між ініціалами не робити відступу, а між ініціалами і прізвищем робити нерозривний відступ, напр.: В.В. Німчук.

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає. Позиція автора з деяких питань може не збігатися з позицією редакційної колегії. За об'єктивність інформації, викладеної у статті, та правильність перекладу відповідає її автор.

Докладніше з вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу за адресою: **ukrmova.iul-nasu.org.ua**